

ІВАН БОДНАРЧУК

ПОКОЛІННЯ ЗІЙДУТЬСЯ

ПОКОЛІННЯ ЗІЙДУТЬСЯ

ПОКОЛІННЯ ЗІЙДУТЬСЯ

ПОКОЛІННЯ ЗІЙДУТЬСЯ

ПОКОЛІННЯ ЗІЙДУТЬСЯ

ПОКОЛІННЯ ЗІЙДУТЬСЯ

**

Автор повісті “Покоління зійдуться” відомий нашим читачам із своїх збірок оповідань і новель, які появлялись окремими книжками. Новеля “Яворова колиска”, нагороджена першою нагородою на конкурсі Союзу Українок Канади, послужила авторіві тлом до написання повісті “Покоління зійдуться”. Проблеми заторгнені в цій повісті — живі й болючі — це проблеми нашого сьогодення. Вони боляче діткнули чутливу душу нашого письменника, напрошуючись на папір. Питання інтеграції наших поколінь у країнах нового поселення — дуже актуальне.

**

ВІД АВТОРА

Мої покоління — це ті, що з рідних земель, багатих і урожайних, вийшли з жebraцькою торбою у чужий світ шукати кращої долі. Захопивши з дому колосок насіння і грудку землі, на чужому пустирі спекли першу хлібину.

Мої покоління — це ті, що народились уже тут, на чужій землі. На різних мовах відпитуючи свій рід, стали судьями, послами і міністрами, щоб добути правду своєму народові. Ці покоління хрестом на плечах несуть важку покуту, гріх предків своїх — шукають одні одних і не зійдуться. Вони тепер панами, але стануть рабами, як не знайдуть дороги до свого роду.

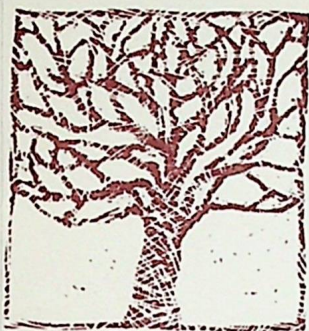
Очисти нас, Боже, від тяжкого гріха, здійми з уст наших слово про братню любов та посели його в душах наших, щоб покоління наші нарешті зійшлися!

**

СПРОСТОВАННЯ

Кредитова Спілка "Союз" пожертувала на цю книжку \$200.00, а не \$150.00, як це вказано на 4-тій сторінці цієї книжки. Вибачаємось за цю прикру помилку.

Іван Боднарчук — ПОКОЛІННЯ ЗІПДУТЬСЯ

ІВАН БОДНАРЧУК

ПОКОЛІННЯ ЗІЙДУТЬСЯ
ПОКОЛІННЯ ЗІЙДУТЬСЯ
ПОКОЛІННЯ ЗІЙДУТЬСЯ
ПОКОЛІННЯ ЗІЙДУТЬСЯ
ПОКОЛІННЯ ЗІЙДУТЬСЯ
ПОКОЛІННЯ ЗІЙДУТЬСЯ
ПОКОЛІННЯ ЗІЙДУТЬСЯ

EX LIBRIS

ПОКОЛІННЯ ЗЙДУТЬСЯ

**БУДІВНИКАМ КАНАДСЬКОЇ
УКРАЇНИ**

п р и с в я з у ю

А в т о р

IVAN BODNARCHUK

THE GENERATIONS
WILL GET TOGETHER

NOVEL

Editing and Introduction:

YURIY KLYNOVY

Cover and Design:

VERA YACYK

UKRAINIAN CANADIAN WRITERS' ASSOCIATION "SLOVO"

EDMONTON - WINNIPEG - TORONTO

1 9 7 4

TULA-online.org

ІВАН БОДНАРЧУК

ПОКОЛІННЯ ЗІЙДУТЬСЯ

П О В І С Т Ь

Редакція і передмова:

ЮРІЙ КЛИНОВИЙ

Обкладинка:

ВІРА ЯЦИК

ОБ'ЄДНАННЯ УКРАЇНСЬКИХ ПИСЬМЕННИКІВ У КАНАДІ „СЛОВО”

ЕДМОНТОН - ВІННІПЕГ - ТОРОНТО

1 9 7 4

TULA-online.org

За допомогу у виданні цієї книжки
найщиріше дякую:

Спілці Українських Журналістів
Канади \$250.00

Кредитовим Спілкам
у Торонті „Союз” \$150.00

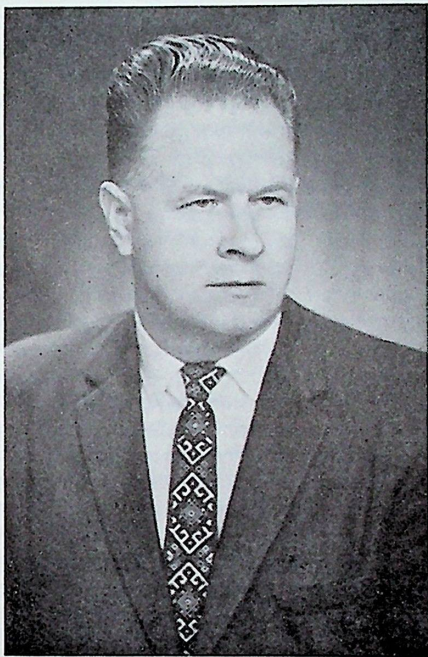
УНО \$100.00

А в т о р

PRINTED in CANADA

TRIDENDT PRESS LIMITED, WINNIPEG, CANADA

TULA-online.org

ДЕЩО ПРО ПОВІСТЬ ІВАНА БОДНАРЧУКА „ПОКОЛІННЯ ЗЙДУТЬСЯ”

I

Повість Івана Боднарчука „Покоління зійдуться” це у великій мірі твір політичний.

Герої повісти — політичні емігранти з обох Україн, великої і західної, що, приїхавши до Канади по другій світовій війні, стали „діністами”, далі канадські українці, що давно, нерідко дітьми, приїхали в цю країну, а врешті діти та внуки і тих і тих. Частина з них мусила, з таких же інших пригин, покинути свою батьківщину і ніколи не змогла забути її трагічної долі. А й сам письменник, — а це ясно виходить з його твору, — є типовим політичним емігрантом. Так на сторінках повісти, — письменник віддзеркалює дійсність реалістично, — всі вони йдуть у тяжкому ярмі українського патріотизму, деякі, як галичанин Дмитро, заломлюються психічно під його тягарем, деякі, як його незавершене кохання, українка з Придніпрянщини Надя, вмирають молодими, а величезна більшість працює і будує Україну в Канаді. Не маючи можливості деталізувати проблему, скажу, що всі вони, давні поселенці і т. зв. новоприбулі, створили собі те не найбільш ідеальне гетто з усіх канадських еміграційних груп, очевидно, за винятком жидівської, міцну державу в державі, що кожну те майже кожну свою складову одиницю впрягає у свій віз, розпоряджаючись в деякій мірі не тільки її часом, але й її грішми.

Іван Боднарчук, український педагог і рідношкільний референт Комітету Українців Канади, що відвідав головні українські поселення від моря до моря, є, без сумніву, одним з найкращих знавців свого гетта, доказом зого є

його повість. Проте справа не в тому, чи Боднарзук знає своє мільє, справа в тому, чи в своїй повісті він зумів передати *politicum* свого твору літературними образами, чи зумів перелляти його в дзвінке мистецьке слово.

Немає сумніву, що політичні нотки повісти не завжди додають їй блиску. Тут, у політичних уступках, невелизкі успіхи письменника, тут і його найбільші недоліки, вони знову і знову підтверджують, що політика і патріотизм чи не найважче даються включити у справжню літературу, маюги дивну силу змінити кожне живе погуття у мертве плесо банальности. Проте навіть у зисто політичних дигресіях, — а їх у творі зумало, — Боднарзук намагасться не втрагати міри і зберігати рівень своєї повісти. Прикладів щодо цього багато, вдумливий гитаг найде їх і без сторонньої допомоги.

Коли ж ми при недоліках повісти, то треба, здається, згадати ще й нерівне опрацювання окремих розділів, — є дуже добрі, є і слабші, — не завжди міцне зв'язання сюжетних ниток повісти, надмірне вживання діялогів, у великій більшості таких, що просувають вперед сюжет повісти та додають багато цікавого матеріалу до психологічних сильеток її героїв, а інколи, таки дуже рідко, таких, що без них можна б було обійтися. Як недолік повісти треба врешті назвати цитування солодкавих романсів, що нагадують циганські і не гармонізують з основною мистецькою лінією твору.

II

Стиль Боднарзукової прози в багатьох відношеннях схожий на стиль Василя Стефаника, головно з повоєнного періоду творчости цього останнього. Це в найвищій мірі патетична ритмізована проза, максимально ляконічна, багатьома своїми елементами близька до української народної пісні, отже проза, якою нелегко написати добру новелю, а вже таки дуже тяжко написати повість. Цю спорідненість відкрили критики зотирьох попередніх збірок Боднарзука.

Підтвердження нашого погляду дають хоч би дві перші сторінки повісти. Читач із непоганим літературним слухом зразу найде в них і стилістичні і тематичні ремінісценції не лише із Стефаніка, але й, правда, рідше, із Юрія Яновського. Ось одно рецення із 3-го розділу „За осиковим зрубом“:

Ішов батько звихрений, а за ним горними хоругвами хмари, а перед ним білі, мов роздягнені мерці, скелі.

Чи не подібна тут образна система до тої в Стефаніковій „Новині“, чи не подібна ритмізація? А втім таких ремінісценцій у повісті Боднарзюка більше, вони прорізаються в ній ледве помітно, але все таки відгукно. Коли ж ідеться про монументальні картини, — а їх у повісті змало, — то вони трагедійні, як і в його попередника.

Проте помилково було б думати, що Боднарзюк наслідує Стефаніка. Різниця між цими двома письменниками головним чином у тому, що Стефанік, за влучним висловом Івана Франка, відзнався „несхибним артистичним смаком“, зого, на жаль, нераз бракує Боднарзюкові. Боднарзюк, у цьому немає ніякого сумніву, — самостійний талант, хоч і захоплений звелизник покутського новеліста. Тому я тільки застидно погоджуюся із оцінкою Богдана Романензюка, вміщеною по появі першої збірки оповідань цього письменника „На перехресних шляхах“ у місязнику „Київ“. Відкидаюзи цілком його твердження, що Боднарзюк належить „до Стефанікової школи“, виправданого, можливо, в тому гасі, коли рецензія писалася, я можу прийняти його погляд, що „в цій першій збірці Боднарзюк виявив неабиякий хист і добру школу та виразне власне облиззя, яке сміливо визирає з-поза Стефанікового“.

III

Проте головною прикметою Боднарзюкової повісти, цілком оригінальною, цілком його власною, що виносить її далеко поза межі пересізности і відсуває в тінь недолі-

ки, є її образність, передусім її свіжі метафори і порівняння.

Метафоризність твору це в першу чергу прегарні вставні описи природи, зміненої нераз технічним генієм людини, а далі й така, що дає тло і ситуаціям і настроям героїв. Інколи метафори такі яскраві, що свідчать про малярське обдарування письменника. Додати треба, що вони, як і порівняння, короткі, ляконічні.

І тут ледве ги можна нам обійтися без цитат. Ось метафора, що характеризує „хлопців з лісу” під час ще одного скринінгу:

Посувалась зерга — лінива і мудна, немов хтось на шурку нанизав ці зажурені облизгя, положливі оги.

А ось порівняння, що дуже яскраво ілюструє самоту й занедбаність наших поселенців, що не змогли найти собі дружини:

Погаслими світками валяються понід гужі угли.

А ось ще одно порівняння, зв'язане з досвідом Боднарзука-педагога:

Із школи вироїлась дівтора, струменіла весняним потоком з горба в долину.

Вже було згадано, що діялоги Боднарзука бувають інколи і тяжкі і довгуваті. Проте я не сказав, що вони майже завжди оправлені в прегарні метафоризні рамки. Вони, і метафори і порівняння, не лиш переривають монотонію гастенько політичних розмов ги думок про „визвольний фронт”, але надають діялогам несподіваного звучання. Для прикладу подамо кілька таких метафор і порівнянь:

І знов приблизились хвилі, випльовуючи білу піну на беріг, а захід жбухав золотим зерном у небо.

Вони підвелись східцями, східці скрипіли, стогнали, жаліюгись на тягар.

Надя схилилась на залізне поруггя мосту, а сльози з огей скапували на схрещені рейки внизу. Прозорі краплини сліз ловили на лету срібні промінзики сонця й розбивали їх об сталеві шини.

Іван Боднарзук не займає досі видатного місця в українській еміграційній літературі. Проте він має багато даних на те, щоб написати добрий твір, якщо таким твором ще не є повість „Покоління зійдуться”. Його талант багатий, яскравий, його спотережливе око в гострих контурах багатьох доколшине життя, темні нетрі людської душі, природу, великим поклонником якої він є, воно, те око, так застенько замряжене сльозою, що єдина має силу перемінити звичайні події в поетичні картини, воно врешті ніколи, навіть на одну мить, не відвертається від тяжкого горя своєї батьківщини.

Ю р і й К л и н о в и й

ПОКОЛІННЯ ЗІЙДУТЬСЯ

У НОВИЙ ОСЕЛІ

Уже не знайти нікого між живими, хто б пам'ятав початок цієї ось оселі. Почалась вона від одної хатини на узбіччі лісу, спорудженої за зразком індіанських землянок. Десь цівкою сочився з землі дим, обсотуючи дєрева, знімався в небо і хмаринкою коливався над лісом. Згодом тут показалася з-за кущів очеретяна стріха — низька така, що діти видряпувались на неї, наспівуючи нетутешніх пісень.

Проходили роки, на узбіччі, немов гриби по дощі, виростали хатки. Саморобні сільські хатки, здавалось, якоюсь бурхливою повинню занесені сюди, виливом ріки викинені на берег, а тепер, немов журавлі, що зібрались у теплі краї, недолетівши, тут приземлились, щоб перебути найважчу стужу й повернутись із вирію у рідний край. Далекі сусіди виходили на горб, дивилися, чи сіріють ще ці заблукані дикі гуси, чи відлетіли вже перед холодом зими.

Повз цю оселю проходила пошесна недуга на дітей, безробіття, посуха, повідь, але ніщо не змело її з лица землі, не забрало в небуття за водою. Сірі гуси розбрелись по цілинних просторах Канади, мов одне стадо — одна оселя. Оселя росла, корінилась, оновлюючись свіжими будовами. Поступались їй скелі, ліси й мочари — висихали багна перед нею, а простір навколо вкривався свіжою, пахучою скибою. Вкривались землянки цілиною, пишались стріхи, з-між скель і лісів вибігали в простори шляхи, знімались вежі у височінь.

З-під очеретяних стріх вибігали діти з книжечками, протоптуючи стежки лісом до школи. А потім з-під цих стріх виходили вчителі, інспектори, лікарі, інженери, священники і правники, механіки й урядовці, посли, судді, сенатори й міністри. Вони переростали батьків своїх, але не цурались їх, ані їхньої чужої тут мови — не забували, з якої печі хлібом годовані. Як далеко вони не відходили б, завжди потрапляли додому, переступаючи поріг з честю, любов'ю і славою.

Оселя зростала, корінилась, змінювалася так, що її не можна було впізнати, відживляючись соками свого матеріка — рідного ґрунту.

Для хлопців - лісовиків, скитальців, що працювали лісорубами в недалекому лісі, оселя ця була великим відкриттям — свіжим простором у польоті їхніх думок і мрій. Закінчуючи контракт, по році праці, вони стали вже черствіти, буденніти — стали поростати в лісі мохом. Усе, здавалось, перегадали, що знали, переказали, на всі лади переспівали. Сама праця, їжа й дорога до бараків стали їм навкучуватись.

Снились їм польоти і приземлювання — чужі плянети і рідне село. Повертались у снах додому дітьми, підлітками. Прокидались із сну дорослими з тугою по втраті дитинства, юности, перед якими ані вікнами, ані дверми не зачинитись.

*Хлопці, підемо боротися за славу,
За Україну, рідні права - державу...*

Патріотична пісня блукала чужим лісом. Стелилися стежки жовтим листям, вкривалися снігами. Деревастрашало сніг на обличчя. Насуплювався обрій. Сонце прокидалось на сході, а на заході вкладалось у рожеві перини хмар, пророкуючи вітряні ранки. Скільки тут пісень не переспівалось, не вплелось між ці дерева, а дерева були тільки деревами: росли, зеленіли, розвивались, але з місця не рушали.

— Маю вже досить цього колективу! Хотілося б уже у своїх стінах, — сказав якось раз Остап Дмитрові в умивальні.

— Дай руку! — простяг Дмитро Остапові тверду, мов леміш, правицю.

З того часу вони стали бокувати від гурта, складати свої пляни, нараджуючись тайком. У них були спільні заінтересування. Дмитро мріяв про одруження з Надею, Остаповою сестрою. Вона каліка — без руки, і Дмитро поміг Остапові в її переїзді до Канади. В Остаповій душі поселилася була якась, ще досить зелена мрія про дівчину в Канаді. Ще в Німеччині, в таборі скитальців, попала була йому в руки газетка з Канади і впала в око ця дівчина, на світліні краль, що розпродали найбільше число льотерійних квитків для допомоги скитальцям. Нав'язав листування. Обіцялась Остапові стягнути його в Канаду, і все вже здавалося на добрій дорозі, але раптом урвалось. Остап і подумав: „Не треба було згадувати в листі про сестру каліку. З цим, мабуть, в'язалися певні труднощі, і чи не каліцтво перегородило нам...” Десь замовкла й ані духу. Хоч би було обмінятись знімками, зберегти адресу, вирізок з газети. Крім запилених слідів, почування в душі, нічого не залишилось. Тільки тепер, коли Остап ступив на цю землю, збагнув її м'якість і принаду, стала переслідувати його оця краль у снах. То з'являлася у лісі на стежці між високими ялицями, з писаним кошичком на руці, повним живих квітів, то біля шепотливого потічка у травах, де вони схиляються води напитись і бачать одне одного в дзеркалі плеса на дні, то десь, наче загублені на вулицях чужого міста, пробиваючись крізь товпу, шукають одне одного.

— Наплюй, Остапе! Коли вона побоялась твоєї сестри-каліки, негідна вона, щоб побиватись за нею, — казав Дмитро.

Але Остап думки не кидав. Думки тут прилипали до кожного кущика, деревця — визрівали, росли-множились.

Хлопці плекали ідею визволення України і побоювались принад чужого ґрунту, що чигали на них на кожному кроці. Боялись будь-якого вростання у чужий ґрунт. Але післявоєнний час вигоював рани, втому, тугу за мирним родинним життям, — протиставитись природному пото-

кові було нелегко. Між лісовиками творився двоподіл. Іноді доходило і до гостріших дискусій і суперечок, а то й до гніву.

Одного вечора, після одного такого непорозуміння, розійшлися спати скоріше, як звичайно, трохи нагнівані.

Дмитра збудив лінивий гуркіт грому. Фіолетним полотнощем кліпала блискавка у вікнах. Підвівся. Будив хлопців. Коло кожного заходився, мов мати:

— Хлопці, вставайте! Котиться весняний грім! — будив усіх.

— Тобі причулось! — сказав один з-під коца... — Серед зими грім? Не може бути!...

Стали сперечатись, але в цій же хвилині ще раз блискавка покліпала, і пророчисто покотився грім по небу.

Повиходили з бараків. Позапалювали цигарки. Спершись на одвірки, розглядали небо. Розглядали, мов карту складних доріг, на яких робилось їм простірніше, лагідніше на душі. Розтопився у душах гнів.

— А це що? За лісом гейби якась заграва.

— Та це вогні міста! Кожного вечора в тому кутку неба, над нашими ялицями, жевріють вогні.

— Що ж це за місто?

— Подивися в мапу!

І раптом звідкись вскочила свіжа коляда. Залунали голоси хором і втихли, наче б вітер оберемком підкинув їх сюди, обсипуючи нерівні дерева.

— А це звідки?

— Це десь зовсім близько...

Пустились в напрямі заграви.

Місяць гнав білі отари хмар, подзвонюючи рясними дзвіночками зізд, а ліс, застрягнувши в снігах, плив разом з бараками і хлопцями. Над лісом звисала рожева риза, мережана срібними хрестиками. Як тільки хлопці віддалились від бараків, коляда втихла. Вернулися. Стіни бараків дзвеніли рідною колядою. Вбігли в барак, а це в Остапа під коцом. Стягли з нього коц, вирвали з його рук радіоапарат і поставили на столі. Сплівши врочисто руки, окужили стіл; стояли, немов біля престолу. Чергувались

колядки із щедрівками. Хлопці вступали в тон, приєднуючись своїми голосами, підсилювали далекий хор. Баси — бадьоро і бундючно, а тенори — благально і врочисто:

Ой, видить Бог, видить творець, що мир погигає...

Василь часто бунтувався проти радіоапарату в бараці, цієї коробки, що, здавалось, вносила у їхнє життя чужі настрої, дисонанс і розлад. А тепер, коли ця коробка заговорила по-рідному, обнімав, обцілював її, мов живу. Коляда хлопців збудила, відсвіжила. Хлопці, вислухавши повіншування, поспішили записати адресу, пошукали по кишенях, зложили коляду.

Це був перший крок у наближенні до оселі, яка з'являлась тут пророчою загрозою над лісом.

Своєю пожертвою хлопці сповістили про своє існування в лісі, наблизилися до оселі — оселя їм відкрилась, відгукнулася.

Одного підвечірка заточилися перед бараки автомашини. Хлопці покvapно збиралися. Це ж приїхали люди з оселі, щоб забрати їх на Йорданську святую вечерю. В бараки вскочила нова радість, що зв'язала скитальців з піонерами Канади, з їхніми синами й дочками, у братній любові.

Гей, чи чуєте ви, там далеко, в Україні?! Виходьте до зір, наслухайте нашої коляди! Колядуйте з нами всі до вранішньої зорі!

Пустилися у білі простори, а за ними рушив і ліс, посипались зорі, загудили телеграфні стовпи і дроти: „До рідних з колядою!”

„МІС ДОРІС”

Одного весняного дня в уряді праці стояла черга. Реєструвались лісовики, які покінчили контракткову роботу в лісі. В черзі й Остап із словником у руках. Прислухаючись до питань при столах, заглядав у словник, немов у молитовник, закреслюючи окремі слова, молитовно, перешіптуючи їх. Вже витяг із ящика картку — число паристе.

Не знати тільки до котрої секретарки, за який стіл покличуть. „Не знати, кому моє число підпаде, хто скоріше покличе?“ — Подумав. І раптом оця чорнявка так, немов вильосував собі її. На табличці, на бюрку, видно її ім'я — „Міс Доріс“... Остап підійшов, був трохи схвильований.

„Чи ще один скрінінг? І знов оце опитування; почитування роду, батька матері, — згадка про місце і день народження?... Як тяжко повертатись думкою до того всього, що пережите. Голод, загублене дитинство, втрачена юність, скитання по чужих світах... Хіба поверне хтось утрачене?“ — думав Остап.

Людей уже дуже вимучили оці постійні скрінінги. Люди вирікались свого минулого, свого роду і всього, що тяжіло на ньому. Шукали нового світу, щоб у новому та по-новому почати, ніяких гріхів за душею не носити; позбутись того, що приключилось у час війни, коли людина, ради життя, вирікалась свого імені і всього, що в'язало його з минулим. Тепер хотілось людям при цих, може, вже останніх столах, очиститись від усякої погані, і неправди, яка гріхом прилипла до душ людських, оживала і гнітила.

В затиллі перегородок сипались питання:

— А скажіть, будь ласка, чи можна мені ще повернутись до свого правдивого прізвища?

— Чи можна мені признатись, що я дома залишив жінку й діток?...

— Чи не будуть депортувати мене, коли скажу, що я народився в Східній Україні, а не в Західній, як тут написано?...

— Чи не буду я переслідуваний, коли признаюсь, що я служив у такій то військовій формації?..

— Чи добре буде признатись, що в мене висока освіта?...

— Чи не пошкодить мені, що я маю ще когось закордоном?...

— Чи не пошкодить мені тут, що я служив у Червоній армії?...

— Чи не засудять мене, що я відбув концентрак?..

— Чи корисно буде признатись мені, що я терплю на безсоння і маю падачку?...

— Чи вільно мені тепер, чи не запізно... повернутись до своєї національності?..

— Чи не буде гріхом, що я там на рідних землях присягнув вірність своїй батьківщині, а тут...

Такі і подібні питання турбували людей у приреченні прибраній батьківщині. Посувалась черга — лінива і нудна, немов хтось на шнурку нанизав ці зажурені обличчя, полохливі очі. Десь блисне позичена усмішка і зникне раптом, немов її і не було. А за перегородками між столами:

— Покажуйте все, що там маєте — не бійтесь!... Тут ніхто нічого у вас не відбере...

— Почувайтесь, як дома!

— Говоріть так, як умієте, ми вас зрозуміємо!..

— Забудьте, що там було, ви вже тут, не бійтесь сказати правду! За правду ніхто вас тут не покарає...

— Ви вже у вільному світі, і ніхто вже вам тут жодної кривди не зробить...

Молодші говорили коротше, а в старших життя довше, ускладнювалось більшими життєвими перипетіями, і вони так, наче почували за собою якусь страшну провину; шукали сказати щось на своє виправдання, чому та як вони тут опинились. Гріх же покидати свою батьківщину у час грози і наруги. Це ж проти закону Божого. Зітхали, розжалоблювались. Шукали спростувати усе сказане за попередніми скрінінговими столами, щоб очистити своє сумління і почати жити правдою, бо тільки там, де панує правда — людина житиме правдою і по правді.

Остап зустрівшись поглядом з цією чорнявкою, зразу й відчув якусь близькість. „Де це я вже її бачив? Кого вона мені нагадує? Сон? Дійсність чи галюцинація минулих днів?”

Подав паспорт і був вкрай збентежений. „Зараз прийде оце, хождение Богородиці по муках із цією англійщиною, що ані на язик не вкладеться, ані в душу не лізе”, —

подумав. Але в цей же самий час прокинувся на столі телефон. Хтось здалека потрапив саме тоді, коли Одарка відкрила Остапів паспорт. Не відриваючи очей від паспорта, посмінулась, вислухавши, сказала: „Дякую! Буду! Обов'язково буду!” — сказала по-українському, глипнувши на Остапа, порівнюючи його з чимсь у паспорті. Остап, немов пройнятий електричним струмом, ожив. Очі пройнялись свіжим блиском, з душі тягар спав. Він підкинув шевелюрою, посміхнувшись. Усе довкілля дихало домашньою простотою, випромінюючи з себе світло і тепло.

— У вас, може, є хтось тут із фамілії? — запитала.

— На жаль, ні. Не мав я щастя мати тут якогось вуйка...

— Ваше прізвище щось нагадує мені. Бондар, Бондар, а я знала Бондаренка, — сказала з приспівом, розсміявшись.

Остап остовпів. Його зразу й піт обілляв. Випадок, сон, чи?... Якусь мить дивився на дівчининсько непорушним, допитливим поглядом. Але вона козиринула, в поквапі праці, не застановляючись над цим — було, минуло — нема Бондаренка, перед нею живий Бондар... Остап хотів допитуватися і завагався. „Якщо це дійсно вона — нікуди вона з цим не втече й не сховається. Здорове — не потоне”, — подумав.

— Нас Бондарів, Бондаруків, Бондаренків на Україні — ласка Божа. Ми майстри від барилок, — сказав посміхнувшись. А ви, кажете, знали Бондаренка?

— Знала, але нам не пощастило, — сказала, силувано посміхнувшись, з дозою докору сумління і жалю.

Остапа це ще більш насторожило. „Виходить — вона”, — подумав, і ледве стримався, щоб не обняти з радісним вигуком: „Дарцю, Дарусю! Це я! Хай живе людяність і любов, для якої ані простору, ані меж немає! Хай поклоняться їй усе нелюдське! Дарочко, я вже тут! Доля нас звела! Долі не обійти!”

Дарія була зайнята. До неї підходили з різними питаннями, підсували їй якісь незрозумілі документи для

пояснення, викликали її до головного стола. Остап водив очима за нею, дивився на неї, як на свою суджену — Богом благословенну. Але рішив здержатися, покищо не при-знаватися, вичекати кращої нагоди й погоди.

— А пригодився б вам тепер тут вуйко?! — запитала.

— Очевидно!

— А ви, виходить, наша? — запитав Остап.

— Може, й ваша! — сказала посміхнувшись.

— Значить, українка?

— Значить, українка.

— І тут українці?

— А де їх немає?

— Знав, що тут живуть українці, але не сподівався, що якраз у цьому бюрі — українка.

— Давно ви тут?

— На праці, питаєте?

— Ні, взагалі?

— Від народження?

— А батьки?

— Мама тутешня, а батько десь з Березова Вижнього. Чули ви про таке село?

— Очевидно. О, це так, виходить, ви наша тут березівочка! Ну, ти дивись! — обкинув поглядом, — така то наша гуцулочка виросла тут. Тільки, що наші гуцулочки низькі, присадкуваті, а ви струнка, мов тополінка. Це вже виходить, що тут такі виводяться, га?

Чорнявка тільки підкинула бровами.

— Сідайте тут, хай я вас зареєструю! — сказала. — Як то у нас кажуть: як запишеш пером, то не витягнеш і волон. Казали так у вас?

— Авжеж! Беріть і втягайте, тільки не назавжди.

— Боїтесь?

— Не боюся, але забагато вже нам цього втягання.

— Ну, думаю, що аж тут вам уже буде кінець.

— Не прирікайте, бо ми ще не дома.

— А я думаю, що тут буде вже ваше дома.

— Ой, ради Бога, цього не пишть!

— Я не запишу, але запевняю вас, що кращої країни під сонцем не знайдете. І пристанете до неї, скоро полюбите її.

— Може, і так, але кажуть: найкраще людині у своїй батьківщині...

— Я не знаю, моя батьківщина там, де добре. Де добре, а дома найліпше, — казав мені мій небіжчик батько. Але якби то вгадати, чиє де дома!?

— Справді! Ніколи мені навіть і не мріялась Канада.

— Тужите за Україною, за своєю Полтавщиною?

— Ще й питаєте?

— Дивно! Скільки тут коло цих столів залишається скарг, жалів і болів... нарікаєте й плачете за нею, за тою Україною.

— Коли б ми не любили її, не мали б жалю, ані скарг, ані болю...

— Полюбите й Канаду, привикнете! Людина з бідною зникає, то з добром замириться...

— Це все нагадає мені пісню про одруження з нелюбом... — сказав Остап.

— А чому воно вам не нагадає адаптації сиріток? Хіба не бачили ви щасливих серед адаптованих?

— О, ми за старі вже на адаптацію...

Дарію знов викликали. Остапові уже нічого було тут дожидати, він вийшов із загородки, зупинився біля дошки з оголошеннями, двері автоматично відчинялись і зачинялись, люди заходили й виходили. Землячка не верталась до свого бюрка, Остап вийшов, не попрощавшись. „Добре буде зустріти, як виходитиме із праці”, — подумав.

Вийшов схвильований, потрапив в інші двері і попав на бічну вуличку. Вернувся. Ще раз пройшовся повз загородку — землячки тут не було, бачив її здалека біля шафки серйозно замислену. Ждав, чи не оглянеться, але, не діждавшись, підійшов до дверей, двері автоматично відкрились, і він вийшов. Оглянувся на пагорбку, будинок уряду праці повернувся був до нього бічною фасадом та двома молоденькими деревинками.

* * *

Біля мосту над озером Остапа зустрів Дмитро.

— Ну, що ж, Остапе? Перейшов ти своє чистилище?

— Перейшов.

— Та як?

— Я б сказав, усе благополучно...

— Що значить благополучно? Записав душу новій прибраній батьківщині? — скептично посміхнувся Дмитро.

— Прибрана наша батьківщина, голубчику, не потребує нашої душі. Їй потрібні наші мозолі — тверді мозолі, он що! — сказав Остап, поглипаючи на книжку в Дмитрових руках. — Читаєш?

— Кінчаю вже...

— Ось візьми собі, Дмитре, словник — він тобі там пригодиться, а мені лиши книжку! — сказав Остап, обмінюючись з Дмитром книжкою.

— Гаразд, тільки нікому не давай, хочу ще сьогодні закінчити!

— А як там у нас? Ти, може, повертав до мене? — запитав Остап.

— Повертав, і ця твоя, як ти кажеш, хазяйка, знов мене напастувала. „Ти хто? — каже. — Я тебе не знаю! Я винайняла одному, а тут вас ціла згряя крутиться”...

— Та це, бач, клопіт. Треба буде старій щось підкинути, бо й мене вона нападає. Каже: „Зводиш мені збіговисько біля хати! Як ті горобці під стріху наніч залітають. Кожен один має ключ до моєї хати”...

— Мені, Остапе, щоб Надя написала! А то доведеться самому поїхати у той Вінніпег, щоб забрати її. Нам, голубчику, нема чого тут крутитись. Написали хлопці з Торонта. Звідти сонце нам сходить. Організують видавництво, хор...

— І схід нам, голубчику, не допоможе. Вічне козакування нічого не дасть. Холодна ця чужина. Загрітку тут не знайдеш. У кого сім'я, то ще сяк-так, а самотньому мов зашитому в мішку. Дивись тут на самотників старшої еміграції. Погаслими свічками валяються попід чужі угли.

А скільки їх сьогодні в божевільнях? Страшна дійсність! Хліба тут доволі, та хліб ще не все... Кожного нас це жде, якщо не влаштуємось зарання.

— Розпоршуємось, Остапе! Нагадай собі нашу братію, як то ми виїжджали з Німеччини! Нагадай ті співи, піднесення... А тепер, розбрелись ми по цьому просторі, і боюсь, що він нас проковтне. Пережили ми голод, драти, продерлись крізь бомби й вогні, ступили на вільну землю, а що далі? Здавалось, ідемо вперед, а бачу, — віддаляємось — віддаляємось від нашої батьківщини! І що далі, питаю я тебе?

— Іти в глиб.

— Вростати в чужий ґрунт?

— Здобувати його!

— Попробуй! — сказав Дмитро, витягнув з кишені листа, — почитай тільки, що пишуть торонтонці!

— Я знаю їх, — взяв Остап листа, вложивши його у книжку.

— У них перше питання буде — визвольний фонд. Біда тільки, що тут не знати, кого і що перше визволяти. В Німеччині залишились старі, каліки та сироти... Там Україна, а тут і про себе треба подумати. Не буде праці, й нікому не можеш...

— Голубчику, визвольна справа перше!

— Мені ти не скажеш! Знаю це і без тебе. Ну, але ти поспішай, тобі треба зареєструватись. Прийдеш, поговоримо...

— Іду. Та ще одне, маємо запрошення до „Просвіти” на бенкет. Підемо, чи ні?

— Може, краще ні!

— Не гарно буде, свої люди, скажуть, що бойкують...

— Я проти них нічого не маю. Свої люди. Та хай вони собі здорові будуть, гарні вони люди, та собі... Мені з ними не щастить.

— А мені що? Щоб тільки урвати щось на визвольний фонд! — сказав Дмитро.

— Про це ще поговоримо. Коли ж воно?

— Та в наступну п'ятницю.

— Ага, в наступну п'ятницю. Ну, то ще час.

— Бувай!

— Гаразд! А ключ там над дверима.

— Та в мене свій...

— Я кажу, бо, можливо, завтра виїду до Вінніпегу.

— Ну та це твоє діло, Дмитре. Тільки скажи мені, як будеш їхати...

— Очевидно!

Дорогу Остапові перейшла людина з червоним нагрудником, із вказівкою у руках. Із школи вироїлась дівчора, струменіла весняним потоком з горба в долину. Просувалась колона автомашин; гудки, гамір дівчора і світла.

Остап шукав затишку, де б йому впорядкуватись з думками і почуваннями після зустрічі з землячкою Дарією.

Зійшов з мосту, пройшов стежкою повз колійову дорогу і вийшов над озеро. Сів на лавочці. Відкрив книжку. Свіже знайомство з землячкою, про яке Дмитрові і не сказав, відкривало йому незвіданий, ще свіжий обрій. А тут цей Дмитро: торонтонські друзі, визвольний фонд, пошукування праці і мешкання на горищі, „Просвіта” і чищення костюмів, Німеччина й організування свіжої пачки, Дмитро і сестра у Вінніпегу, — не знати було, що ставити на перший, а що на другий плян! „Може перш усього підстріти сьогодні нове знайомство — землячку Дарію. Це може допомогти в розв'язці інших питань”, — думав Остап.

Тримав на колінах відкриту книжку й дивився на далеку вежу папірні. Узбіччя гори замочило в озері зелену полу, переткану стежками. Човни-моторівки срібними крильцями схрещували озеро, рокотання їх моторів гономом відзивалось з яру, потонулого в зарослях лісу.

ЛЮДИ В КАФТАНАХ

Біля Остапа присів на лавочці, у сірому каптані, з глибокими зморшками на обличчі й посрібленим заростом,

лисий чолов'яга. Остап бачив, як він заточив тут свій грузовик, зійшов на поміст, сперся на поруччя, дивився у спокійне плесо. Опісля підвів голову, немов голуб, що збирався знестись на крила, розглянувся, побачив Остапа й наближався. Остап розглядався із другої лавки, але незнайомий уже був тут. Добуваючи цигарки з кишені, посміхнувся Остапові, наспівуючи:

*Ой, сядь собі коло мене,
Говори до мене,
Та най я си запитаю,
Чи любиш ти мене...*

— Співали такої й у вас?

— Не пам'ятаю.

— То ви не з наших сторін. Курите?

— Ні, дякую.

— Добре маєте. Я побачив вас біля мосту, а потім дивлюсь, ви пішли стежкою попри колійову дорогу, то ж я знав, що здибаю вас над озером.

— Я називаюся Воронюк, познайомімся, — простяг Остапові руку.

Остап сказав своє прізвище, не відриваючись від книжки.

— Своїх людей здалека пізнати, — сказав Воронюк.

— По чому саме?

— З обличчя, рухів, навіть по самих кроках. Тут ви не сховаєтесь.

— Я і не збираюся, чого мені ховатись?

— Давно ви в нас?

— Тижнів два.

— Ви знали може Стефанчука?

— Ні!

— Він теж із новоприбулих, але він вже тут освоївся, принатурився, як то кажуть. Добру працю має. Люди наші йому помогли, в папірні працює.

— А дозвольте спитати вас, з котрої ви області в Україні? — запитав Остап.

— Ви, голубчику, не питайте мене про це, бо я при-

їхав сюди тоді, коли люди не те що областей, але й себе, свого роду не знали. Приїхали буковинцями, галиціянами, волиняками, австріяками, хто як знав, так себе звав. Забрало в нас часу, доки люди не найшли, хто вони? Одна мова. Якби не те, то нас би не було. А ви що думали? Що ми приїхали сюди українцями? Ні, ні! Це вже тут, між чужими, ми стали своїми. Нас другі навчили. Навчили нас шанувати своє. За це ми дорого заплатили. Нас висмівали за нашу мову, за наші звичаї; діти наші приходили зі школи плачучи з підбитими очима, з синяками. Невільно було їм озватись по-своєму. А ви як гадали? А тепер маємо свого мейора, своїх суддів і послів. О, о, голубчику, ми тверде розкусили!..

Остап увесь час тримав очі у відкритій книжці і тільки час до часу підводив їх на свого співбесідника.

— Ну, коли ваша ласка, нахиліться до мене, щось вам покажу! Станьте й дивіться в бік залізного мосту, що ген випинається на дах школи! — сказав Воронюк.

Остап підвівся, вирівнявся ростом з Воронюком.

— Бачите?

— Бачу.

— Ага, гарно! А тепер погляньте на ті вапном захляпані паквагони! — чоловік поклав Остапові руку на плече.

— А ген-ген з-між дерев вистряває баня з хрестом. Ага! А нижче тої бані, в зелені, червона стріха, то це наша читальня, про яку хочу вам оповісти. Тепер сядьте, послухайте! Як ми приїхали сюди, то тут була лише оця станція колійова, один готель, ген ота шопа над озером, тепер вона відновлена, і кілька хатинок на березі. Але було озеро, був ліс, приїжджали сюди американці на полювання. Ну, але про цю нашу „Просвіту”. Це була така собі коршмина. За шинквасом, як звичайно, сидів собі бородастий. А ми то робили тут на „екстра-генку”. Ну, що ж? Молоді хлопці, як то хлопці! Хочемо свого гурта. Вийдеш в неділю на вулицю, сум голови береться — пусто, як в дірявому горшку. Сміттям вітер сипле нам в очі. Нема де подітись, хоч з моста та в воду. Зайдемо ми до цієї коршмини, притягнемо, бувало, з лісу гілляку, обсядемо той,

як тут кажуть, „байшток”, підкладаємо гіллячок, і цей, вибачте, „байшток” світив нам і загрівав нас. Сидимо й байкуємо; як коней виводили наніч, до дівчат забігали та чу-жі сади обтрясали. Сидимо повернені спинами до жида. Пересидимо ми його, або він нас. Хто кого?

Але почали приїжджати родини. Родилися діти, підросли — дітей треба хрестити та й до школи посилати. Були вже й дівчата. Ну, але дівчата, як то в нас — жадна дівчина не піде з вами до коршми. Склеїлось якось одне весілля. Була в нас своя троїста музика. Ну то про цю троїсту музику. Є тут такий чолов'яга Вакул, а в сусідстві з ним — Няньчик. Обидвох разом називаємо їх — Вакулняньчики. Обидва вони з одного села, разом приїхали сюди. Приїхали із своїми саморобними інструментами: скрипкою й цимбалами. Обидва на обидвох інструментах грають, часто міняються. Знайшли тут якогось бубніста — це наша троїста музика. Ця трійця нас охрестила. Привезли вони разом з цим цілий наш весільний обряд. Грають по-крайовому. Навколо них ми об'єднались. Це був зародок нашої громади, коли хочете знати. Троїста музика і ця коршмина, а потім якби хтось підкинув нам цю крайову газетку. Ходила вона з рук до рук, в сотий раз ми її тут перечитували і була вже така, якби її корова пережовувала. Газетка зі Львова, з рук Франка. А там видання „Просвіти”.

— Але прошу я вас, відложіть на хвилику книжку, вислухайте мене! — звернувся Воронюк до Остапа.

Остап відложив книжку й уважніше приглянувся до свого співбесідника. Обличчя Воронюка вияснилось, очі цікаво заскакали, — Воронюк на очах молодів.

— Голубчику, чи ви собі уявляєте, — вдарився кулаком по коліні, — яке це велике щастя було? Спасіння наших душ! Господи, та це ж промінь у темряві, промінь з Божою росицею! Оця „Просвіта” відкрила нам очі, засвітила погаслі душі. Уявіть собі, голубчику, що промінь цей знайшов нас тут далеко відбитих від своїх загублених, з притупленими серцями, темних, без'язиких, можна

сказати, Іванів без роду, і привернув нас до нашої України. До тої самої України, якої ми не знали. Оця матінка „Просвіта” звела нас, діток своїх, до одної хати, в якій ми заспівали:

*„Граї которий на бандуру, сумно так сидіти,
Розкажи нам про Вкраїну, гїї ми діти!”*

— Але подождіть, ще один тут наш з’явився...

Воронюк звівся на ноги і помахував рукою чоловікові, який сходив з берега з вудкою в руці.

— Гей, ходи-но ти сюди! Куди ти справився?! Ходи сюди! Тут гарне товариство! Такого ніде не знайдеш...

Чоловік у рожевому кафтані, з вудкою і торбою через плечі, прямував до лавки. Здалека посміхався, і, здавалось, посміхалось ціле довкілля; зближались люди, заїжджали авта, приземлювались літаки, перегукувались зелені береги.

— Знайомтесь! Це новоприбулий, гість з України! А це наш скарбник, той, що багато грошей має.

Чоловік у рожевому кафтані обіруч стиснув Остапову руку, і, сідаючи поруч Остапа, сказав:

— Він говорить про гроші, а тут не про гроші йдеться, а про людей. Гроші були й будуть, гроші річ набутна...

— Я оповідаю чоловікові, як це ми пересиділи жида, викинули шинквас і завели „Просвіту”, — сказав, немовби виправдуючись, Воронюк.

— Чекай, бо не відразу назвали ми „Просвітою”. Зразу була це собі читальня, а потім перебудували й назвали „Просвітою”, а, перебудувавши ще раз, додали „імени Тараса Шевченка”. Перебудовували ми цей дім декілька разів. Люди прибували, родини множились — усі горнулись до „Просвіти”, ми розростались, росли вниз, вшир й увишки. „Просвіта” була рідною хатою нам. На сцені ми з жінками й дітьми днювали й ночували. Тут ми й дружились, тут проходили нам наші свята: Різдво й Великдень — коляда й гагілки. Ми не мали, як сьогодні, своїх суддів, послів, але в хаті в кожного була рідна мова, була здорова родина, здорові підвалини.

— А тепер у нас вершки, та нема підвалин, — додав Воронюк.

— Росла ця країна, а разом з нею ми та наші діти, але від кореня свого ми не відростали, ми кріпко держались його. Ми знали, що як відорвемось, то всохнемо. Кажу вам, тягли ми ці відживлюючі соки десь з-під землі, із рідного ґрунту, — мовив чоловік у рожевому кафтані.

— Ми тут переродились. Нас люди визнали, — сказав Воронюк.

— А що ви на це? — запитав чоловік у рожевому кафтані, звертаючись до Остапа, — може, скажете, все це дурне, нікому непотрібне? Ви, бачу, вчена людина, читаете книжку, а ми, можна сказати, нуки, прості люди. Ми хотіли б почути ваше слово, вашу думку! Може, скажете, що ми робили не так, як треба? Може, не треба було цього, га? — допитливо уп'явся очима в Остапа.

Остап підвів очі, якусь мить дивився кудись, ще раз подивився довкола, а потім, немов з відкритої книжки, читав:

— Все це гарно! Але от ви сказали — слушно сказали, що промінь „Просвіти” досягнув вас і воскресив. А коли б не це, коли б не Франко — вулькан, що випромінював оце світло — погасла б ватра, остигла б ваша піч, а без цього вогнища, самі вогню із себе не викресали б ви!... Тож чи не присвятити нам більше уваги визвольній справі в першу чергу?

— А скажіть, голубчику, коли ми забували за Україну? Ми вставали і лягали з нею, ми тільки й жили нею. Разом із нею переживали ми тут важкі заслання, і голод, і пацифікацію, і Березу Картузьку, Карпатську Україну — упадок і піднесення, неволю і воскресіння, — мовив Воронюк.

— А потім прийшла оця скитальщина, — доповідав чоловік у рожевому кафтані. — Ми кинулись рятувати вас, від рота собі відривали... Ми перейнялись долею наших братів скитальців за морем та й про своїх дітей тут забули. Ми не подумали, що тут у нас свої скитальці. Ви все потратили та хоч душу зберегли, а вони? Вони від

нашого ґрунту відщепились, а в чужий не вростуть... І хто візьме на свою душу цей важкий гріх за цих наших безбатченків?

Впало питання перед ними — важке і складне. Воно обірвало їм мову і пошматувало думки на окремі кусники, що ні зшити їх, ні полатати...

— Ну то скажіть нам щось! — звернувся Воронюк до Остапа. — Ми багато наговорили вам, а ви, замість вислухати нас, потупили очі в книжку. Скажіть, що ви вичитали там з неї! Може, вона нам щось підкаже...

Остап підвів очі, потупивши їх у якусь далечинь, переткану важкими ускладненнями. До того всього, що він пережив, люди в кафтанах відкрили йому невідомий досі обрій ускладнень у новому світі.

„Важкі заслання, нерівні змагання, голод і паціфікація — усе щонайважче припало на долю моему народові”, — подумав Остап.

— Ну, то ви, може б, собі книжку читали, про щось гарне мріяли, а ми підійшли до вас і набили вам голову своїми клопотами, — сказав Воронюк.

При цьому він підвівся, глянув на свій грузовик, на якому був пісок, тачки й лопата, підкинув на долоні ключиками, прощаючись сказав:

— Приходьте! Двері вам відкриті, щиро вітатимем! Кажу вам, коло „байштоку” вас не посадимо, носити гілляк із лісу, щоб огріти залю, не треба. Приходіть і господарюйте! Захочете десь якесь ще свіже вікно прорубати, або й цілий будинок перебудувати, будь ласка! Тільки приходьте і почуйте, мов дома.

Чоловічок у рожевому кафтані ще залишився. Він ще довго розмовляв, оповідаючи про різні переживання. Залишив Остапа на лавці з картинками, що одна за одною якоюсь чергою оживали — журили й будили, смутили й підносили.

ЗА ОСИКОВИМ ЗРУБОМ

— Гей, а де ви, діти?! Де ви поділись?! Го-го-го-о-о-о!
Озвіться!

З гущавини лісу продирались вигуки, стрясаючи ніччю. Заблукані вигуки:

Діти!... поділись... го-го-го-о-о-о! хрипло відзивались у німих скелях над яром...

Хтось там засів у яру і кепкує собі з Дем'янової долі: „го-го-го!” — глумиться.

— Гей, та де ж мені вас шукати?! В кого відпитувати?! Озовіться!!! Відпитує вас батько, плаче вдома мати, голосять братіки й сестрички. Повертайтеся додому, наші діточки! — вигукував під кожен куш.

А в цих вигуках скільки придаленого смутку, сміливого протесту, розпучливих скарг і перегуків із рідними пляями. „Так тобі й треба, Дем'яне! Забаглась тобі чужина? Ти покинув рідний край, в погоню по золоте руно пустився! Бог тебе тяжко покарає, рідних діток у тебе забере й не буде тобі коло кого голови на старість прихилити!” — вчувається відгомін рідних піль.

Діти вийшли вранці до школи й не повернулись додому. Залишили на столі в мисці недоїджену кашу, під стріхою ключа. Прийшли батьки сумерком із поля з меншими дітьми на руках — в хаті не світилось. Обійшли хату навколо, вигукували в ніч — відзивались хрипко німі скелі над яром.

До школи було дві милі, дороги, лісок, діти пішки ходили. Кожен раз повертались перед заходом сонця, а сьогодні... Ішов батько звихрений, а за ним чорними хоругвами хмари, а перед ним — білі, мов роздягнені мерці — скелі. Вітри шарпали за поли сердака, небо займалось блискавками. Ринув дощ.

— Гей, а де ж ви діти! Де ви поділись!? Озвіться, діти!
Го-го-о-о-о!

В блискавки і громи вплітався відгомін з яру. Небо розпадалось на платки, громи ломили ліс на тріски,

із берегів вибігали запінені потоки, забирали кладки й мости.

— Гей, а де ж ви, діти! Де ви поділись? Де вас шукати?

У Дем'яна п'ятеро їх. Але кожне одне — однаково дороге батькам. Одне одного підтягають — вирощують. Найстарший Павлусь, його маленьким привезли сюди. Він там почав уже був ходити в школу. Знав уже сам дорогу до церкви. Пам'ятав, як напував з батьком коней у Дністрі. Старенька церква в липах, і ці липи, що вросли корінням в землю, а гіллям в його душу, цупко тримали його при землі. Він привіз з собою перший свій буквар і вже вивчив його напам'ять. Тепер менших учить з нього. Біля хатини тут росли ялиці, то він вилізе на одну із них, на самий вершок, вигойдуючись наспівує: „Крилець крилець сокола дай! Полечу, злину в рідний край!” А тепер, неопірившись, не знати, де дівся, та ще й меншого потяг за собою.

Отак одне за одним будуть відсіватися від нас діти, і де їх нам шукати? У кого відпитувати? Чи шукати їх у сузір'ї світел? Виглядати їх біля залізних мостів? Наслухати їх у далеких гудках? Га? Чи не потонуть вони безслідно в чужих морях? Були тяжкі початки: прочистити хашу, зліпити хатину, заскородити земельку, осушити болота — кубла гадюк і комарів, добути із тої дикої землі, з чорного болота, грінку білого хліба, але ще тяжче з дітьми. Діти — шляхетна деревинка. Деревинка з душею, що потребує рости. Потребує свого ґрунту й клімату. В який же ґрунт запустити їй коріння, в яке небо піднести їй своє гілля? Га? Якими ж соками кормити дітей, щоб росли вони? Де роздобути їм рідного ґрунту для їхнього росту?”

Дощ ущух. Громи відгуркотіли, небо прибралось у срібні мерехтливі зорі. Дем'ян сидів на громом зламаному дереві. „Ой, горе тій чайці, чаєцці небозі, що вивела чаєняток при битій дорозі”. Крильцем чайки торкнулась пісня, небога об його серце. Він звівся на ноги. За лісом суютилось сузір'я світел. „Там школа, і та школа забрала мені моїх діток!... Верніть моїх чаєняток, вони ще ма-

ленькі!" — Кинув розпучливе благання чорним рядом на блискучі, повні зір, потоки. Потоки підхопили це рядно й понесли його клекотом між білі скелі. Скелі проймались цим клекотом — оживали, відкривали німі уста й говорили. І мова їх була грізна, потрясаюча. Дем'ян ішов у напрямі школи. „Зорі, зазорійте дорогу моїм діточкам, поверніть їх нам додому!" Сузір'я світел сліпило йому очі, він заслонявся рукавом і йшов, немов у пожежу, щоб з неї вихопити своїх діток, врятувати їх. Школа відбивалась світлами, він ішов наступом. „Так це ти проклятуца діток мені забрала, чисті їхні душі отрутою напоїла! Я пуцу тебе з димом!.." — Підійшов під самі вікна. З вікон дивились на нього здивовані на образах звірі: вовки, ведмеді, тигри, носороги, слоні, ягуари...

Біля залізного поруччя стояв, спертий на ціпок.

Що бачив Дем'ян у другому вікні, а що в третьому — не знати, але десь у цій пожежі світел він впав на слід своїх дітей. Цей слід завів його під чужу стріху. Заглянув у вікно й побачив свого Петруся й Павлика у чужій хаті, переодягнених у чужу одіжку. Стояли, спершись на одвірки. Господарі частували їх солодощами, щось у них розпитували, але вони стояли зніяковілі, ні в сих, ні в тих.

— Ви тут, мої похатники! Що вас сюди занесло? — озвався Дем'ян під вікном, але голосу його тут ніхто не почув. Холодна краплина скотилась із стріхи на гаряче чоло і замість сльози зависла на повіках. У хаті було привітно і ясно так, що знадвору можна було перелічити всі квіточки, квадратики й зелені листочки на стінах і стелі. — Що вас, — кажу, — сюди потягло, мої діти? Квіточки на стінах, світла, чи ті солодощі, що ними вас угощають? Похмура й холодна вам рідна хатина? Противні вам батьки? Полакомились ви на чужі розкоші? Га? — приговорював під вікном.

Постукав. Увійшов. Був змочений до нитки. Реп'яхи на ковнірі, на волоссі. Вніс у хату холод вогкої ночі і запах ялиці. Хлопці повипускали з рук солодощі і вчепились його полів, вибачливо посміхались,

задерши голівки, вп'ялившись поглядом у батькове обличчя, щоб збагнути чорну глибінь його очей.

— То це ваші?

— Авжеж, що мої.

— От тобі й на! А ми думали, що в них нема батьків. Питаємо, як називаються, таке щось сказали, що ані вухом не схопити, ані на язик не взяти. Якось так дивно сказали, скажи ти, стара! Ану чи повториш?

— Сказали якось, смердинкачак чи передиранчик. Таке щось, що й на язик не потовпиться. Хтось вас такими прізвищами охрестив, щоб ніхто вас не змішав, щоб чужа земля вас не прийняла.

— Питаємо, звідки? Знову ж таки, назвали якусь місцевість, що ніхто ніколи такої не чув, та й за сто років не почує.

— Дивний ви народ та й годі! Приїздите Бог знає звідки та й привозите сюди у своїх торбах — свої злидні. Шкода, що ще своїх хат не везете на плечах! Приїздите з повними пазухами насіння, з землею за пазухою і з її назвою. Якось далека дорога не витрясе з вас отих ваших примх. Оця ваша чудернацька одежа! Ваша мова! Як вам не розуміти, що в новій країні по-новому треба. Треба звикати вам як до нашої страви, так і до нашої ноші та й мови.

— Чого ж це ви до діток своїх по-старокрайовому звертаєтесь? Хто тут зрозуміє вас? Кому тут здалась ваша мова?

— Вона нам здалась. Так здалась нам наша, як вам ваша, — відказує Дем'ян.

— От і порівняв! ·

— Ви повинні були все те старокрайове залишити там у старому краю, а тут вам треба з нового почати. Коли вам це трудно, то Господь вас бери, але ж дітям своїм таки дозвольте бути нашими — тутешніми.

— Беріть собі їх, — посміхається Дем'ян, — підете діти?

Діти заперечливо хитають голівками й ховають їх під батькову полу. Господарі дивляться одне на одного з огірченням.

— Де ж ви живете?

— Недалеко звідси, дві милі, тут за лісом, на горбку.

— То це ваша стріха з-між дерев, немов вороняче крило, чорніється?

— Наша.

— Що вас занесло у ту пропасть? Та там вас гаддя-комарі заїдять.

— Коли дотепер не заїли, то вже й не заїдять.

— То ж там ґрунт! Зубами його гризти й не догриз-тись куска хліба!

— А ми вже добули хліб та ще й золото добудемо, — відказує Дем'ян, глузуючи із сказаного. — Ви ще нас не знаєте. Ми таке насіння, що й на камені покільчимося. Скидайте, діти, це лахміття з себе, подякуйте господарям та й додому. Там мама жде.

— Ви залишіть їх у нас. Залишіть їх нам. У нас дітей нема, ми радо їх приймемо за своїх. Чого їм у вас бідувати. Тут їм буде близько до школи, в місто... До року ви й не пізнаєте їх.

— Питайте їх, як захочуть? Залишитесь хлопці?

Хитають головами й притискаються до батька. Батько посміхається в мазепинський вус, рапавими долонями кушлатить їм чуби.

— І ви батько, і погодитесь з тим, що ваші діти ходитимуть кожен день дві милі пішки?

— Хай гартуються!

— Хай гартуються! Шкода, що ви не бачили, як ваших дітей тут біля школи чубили.

— Хто чубив? За що? — Дітям зібралось на плач. Вони приклались голівками до його пояса і тихенько схлипували.

— Чубили їх за їх мову. За їх старокрайову поведінку. За їх батька й маму, що хочуть дітей виховувати по-старокрайовому. Он за що! Я дітей відборонив. Забрав їх у свою хату, нагодував, зодягнув, а ви... нічого, хай

буде й так. — Став напроти Дем'яна й помахував пальцем біля самого носа. — Ми будемо приглядатися. Як треба буде, то й поліцію пішлемо, дітей заберемо, а батьків? Як треба буде, то й до божевільні віддамо!

— Слухайте, наживуйте пальцем своїй жінці! А мене цим не лякайте! Я батько своїм дітям, а вам зась! Скидайте, діти, з себе чуже лахміття та й ходіть додому!

Діти слухняно скинули з себе чужий одяг, склали його на стілець.

— Подякуйте господарям та й у дорогу!

**

Дем'ян вийшов з хати з дітьми. Надворі було ясно й холоднувато. Стежка вела повз школу. Біля самої школи світла з вікон кинули їхніми тінями на свіжий асфальт.

— Ось і наша школа, — сказали діти.

— Так, це наша школа, — сказав батько, — школу треба шанувати.

Вони вийшли на стежку, що вела лісом. Батько меншого синка взяв на руки, старший підбігав, придержувачись батькової поли. Під ногами хрупотіли гіллячки й шишки, ліс пах живицею. Якийсь час ішли мовчки. По хвилі батько запитав:

— Защо вас били?

— За ніщо, — сказав менший.

— За те, що ми розмовляли по-українському, — додав старший. — Але це добре, що б'ють — правда, батьку?

— Правда, — сказав батько, — будуть з вас гарні хлопці!

— Алез то болить, — сказав менший.

— То добре, як болить, правда, батьку?

— Добре, довше будете пам'ятати.

— Так, але ми маємо синяки, — сказав менший.

— То нічого, то знак, що ми добрі хлопці, — сказав старший, — правда, батьку?

— Правда, сину.

— Ми більше не підемо до школи, — сказав менший.

— Ні, діти, до школи треба йти, — школа допоможе вам стати великими.

— Вони хотіли б, щоб ми не йшли, правда, батьку, — сказав старший.

— Правда. А ви таки йдіть і так учіться, щоб ви були мудрішими від них.

— Ми добре вчимося, але вони не ставлять нам добрих оцінок.

— Бо треба ще краще вчитися.

— А потім?

— А потім ти будеш суддею, — сказав батько.

— Хто, я? — запитав менший, — а чим буде Павлусь?

— Павлусь буде сенатором, — сказав батько, і діти розсміялись.

— Ви жартуєте, батьку.

— Нема жартів. Треба нам своїх суддів, треба сенаторів і послів. Щоб нас обороняли, добре судили, ба-
чите, що нам кривда діється.

Батько випустив з рук меншого й хотів узяти на руки старшого, але цей не хотів. Ішли поруч з батьком, при-
держуючись його реп'яхами скованих полів. Хлопці перескакували через звалені на землю дерева, перелазили потоки, хихотались, вигойкували.

Ішли. Уже наближались до хати, як одна зірка ско-
тилася з неба і впала десь перед самим порогом. Заясніла хата, стріхою вперлась у зоряне небо, видалась дітям розкішною палатою.

Із цієї хати вийдуть судді, посли й сенатори.

Діти наввипередки пустились стежкою до розкішної палати.

— Ми вже вдома, — вигукнули у вікно.

„Ми вже вдома!“ — озвалась скеля над яром, і відго-
мін покотився луною в зоряні простори.

У СУЗІР'І ОЗЕР

Автомашини за автомашинами металевим потоком пливли в берегах посріблених сонцем вулиць, ціляючись у холодні челюсті мосту. У цих перегонах і Остап метушився.

„Переганяйтесь з автомашинами, чи вхопити книжку й шукати якогось затишку?“

Він вибіг на своє горище, взяв іншу книжку й пустився настрімголов, з таким розгоном, немовби тут валилася на нього стеля.

„Захопити ще сонце на озері! Коли б тільки не зайняв хто лавку!“ Вже з мосту побачив Остап, що лавки всі зайняті. Сповільнив кроку. Стежки схрещувались, переганяючи одна одну. Парк над озером загустів, роївся рухливими кольорами. Лавочки над озером слались милим візерунком. Остап пустився в напрямі своєї лавочки. Знепритомнів від наглої несподіванки — на лавочці сиділа Одарка. Він підійшов нишком і зненацька затулив їй долонями очі. Одарка стрепенулась від несподіванки.

— О, о! У нас тепер такої не граються, — сказала, зірвавши долоні, зиркнувши скосо на Остапа. Остап побачив на її обличчі якесь замішання — не то сором, не то здивування, не то образу. А було так:

Як тільки люди проглотились, Одарка метнулась до картотеки і ще раз перевірила всі дані про Остапа. Адресу й телефон записала собі. Сіла за машинку, але вона їй „сказилась“, плутала літери й слова — сплітала з них якісь нісенітниці, виправляла нечувані бешкети. Немов щось влізло в машинку. Зникали десь листи сперед Одарки, спинами повертались до неї сусідки і, здавалось, хіхотались, перешіптуючись.

Сиділа в задумі, а біля неї зліва Бондаренко, а справа Бондар. Дивились їй в очі й один одному не поступались. Бондаренко, як мрія, а Бондар — реальна дійсність. Тільки що Бондаренко давно вже освідчився своїми ліричними листами, а Бондар, крім кокетливого погляду, усмішки й потиску руки, нічого ще не сказав. Одарка да-

ла йому свій телефон, обіцяла влаштувати його десь на праці, в усяких потребах просила звертатись до неї. Остап обіцявся ще сьогодні потелефонувати їй, і тепер вона за кожним дзвінком із трепетом душі підносила слухальце, але даремно. Під час обіду вона проїхалась вуличкою, на якій жив Остап. Віконце на Остаповому горіщі було затягнуте сірою фіранкою. У вуличці працювали бульдозери, розсипались спорохнявілі стіни — вуличка курилась пилом. Одарка, в'їжджаючи, не запримітила знаків, які вказували, що вуличка заперта. Тут тяжко було авто обернути, і вона задкувала аж до головної вулиці. Повернувшись до бюро збентежена, з рум'янцем сорому на обличчі. Сусідка сказала, що був телефон до неї, і вона з огірченням потонула у своєму фотелі.

Дарія у своїх мріях завжди поверталась до листів Бондаренка. Він часто являвся їй у снах, але завжди якимсь іншим. В останньому листі записав їй пісню і подав надію на неминучу зустріч:

*Згадай мене, як сумно буде
Тобі у люту ніз зимою,
Як всі від тебе підуть люди,
Як лишишся сама з собою!*

*Тоді до тебе я прилину,
Хож з краю світа, з-за могил,
І заколишу, як дитину,
В обіймах щирих моїх крил.*

„Це мій батько! Це люди з роду, що вміють любити й на далеку віддаль. Багато в них пристрасного кохання. Потраплять любити людину, як мрію, жити мрією і так сильно вірити в неї, що вона їм здійснюється. Це наші хлопці-українці, щирі, чутливі!.. Але це там вони такі. Тут вони часто міняються або іншими народжуються.

Що це їх там робить такими? Підсоння, ґрунт чи обставини? Несамовиті речі там діються — нечувані дива. Старий це край! Скільки людей уже там умирало й народжувалось. Там десь уже могила на могилі — люди вдру-

ге на світ народжуються. Мабуть, тому вони такі й віруючі...”

З такими думками Одарка виїхала в парк над озером, де часто проводила вільний час від праці.

**

— Як це ви, Дарино, потрапили на мою лавку? — запитав Остап.

— Вашу лавку? На цій лавці, голубчику, я зроста.

— Ви, мабуть, захопили на ній моє тепло, бо я тількищо лишив її.

— Я захопила ще сонце тут, але воно вже посунулось, залишивши мене в тіні.

— Ми, Дарино, повернемо вам його.

— А звідки це у вас узялось слово „Дарино”? Мене ніхто так не кличе.

— Це буде чисто по-моєму. У мене ви будете „Дарина”, добре?

— Хай буде вам „Дарина”.

— А як вас по-батькові звати?

— Я Петрова дочка.

— Тоді кликатиму вас — Дарина Петрівна!

— Я не звикла до цього.

— Звикайте!

Дарія зиркнула скосо на Остапа й кокетливо підкинула носом.

— Може, ви хотіли тут на самоті помріяти, а я не прошено втискаюсь у ваше товариство? — запитав Остап.

— Ні, ні! Маю досить уже цієї самоти, — посміхнувшись, сказала Дарія. — Може, пройдемо!

— Будь ласка!

— Тут бібліотека, а там музей. Варто б було зайти, оглянути, але вже, мабуть, пізно. Може, іншим разом. Зайдемо в каварню!

— Може, пізніше. Жаль розлучатись із сонцем. Воно тепер таке лагідне...

Причалював корабель, розгойдувались у берегах хлюпотливі хвилі.

— Гарно було б переправитись на другий бік, але це теж уже, може, іншим разом, — сказала Дарія. — Питаєте про батька. Батько мій не нажився. О, як він дуже хотів зустріти вас тут. Ждав і не діждався. Батько мій запрягся в ту Україну, як віл. Жертвував, чим лише міг. Якби не те, то, може б, ще й сьогодні жив, — голос її надригався болем.

— А ви не довповіли мені, пане Остапе, про голод.

— Не хочу вам псувати настрою.

— Тут людина проголосить голодівку одну добу, і вже їй поступаються, а там, кажете, пухли й мерли.

— Мільйони мерли, а світ був глухий до їхніх страждань. Сталін з уст дітей виривав хліб і затикав ними американ рот, щоб тільки мовчали. Там голод, а тут хліб на смітниках валявся. І десь люди молились, читали Святу біблію, славили уряд та його воїнство...

— Голод нам чести не приносить. — Може, сядемо тут на лавочці. Сідайте й оповідайте, як любиться вам наша Канада?

— Це, звичайно, перше питання, яке ставлять нам наші земляки. „Як любиться вам наша Канада?“ Любитися, то вона нам любиться, не знати тільки, чи вона наша та чи ми їй любимося? — сказав Остап.

— Не зразу. Поживете, привикнете! Ліс уже за вами. Там плив ручай, шуміли сосни, навівали сон і мрію, а тут місто. А в місті звичайно, тут життя твердше, треба більш реально його сприймати. Місто вас трохи оздоровить. Треба буде пристосуватись до нових умовин...

— Не люблю слова „пристосуватись“, — сказав Остап, підкинувши шевелюрою.

— Вам не допоможе. Ви можете ужити тут інше слово, але пристосуватись таки треба. У Канаді бере верх усе те, що сильніше й корисніше людині.

— Я не зовсім з цим погоджуюся. Для мене вартісне те, що моє — своє рідне. Як казали в нас: своя сорочка тепліша, ніж чужий кожух! — сказав Остап.

— З такою ж самою ідеєю приїхали сюди наші батьки. Ізолювались від чужинецького світу, довго не здава-

лись; ходили в овечих кожухах, на свій лад будували хати, а вкінці таки здались. Пристосувались до тутешнього способу життя. Зберегли тільки те, що доцільне було, що витримало в конкуренції з іншими... Здали кожухи в мундир, та не думайте, що здали душу, — мовила Дарія.

— Якби то так! А то летимо, куди вітер повіє... беремо, що легше, що вигідніше. Не все ж можна вибирати. Матері не вибереш, — з трепетом душі мовив Остап, немов про себе, перевівши свій погляд на розквітлий кущик, що на ньому вигойдувався тепер рій метеликів. — У лісі цього не відчувалось. Там, звичайно, була в нас своя республіка. Іноді й забувалося, що ми не дома. Ліс-лісом, канадський чи український — природа одна. У природі Бог порядкує, і закон Його там непорушний...

— Бог усюди один, — мовила Дарія, — у нас тут і між людьми по-людськи — ніхто нікому кривди не робить, але, як то кажуть: „кожна рука собі крива” — хто годин, той не голодин. Милосердя тут не сподійтесь.

— Тим то й різниться цей світ від нашого світу, — сказав Остап.

— Ой не говорили б ви вже про ваш світ! Чого ж утікали? Покинули його? — стріпнула Дарія білими рукавичками в повітрі. — Україна ваша загризла тут мені батька мого! Через вашу Україну в нашій хаті не було життя-спокою! Вічне сперечання матері з батьком за ту Україну. Я співчувала батькові, а мати уважала його умово хворим. Сидів на лавочці під горіхом, мов не свій, наспівуючи: „Дай нам, Боже, добру путь!”...

— Мені так дуже хотілося б показати вам, з чого почали тут наші люди, — сказала Дарія, обкинувши поглядом прозорий обрій.

**
*

Одарка з Остапом ішли кущоватим берегом, вигойдуючись горініж у прозорому плесі, заслухані у прибої хвиль. Пристань уже була за ними, але вони ще оглядались, ще змахували комусь руками. Пристань чоломкала квітчастими парасолями, палуба роїлась людьми, порон відчалював, люди на пороні робились щораз менши-

ми, звучання їхніх голосів нагадувало тепер клекіт журавлів у хмарах. Остап простягав крок, йому хотілось, щоб уже якнайдалше від цієї розхитаної пристані, від цього гурта, що зростав, проковтуючи кожну людину, ріс, могутнішав цим зливом.

— Чого ви так поспішаєте, Остапе Івановичу?

— Правду кажучи, Одарко Петрівно, чужий мені цей світ своїм звучанням і кольорами...

— Вас лісовиків тягне до лісу...

— Я втікаю від гурта, який мене приголомшує. Мені хочеться бути самим собою... По-моєму, тільки на самоті, коли людина заглиблюється у свої почування, росте думка — могутніє її індивідуальність...

— А я думаю навпаки, в гурті людина росте й випрямлюється...

— Це тоді, коли гурт зіграний з собою...

— Ні, ні! Я маю на увазі зрізничкованість поглядів, думок, схрещення їх...

— Це так, коли б там більшість не приголомшувала меншість, коли б була там пошана й увага до інакшедумачого.

— Які це інакшедумачі? Те, що біле — для кожного біле...

— Еє, забагато я вже маю того колективу, який стриже і голить усіх під один стандарт, я вибрав цю країну, щоб у ній почуватися вільним, — промовив Остап.

— Ні, Остапе Івановичу, скажіть краще, що ви боїтесь людей. Боїтесь чужого вам світу. Ви дечим нагадуєте мені мого батька. Ходив вічно зажурений. Сидів на лавочці під горіхом з бандурою на колінах і вічно співав. — Я тоді ще не вміла собі пояснити, як це так? Батько жив в Україні всього 17 років, а тут 40 — і не переключився. Мама народжена в Канаді, їй не вдалось батька перетягти на свій бік. Батькову зануреність у старий край мама вважала недугою. Я завжди співчувала батькові, але думок його не поділяла. Колись будемо на цвинтарі, то я вам покажу його гріб, калину в головах, як він співав: „Будуть пташки прилітати, цвіт-калину їсти,

будуть мені приносити з України вісти...” Хай з Богом спочиває, але жаль, що не було в нього відваги скочити в бурхливі хвилі життя, досягнути дна і виринути на поверхню...

— Честь йому і слава, що він не дався! Звідки ви знаєте, що він пірнув би і не потонув? Хто знає, чи хотіли б ви сьогодні йти зі мною цією стежкою і ділитися своїми думками, коли б не ваш батько — не його українська душа...

Вони ще довго ішли сперечаючись, хвилі грізно билась об кам'яний берег, сонце згрібало з вершків золоті покоси і колосистим снопом перехилилось за гору. Ліс тонув у темну задуму, риболовці на протилежному березі занурили вудки у плесо, закрашені крайчиком сонця, поринали в задуму потапаючого лісу, а моторівки, виграваючи, знімали срібні скиби на синьому плесі.

Після деякого сперечання Одарка включила радіо-апаратець при боці і в рокотання близького човна вплелось гучне звучання джазу. Одарка, нахилившись до землі, зірвала кульбабку, здмухнула з неї пилок і вступила в це звучання, підсилюючи його тутешньою піснею.

Остап чувся самотнім, йому робилося скучно й до-садно. Пісня ця була йому чужа. Він бачив, як Одарка цією піснею поверталась до гурту, що поплив пороном, поринала в бурхливі хвилі гучних прибоїв і відчалювала від нього навздогін за гуртом, за квітчастим пороном, на другий бік берега. Йому хотілось поплисти за Одаркою, повернути її на свій берег, іти з нею нога в ногу в напрямі нового, але власного світу. Він долучився своєю піснею, але вона ніяк тут не гармонізувала. Зустрівшись поглядами, вони посміхнулись собі. Одарка вилучила апаратець і вступила в Остапову пісню „Гей, колись була розкіш, воля!” Голоси їхні гармонійно зливались і пливли, відчалювали за хвилями прибою.

— По вашому, Остапе, тільки на Україні люди родяться із серцем, а тут, виходить, самі якісь виродки, нелюди, без серця й почувань...

— Я так не сказав...

— Але так можна розуміти...

— Не треба так розуміти. І в цих людей своє серце, але не наше...

— Візьміть його, то й буде ваше, — сказала Одарка, посміхнувшись.

— Візьміть його, кажете, серця силою не візьмеш. Сьогодні я візьму, і воно буде моє, а завтра?..

— Отож то і є...

— Ідеться тільки про те, щоб людина була сама собою, щоб не розтала в гурті, як сіль в окропі, — продовжував Остап.

— Ми вже третє покоління тут, а ще не згубились, — серйозніше сказала Одарка.

— Ніхто не каже, що ви загубились. Ви, Одарко, ростете, та не в нашу сторону. Душа в цього покоління вже звітріла, отупіла, вона черствіє...

— Ви, Остапе, так немов би мали її на своїх долонях, важили, обнюхували. Легко говорити, голубчику, а от поживете, побачите. Перенесете це на власній шкірі. Побачите це на дітях своїх. Побачите нас очима внуків своїх. Закон природи сильніший за все. Яких зусиль тут треба, якого серця, щоб не датись? — Мова Одарки то серйознішала, то м'якла. — І ми змагаємось. Ви тільки уявіть собі: була війна, забрала вона нам наших хлопців. Забрала й не повернула. Одні полягли, вкрили чужі поля білими хрестами, а інші повернулись одружені з чужинками, як от і багато з вас. А що робити нам, дівчатам? Сивіти в дівках, чи одружуватись з чужинцями? Чи уявляєте собі, голубчику, як тяжко матері, одруженій з чужинцем, одушевляти своїх діток? Мати шепче в одно вухо своє, а батько в друге своє, а що в дитячій душі діється, то тільки Бог свідком. Де ж тоді родинна співзвучність, гармонія? То що тут говорити про серце? Є воно чи нема? Про серце, що від розпуки розколюється. Тут мало одного серця. Тут біль, що знечулює серце, робить його кам'яним. А в душу, то й не заглядай! Ми немов серед моря, з піднесеними руками, ждемо на рятунковий корабель. А відомо, що потапаючий соломинки хапається: коли вже не вихо-

ваеш українця, то щоб хоч людину... Людину, не злочинця... — з болем душі виривались слова і падали на стежку, на травник, у кущі.

— Не може бути людини без свого роду, — наче про себе сказав Остап, — нам треба, голубко, тяжіти душею до свого материка. Там джерело нашої сили!

— Ми хочемо, голубчику, чути ґрунт під ногами, — з притиском казала Одарка, — розумієте мене? — Твердий ґрунт, щоб не хитатись. Не можемо жити самою мрією.

— Ви на чужому ґрунті...

— Це так ви думаете, але не ми, що тут народились. Ми іншого ґрунту не знаємо і цього не зречемося, не пустимось, як потопаючий берега.

— Це ж саме скажуть усі інші тут народи. Чим докажете, що він ваш? Де та межа, щоб на ній закопати каміння?...

— Межа ця в наших серцях. Тут наш піт, наша кров! Тут наші батьки спекли першу хлібину. — Слова в Одарки виривались окремими клаптями, надривались хрипкою, а слово „хлібину” застрягло в горлі й обірвало їй мову.

— Стривайте, але ми заговорились, а тут стежка виповзла нам з-під ніг, — чи не задалеко зайшли ми? — розглянулась Одарка, — мені хотілось показати вам землянку перших тут наших поселенців, збудовану за зразком індіанських землянок... Але де це? Краще вже було триматись гурта, порону... Або було взяти човен і переправитись на другу сторону... Канада наша з року на рік росте, міняється, так що губимось.

— Ні, краще таки йти, ідучи краще запам'ятовуються стежки.

Стежки сплітались, то збігали в озеро, то в'юнились у кущі. Впоперек стежок лежали вирвані з корінням голі пні. На стежки налягали кущі дикої рожі, малиннику і всякого такого, що йому й назви не знати. Гущавик густішав, треба було згинатись до пояса, щоб виплутатись із цього колючого тунелю. З диких ярів у небо знімались білі кам'яні орнаменти. Хлюпіт хвиль десь далеко губив-

ся. Одарка знемоглась, Остап одною рукою піддержував її, а другою прогортав кущі. Аж виплутались у простір і пішли вільно, тримаючись за руки. Остапові не хотілось випустити Одарчину руку із своєї долоні. Але стежка була вузька, і вони мусли пуститись. І знов приблизились хвилі, випльовуючи білу піну на берег, а захід жбухав золотим зерном у небо.

— Кажете, Остапе, вибачте, Остапе Івановичу мала сказати...

— Не конче. Хай буде простіше! Простіше та щиріше.

— Гаразд, погоджуюсь, — посміхнулась Одарка. — Кажете, не любите гурту, що проковтує вас. А як у лісі?

— Питаєте, як у лісі? Коли в людини душа, то й природа до неї обізветься, дерево заговорить, звір злюдяніє. Природа ближча до себе, як люди. У природі непорушно існує закон Божий. Тут дерева, відживши своє, спокійно лягають, поступившись простором молодій деревинці. Ліс ваш трохи інший, але своїм спокоєм, своєю непорочною святістю — один ліс. О, скільки ми переспівали в ньому наших пісень. Він так перейнявся ними, що як тільки пові вітерець, чуєте, як перешіптуються листочки нашою мелодією, співають її пташки й потічки. Вітер з України, ми і цей ліс — наша мелодія. Пригадую, як уперше зустрів я тут нашу плакучу берізку. Росла над яром, заслухана у дзюрчання потічка. Я кинувся обняти її: сестричко рідна, як ти заблукала сюди?! Моя ти кормителько! У дні голоду в Україні я просвердлював твою кору, ссав тебе, відживлявся твоїм соком! Ти зберегла мене від голодової смерти!.. Я обцілював її, гладив її кору, підставляв голову під її коси...

— Але ж то вже з вас — романтик! Я бачу свого батька. Жаль мені вас, голубчику! Мені бачиться, що ви нетутешній, нетутешній! Тяжко буде вам зжитися з дійсністю. Тут інший світ. І всякі мрійники, романтики, нидіють, згасають, мов свічка на вітрі. Тут, голубчику, треба твердого серця і твердих мускулів. Тут треба пробиватися в життя, завойовувати собі простір... Бідна наша Україна з такими романтиками, як ви! От ви йтимете цією

стежкою, загублений, в пошуках за втраченим клапчиком свого неба, як ви кажете, і ви його не знайдете. Ходитимете чужинцем чужиною і не чутимете ґрунту під ногами. Так довго, доки не здобудете його своєю силою, своїми вміннями. Так довго будете чужинцем тут, а ґрунт цей вам чужий буде, доки не проявите себе, не оживите його — не залустите в нього свої відживлюючі соки. Я б сьогодні по цій стежці ступала загубленою чужинкою, не чула б ґрунту під ногами, коли б наші дідусі не запустили тут своє рало, не зробили цю землю родючою і не надихали теплом своєї душі. Ви, голубчику, мусите переключитись думками — вибирати реальну дійсність або мрію. Вибірайте матір, ту, що породила вас, або ту, що дає вам життя!..

— Матері не вибереш, матір одна, — співучо проказав Остап.

Отак, обмінюючись думками, вони й не зчулись, як збились із стежки і йшли навмання, шукаючи свого причалу.

Стежка порепана, впоперек стежки колоди, з землі вилуплюється коріння. На стежці калабані, стежка в куші, а з кушів вибігає на берег, збігає в озеро, не знає, де подітись, де втопити свої кінці. Стежка розсотується, заплутується, в'ється з болю. Стежки схрещуються. Так тяжко вгадати, на яку ступити. Стежки поростають бур'яном, нові протоптуються, торуються людям шляхи, на землі, в просторі й на воді, щоб прямувати втертими шляхами, прокладеними людьми, які шукають найкоротших доріг до свого щастя. Але це щастя таке різне! І не кожна людина знайде себе. Багато людей, побачивши, що протоптана дорога не веде до їхнього щастя, губляться в пошуках того щастя. Остапова стежка, що почалась від рідного порога з різними перипетіями, здавалася йому згубною. Ще з того часу, як захопили його юнаком з театральною групою на примусові роботи в Німеччину, котився він цим шляхом по якійсь інерції в протилежність своїх почувань. „Який зрадливий цей світ! — думав він, — тягне з тебе силу, висисає піт, топче душу. Стелять тобі шлях —

з вибоями дорогу, щоб тільки витрясти з тебе душу. І тут, мабуть, кінчиться нам дорога у світ по золоте руно. Пройденого шляху вже не повернеш, а що за ним?”

— Співчуваю вам, Одарко, але не поділяю ваших думок, — кажете, що другої такої країни, як ця, під сонцем нам не знайти. Облюбуйте, не любуйте, а вона чужа.

— Вона наша! Іншої ми не знаємо... Ви теж з болем душі згадуєте голод на Україні, а проте тужите за Україною. Нарікаєте і плачете. Чому ви не хочете чи не можете зрозуміти, що, працюючи тут для добра людства, працюєте для свого народу, для своєї України. Не важне, де ви будете працювати. Ми змагаємося за світ, у якому кожній людині дасться, скільки вона варта. І простір народів визначуватиме його здібність і вміння.

— Ет, облиште ці переспіви! Я чую їх з дитинства. Це обман.

— О, о! А мені цього тільки й треба! Щоб ви більш реально дивились на світ і не жили самими мріями, — розсміялась Одарка. — Ви, голубчику, ще натрапите на ґрунт, але багато набродитесь, збиваючи ноги.

І знов стежка обірвалась, і знов ці колоди і калюжі.

— Ні, таки доведеться нам вертатися, — сказала Одарка, обкинувши поглядом довкілля. Стояли, розглядалися... Вернулися. Шумливі прибої хвиль вихлюпували на берег Остапові затьмарені ранки: осиротіле дитинство, загублену юність. Він шукав їх у спогадах, у піснях.

— Кажете, Остапе, що матері не вибрати, а я згадую недавні свої студентські роки, коли хлопці наші так багато дебатували над тим, по якій стороні їм стати на випадок війни Канади з Україною. Вони пріли над цим питанням, і ніколи воно в них не було вирішене. Тут таке роздвоєння душі, що аж гріх... Прийшла війна, і вони добровольцями пішли, а ми переживали. І нам стало невимовно радісно, коли ми почули про кінець війни і зустріч наших хлопців-воєнків з українцями за одним святвечірнім столом. Чи ви уявляєте собі, яка це радість?! Оці братні поцілунки, обійми українців з канадцами! Ми хотіли б ці дві країни зцілити в одне, щоб не було роздвоєння нашої ду-

ші. Щоб був український народ із своєю благородною душею і канадська свобода! Я не знаю, чи вірите ви в Бога, релігії вас там не навчали, а я вірю, що коли в народі чиста душа і людські почування, то святі його стремління будуть здійснені... Чого ви насупились? Усміхніться! — заглянула Одарка в Остапові очі, і він посміхнувся.

Вона тепер була ціла скована реп'яхами. Сама вона не бачила цього. Виглядала казкою, немов бджілка, обгорнута соняшниковим пилом.

— Голубко, ви не бачите себе — ви уся в реп'яхах, — сказав Остап.

— Та що ви кажете, Остапе? — стала обмацуватись, — ой то з вас! І нічого не говорите! Якжеж мені тепер такою між людей показатись? Смієтесь! Беріть, обскубуйте тепер за кару!..

— Ходіть сюди, сядьте тут на цю колоду! — сказав Остап.

Одарка послушно сіла, схиливши голову, сказала: „Скубіть, та серце майте!”

— Ви ж не вірите в серце, кажете, що це звичайний собі механізм...

— Це так по-вашому. Ніби тільки в Україні люди родяться із серцем, а тут хоч і українці, та, виходить, без серця...

Остап хотів щось сказати, Одарка підвела на нього очі, і він потонув у глибін двох світів. В кущах заплівся місяць, а припливи хвиль бризкали на нього срібною піною.

У СТИНАХ „ПРОСВІТИ”

Дмитро, попрощавшись з друзями-лісовиками, що виїхали на схід, залишився з Остапом у найближчому містечку. Він мав надію одружитися із його сестрою Надею, яка зупинилась у Вінніпегу. Суцільно сплітались дні з ночами в ланцюзі кружляння сонця з місяцем. Остап клопотався „Білою книгою про чорні діла Сталіна”, а тепер —

Дарія. Вона відхилила Остапові віконце в багатобарвну панораму канадського світу, і він поринав у неї по саму шию. Надя у Вінніпегу замовкла. Дмитро плів стежки самотности.

Кожного підвечірка виходив на залізний міст, біля залізничної станції, наслухав гудки далеких поїздів. Спирався на поруччя мосту й дивився на схрещену рейками дорогу. Коли сонце сповзало з мосту — приїжджав поїзд. Випчихував пару і втомлений зупинявся. З-під чорної стріхи, немов з-під воронячого крила, в одну й ту ж саму пору з червоними прапорцями виходили залізнодорожники, а далі висувався гурт пасажирів з валізками й клунками — різного віку і статі. Одні проводжали, інші зустрічали, сплітались вітання з прощаннями.

Дмитро слідкував, чи не вийде з вагону безрука дівчина — його єдина надія. Поїзд, наповнений свіжими пасажирами, випльовував гіркий дим, поблискуючи віконцями до сонця, рушав у дальшу дорогу. Біля станції залишалась порожнеча.

Сьогодні поїзд був спізнений, і Дмитро, більше, ніж коли, сподівався Наді. І сонце, і прохожі мостом люди, і далекий гудок, і стукіт рейків — усе віщувало йому приїзд Наді. Тому цим разом він зійшов з мосту і підійшов аж під саму рампу. Але і цим разом Надя не приїхала, і Дмитро тільки затагнувся гірким димом.

Вернувся на міст. Уже нікого було сподіватись, а він усе ще чекав. Спершись на поруччя мосту, дивився, як сонце розпливалось, скапуючи в озеро, як прокидались ліхтарі, як підморгували світляні реклями, як вироювались на хідники закохані пари, кружляв місяць і висівались на небо зорі.

І в ту ж саме пору на протилежному пагорбку, у вікнах „Просвіти”, забряжчало світло. Вікна, хлюпнувши зеленою рідиною на потемнілі дерева, усміхались ясністю. Ясність ця, якимсь невидимим сявом, залляла Дмитрову душу, і в причільному вікні став увижатись йому давній гурт хлопців і дівчат. Це таке було співзвучне його настроєві, що він і не зчувся, як блимнуло в його душі

вікно — це було вікно „Просвіти” в рідному селі, — згадка про минуле. Він пустився східцями вниз, немов би хотів наздігнати те, що давно відчалило від нього. В погоні за невідцвілою ще юністю, дзвеніли під стопою залізні східці.

На зеленому пагорбку схрестились дві вулички. Тут зустрілись церква з „Просвітою”. Вулички були приманливі таємничістю минулого.

Тут і сумерк м'якший, а небо ясніше, і нижче, і ближче. Дмитро підійшов до дверей. Над дверми лямпочка зажурено освічувала вивіску — вітрами й дощами збитий напис: „Товариство Просвіти ім. Тараса Шевченка”. Постукав до дверей, ніхто не відзивався. У стінах глухо звучала жіноча пісня:

*Из-за гори кам'яної голуби літають,
Не зазнала розкошоньки, вже й літа минають...*

Дмитрові згадалась матірня пісня під кужелем у зимові вечори. Прийнялась ця пісня і тут. Чи й тут наші люди не зазнали „розкошоньки”? Він ще раз постукав і, не чекаючи відзиву, відчинив двері. Разом з цим і пісня урвалася. Заля простора — ясно освічена. На стінах портрети. Стіни розмальовані в орнаменти. В куті шафи з книжками. На залі три жінки: одна старша, а дві зовсім ще молоді — зшивали на швальній машинці фіранки. Під сценою лежав березовий хрест з вінком.

— Що скажете доброго? — запитала чорнява.

— Сядьте собі біля нас, — запропонувала круглолиця з ясними очима.

— Сядьте собі, хай у нас щастя сідає! — сказала старша, підсуваючи стілець.

На столику кишеньковий радіоапарат. Жінки зупинили машину, дивились одна на одну, заслухані в новини дня. Після цього вони переключились на англійську мову, по своєму інтерпретували заслухане, довго над чимсь сперечаючись. Дмитро стояв повернений до них спиною, задивлений на образ на стіні.

Із стін посміхались Дмитрові живі гурти молоді. Дівчата у вишивках і стрічках, хлопці в шапках і шараварах. Тут і численні хори, й драмгуртки, і балети. Тут і „Запорожець за Дунаєм” і „Наталка Полтавка”, і „Ясні зорі” і чого тут не було?

Стіни усміхаються, стіни промовляють — говорять мовою минулого. Дмитро пізнає на знімках цих жінок, тільки тоді вони були ще зовсім молоденькими дівчатами. Такі близькі ці гурти Дмитрові! Вони переносять його в рідне село, в „Просвіту”, в якій на дверях видніла металева табличка з написом: „Просвіта ця збудована коштом пожертв наших братів з-за моря”... І там такі самі гурти і така сама праця... „О, яка це вульканічна сила була, яка могутня хвиля, що охопила неосяжні простори, відмірені стопою нашого емігранта!” — подумав Дмитро. Пройшовшись від сцени до дверей, зупинився ще біля бібліотеки, що хребтами книжок нагадувала суцільний мур — непорушну стіну. Дмитрова душа могутніла в живих обіймах минулого із сучасністю.

— Скажіть нам щось цікавого! — озвалась котрась із жінок.

— Що скажу? Нічого цікавого, я тільки так, мимоходом; побачив світло, думаю, поступлю, подивлюсь, — розглянувся Дмитро навкруги, — скажіть, чим ви тут живете?

— Чим живемо? Живемо надіями на краще, — сказала жінка з чорними, як терен, очима.

— А як ви думали? Борщем, варениками й голубцями? — додала круглолиця з ясними очима.

— Ну що ж? І це добре! Відживляється національною стравою, значить і душа у вас національна.

— Не знаємо. У душу тут нам ніхто не заглядає, — сказала старша.

— Ви, може, той, що тут обіцявся нам грати на забаві? — запитала перша.

— Ні, на жаль, ні, я не музика, — сказав Дмитро, відвернений спиною, розглядаючи якийсь образ.

— То ж це один із ваших був тут, обіцявся грати нам на забаві. Але зник, як камфора, більше не показується. У нас свої музики, але ми хотіли б нових послухати...

— Не знати, чи вгадали б вони вам під ногу, — сказав Дмитро, повернений обличчям до стіни.

— Та вже якої б він не заграв, такої б ми й затанцювали, але от сказав, не подавши ні прізвища, ні адреси, і пропав десь, як вітер у полі. Хто ж то таке робить?

— Чому ж ви не запитали в нього? — сказав Дмитро, підступивши до наступного знімка.

— Питай вітра в полі! Кого запитаєш, як він навіть імени свого не виявить. Якись боязливі ви, встидливі, чи дуже гонорові?!

— Як побачите його, перекажіть, що ми ждемо...

— Не знаю, про кого це мова, — повернувся Дмитро лицем до жінок.

— Мова про одного із ваших...

— Нас багато, не всі ми разом живемо, — виправдувався Дмитро.

— То гірше, коли ви навіть один одного не знаєте. Як нам знати?

Дмитро від знімка до знімка і вже був близько дверей. Ще раз повернувся до жінок.

— Слухайте, пані! Коли ви вже признались, що їсте національний борщ, вареники й голубці — значить національна у вас душа, — посміхнувся жартом, — то, може, будете ласкаві пожертвувати мені щось на національну справу — визвольний фонд! — сказав, підступивши до них із банкнотними папірцями.

Жінки взяли по-одному й розглядали.

— Знов визвольний фонд! Кого це ще визволяти? Ми ж уже вас визволили.

— Так, але багато ще й тепер за дротами, — сказав Дмитро.

— Подождіть, бо й той, що мав нам грати, також підступав до нас з визвольною справою, але в нього якись інші були папірці... То це на ту саму визвольну справу, чи на щось інше? — запитала старша.

— Я його не знаю, я від представництва, — сказав Дмитро.

— Подождіть, а скільки це у вас цих представництв? Що один, а все інше представництво...

— Наше представництво, прошу я вас, одно, — сказав Дмитро.

— Представництво кажете одно, а скільки партій? Бо в кожній партії своє представництво, — посміхнулась трійця.

— Я не прийшов з вами політикувати, любенькі. Запропонував вам, хочете — добре, не хочете — друге добре.

— Купіть ви в нас, а ми купимо у вас, і не буде кривди нікому, — сказала круглолиця, викинувши на стіл книжечку квитків.

— А на яку ціль вам? — запитав Дмитро.

— На добру ціль, на нашу рідну школу. Дивіться, дітиська наші гублять мову, треба ж їх навчати, не так?

— Правда! Це хоч і на дальшу мету, але справа корисна. Давайте сюди! Що ж робити мені? Бачу, що з вами не вийдеш. Вас три, а я один.

— А чого це ви по-одному ходите, приходьте до нас гуртом. Буде вас більше і буде вам безпечніше, а нам веселіше.

— Добре, прийдемо! Приготуйте лиш багато вареників! — посміхнувся.

— Варениками не журіться!!...

**

Ніч була матова. Місяць відбився м'ячем від землі і завис на дротяній сітці. Дмитро йшов, а в такт його кроків котився місяць.

„Чужина. Чим вона чужа? Може, тільки тим, що ще не освоєна, — розважав себе Дмитро подумки. — Аджеж і тут земля: ростуть трави і квіти, здається, та ж сама плачуча верба, той самий місяць, те ж саме сонце, на смак вода одна — ті ж самі світанки й зоряні вечори. А як люди? До людей треба наблизитись, уподібнитись до них. О, ні! Тільки не уподібнюватись”...

Поки піти спати, Дмитро натовкав ноги вічними проходами. Обходив вулички, прив'язуючись думками до кожного скверика, чи не нагадає він щось, що приголубить до себе його заблукану душу.

ОЙ, ВОЛОШКИ, ВОЛОШКИ!

Десь у далекому Ноймаркті ліс на камені ріс. Ліс обкопували, зрубували, обстрілювали — і він нидів, блід, втрачав запах життя, вкривався іржею. Скільки тут не закопувано людей — юних хлопців і дівчат, ліс не оживав. І дощі зрошували, і сонце зогрівало; здалека оспівували його вигнані наполохані пташки, — ліс завмирав. А люди мусили тут жити, боротися з недугою, від якої дерева сохли, і звір утікав. Сохли дерева, знечулені в корені. „В усьому тут Божа рука!” — казали люди.

Серед лісу огорожа, бараки, обставлені вежами для вартових. Серед лісу яма, мов болюча рана. У цій ямі найнявся комусь торохкотіти млинок. Молов він камінь на борошно. Торохкотіння це — веселе й нудне — пахло здалека свіжим хлібом. Яма вирувала густим пилом, закипала потом, зяяла дірою в небо. На дні ями ворухнуться лахміття — це люди. Вони підставляють динаміт під кам'яну стіну, б'ють молотами, так начебто за тою стіною мали розвиднитись їм нові обрії у рідні простори. У торохкотіння млинка вліталася пісня — далека і давня.

Тут, у цій ямі, працював Дмитро. Білоруси звикли були його кликати Митька. Якось раз йому скотився камінь на ногу і його забрали до шпиталю, але місця там не було, вбрали ногу в гіпс і відіслали до найближчого бараку, в якому лежали лише ті, яким виходу вже не було. Якщо ти здоровий, але в тебе немає рук чи ніг, до праці ти не здатний, то й ніхто не поспішить рятувати тобі життя. Дмитро ще до таких не належав, примістили його тільки задля місця.

Одного ранку, коли сонце націлилось у вікно бараку, розвісивши на стіні свою теплу тканину, стіна ця відкрилась Дмитрові сторінкою болючої історії. Стіна списана

була прізвищами, датами, гаслами, перегуками, останніми прощаннями з життям, характерними підписами — різними мовами

...„Проклятого, 1949 тут поневірялись українські дівчата тільки за те, що не дались збезчеститись”... і цілий ряд підписів”.

„Далеко до тебе, моя люба батьківщино, а в мене немає ніг!”...

„Перекажіть моїй дружині, діточкам: коли шукатимуть батька свого, то хай зупиняться тут серед лісу на цій галявині, замішеній нашими черепами, і хай помоляться за мене!”...

„Я скінчуся тут, а разом зі мною скінчиться тут цей „рай” і „райх”...

„Передайте рідним привіт!”...

„Навчайте діток казочок про вовка й овечку!”...

„Передайте рідним, приятелям і знайомим привіт — улюблену мою пісню:

*Ой, волошки, волошки —
Червоні, сині та білі!
Ви у мойому житті
Спомин гудовий лишили!*

Н а д я”.

Прочитавши ці написи, Дмитро забув, що в нього нога в гіпсі. Вихопився з-під коца і потягся до стіни, припавши устами до сучковатої дощини. Йому хотілось слова із стіни позбирати, мов ті ліскові горішки, якими він ділився з Надею там, на рідній царині і плюнути ними в обличчя страшній дійсності. Знайомий почерк дрібненькими пальчиками взяв його за серце і не пускав. Слова не відступалися, застигли й живі припадали до його душі. Сонце водило пензлем по стіні, просмикало крізь пожовклий ліс, піски, рани й бандажі, озолочувало стіну й живу мову на ній. Слова на сонці воскресали, ворушилились. Дмитро бачив далеку царину, вориння, зелені верхи, те ж саме сонце і Надю з бандурою в руках. Її пальчики ніжно лоскотали струни й висотували з них нечувані досі квіління Дмитрової душі.

Кожного ранку й вечора в молитовній позі із схрещеними руками прилипав до сучковатої стіни.

„Тут була Надя! Це почерк її руки. Пісня її — моя пісня! Десять років не бачились. Де мені шукати її? — бився думками.

А Надя, тут недалеко за горбом, працювала у „баворки”. Як тільки вичитала Дмитровий розшук — пташкою стрепенулась. Тікала вечорами з хати в недалекий лісок за горбом. З-за огорожі виглядала, чи не побачить десь у якомусь вікні бараку Дмитра. Почути голос його хоч здалека. Присідала навпочіпки, щоб підглянути життя в таборі. А в таборі, як у таборі. Десь вихопиться пісня, заплаче у якомусь вікні дівчина, метушня і гамір. — Підглянула в лісі каменолом.

Боварка вивозила до міста городину продавати. Мала вже тут свій постійний куток — лавочку. Біля городини залишала Надю, сама верталась додому.

Одного разу Надя, збираючись до міста, приготувала Дмитрові посилку. Взяла свіжоспечену хлібину, кусник сала, дещо з городини — усе це завинула в платину, вложила листа й заадресувала, але своєї адреси подати не хотіла. День видався мрячний. Увесь час Надя стояла за прилавком і ніяк було їй одірватись на пошту. Після обіду небо прояснилось. Кожного разу над вечір Надя замикала лавочку і йшла пішки додому. Сьогодні вона замкнула раніше, ніж звичайно, подалась додому ноймарктським лісом. Як дуже хотілось їй побачити Дмитра, так і боялась зустрічі. Ішла лісом з заадресованою посилочкою, наспівуючи й розглядаючись навкруги. Зупинилась на березі каменолому. Яма пчихала пилюкою, хмурилась до сонця замряченими челюстями. У мряці пилу ворушились люди. Один із них — і буде ж Дмитро. Але звідси його не впізнаеш. Надя сиділа на березі, наспівуючи пісню „Волошки”. Пісня зливалась із відгомоном змішаних з гуркотом пісень, впліталась в торохкотіння млинка. Щораз більше Надю гнітила сила гіркого відчаю. „Чого моя доля ще хоче од мене?” — сказала. А після цього хлібину в платині піднесла вгору й кинула в яму. Не прислухавшись до від-

гуку, метнулась у кущі й подалась бігом, навпростець лісом до своєї господині.

**
*

„Дорогий Дмитре!

І знов, немов на глум, зводить нас доля. Чого їй ще треба від нас? Я не знаю, чи ще є що в тебе для неї, бо в мене хай вибачає! Не гнівайся, що я адреси своєї тобі не подаю. Хіба вона моя? Ми народ без адреси. Я знаю вже, що ти живий. Але смутить мене, що ти в каменоломі. Це ж для тебе, молодого хлопця, велике горе. Мені хотілося б почути, що ти десь відстоюєш волю нашій батьківщині. Саме в цьому розгарі, коли рішатиметься доля народів, хто стане за нас? Як розіпхають нас по якихось норах, хто підійме наш прапор? Мені тяжко уявити, щоб наша Україна піднялась без тебе. Піснями її не здобудемо.

Я рада б зустріти тебе, хоч і боюся цього. Може краще буде жити тільки надією про нашу зустріч. Мені чомусь тепер згадалось, як ми часто вдвох виступали на сцені в любовних ролях. А один раз я грала на сцені роль безрукої дівчини...

Прощай!

Твоя Надя”.

Дмитро не знав, чим пояснити Надину конспірацію. Чому вона не хоче подати своєї адреси. Не плянує зустрічі.

Оця хлібина в платині з невідомої плянети злітала частіше. Разом із хлібом — лист, щоб, як то кажуть, і для душі і для тіла.

„Все це гарно, але чому не подасть адреси? Як довго ще можа ждати на неї?” — думав Дмитро.

Млинок торохкотів, яма глибшала, дні поринали в темні ночі — черствіли. Дмитро тільки й мріяв про зустріч з Надею. Вставав і лягав з думкою про неї. Вона являлась йому у снах, наближалась кожною стиглою стебелиною, дозріваючою ягідкою. Десь з-за кущів показувалась темносиня берета, в якій Дмитро так звик був її бачити. Вчувались звуки бандури. Простягались ніжні руки, брали його в палкі обійми. Дмитро в уяві обцілову-

вав ці тендітні пальчики, що лоскотали бандуру і в чарівному звучанні торкались струн Дмитрової душі.

Між робітників рознеслась вістка, що на галявині в лісі в неділю — Зіслання св. Духа — відправиться св. Літургія для робітників-українців. Вістка ця подала надію на молитовне поєднання з усіма, що відійшли, і зустріч із живими, яких не часто можна зустріти тут.

І прийшла ця неділя. Зелена запашна неділя, десь із українських піль, з вінками й хоругвами — та й зупинилась тут, у чужому лісі, на безхресному кладовищі.

Дике поле, пооране скелястими скибами, обведене чорною линвою — кладовище. Муравлині купини, позначені нумерованими палями, — могилки. Тут вистрягли жовті коліна, там гострі лікті. Блищать дощами змиті нігті. Зів'ялою травною постелилось волосся. Розчин піску, перемішаний з кістьми й тілом. Тіло, після зливних дощів, немов ріпа з зелені показалося. Їх, здавалось, живцем тут запорпували: складали всіх горілиць, а вони після того ще вивертались, як кому вигідно та любо. „Пізнавайте! Читайте нумери! хто визнається на цих нумерах?... Пізнавайте нас!“ — З гнівом до Бога повертались спиною до сонця.

Схилилась громада, прибита понумерованими копачами до землі: застрягла в пісках похилим лісом. О, скільки гарячих молінь, протестів і скарг упало тут.

Молоді хлопці й дівчата взяли за руки і живим вінком обвинули безхресне кладовище:

*Помолімось за тих, що у розлуці
Помруть відірвані від рідних хат;;
Помолімось за тих, що у розлуці
Вногі гризуть залізні штаби ґрат,*

*Що душать жаль у невимовній муці.
За тих, кого веде на страту кат.
Над ними, Господи, в небесній тверді
Простри Свої долоні милосердні!*

І настала мить, у якій сонце зупинилось, зсунувши з обличчя свого хмарину, вибачалося.

Тоді Дмитрові мигнула в очах знайома беретка.

„А, може, це тільки галюцинація”, — подумав. Вона щезла на мить, а опісля знов, — попливла у хвилях зачісок. Дмитро притився навздогін, пролихався крізь гурт, збивав людям з уст отченаші.

Надя оглянулась, смикнула в куці — ховалась. Дмитро за нею — вона втікала. Пробувала загубитись у гурті. Хтось притримав її за рукав. Дмитро наздогнав. Надя, немов піймана злодійка, трусилась. Ішли лісом. Надя не сама, з нею господинин синок — малий Альфред. Ішли мовчки, немов нагнівані. Надя несла в руці пучок якогось зілля. Час до часу підносила до носа, крадькома кидаючи оком на Дмитра. За кожною усмішкою очі їй запливали сльозою. Дмитро не міг опритомніти, йому уявлялось, що це сон.

— Надю!

— Так, Дмитре.

— Мені не віриться, що це ти.

— В цьому є трохи рації.

— Чому так?

— Не мене питай.

— Ні, це ти! Та ж сама, що й була!...

— Та ж сама, та не ціла, тільки половина мене... — посміхалась Надя, втираючи кінчиком хустки сльозу з ока. А в хусточці завинуте було зілля.

Це була якась недійсна дійсність, і тяжко було повірити в неї.

Хлопчик ішов за ними, граючи на губній гармонійці. Мати його щодня потішала, що батько повернеться з війни. Хлопчик грав старі романтичні мелодії. Батька він не пам'ятав, йому байдуже було, ким підміняє мати рідного батька.

Дмитро обняв Надю обіруч, пригортаючи до себе, як і колись. Надина рука з зіллям спочила на Дмитровому плечі — це була права рука. Надина ліва рука звисала мертва. Надя хотіла і її підняти, але не могла. Надя схлинула. Десь за куцями гармонійка вигравала стару романтичну німецьку мелодію.

— Чого ти, Надю? Заспокійся!

— Я вже не обійму тебе, як колись... не заграю на бандурі... — розхлипалась Надя і зайшла у нестримному плачу.

— Не турбуйся, Надю! В нещасті шукатимем свого щастя. Трапляється ще гірше.

— Я боюсь, що прийде час, коли всі будуть покидати цю прокляту Німеччину, роз'їжджатимуться у вільні країни, наші повернуться на Україну, а я залишусь уже навіки тут, прикута своєю штучною рукою.

— Час прийде. Він уже недалеко. Але ми тебе тут не залишимо, ти поїдеш з нами!

— Кому й навіщо я вже здалась...

— Так, Надю, не говори! Рука ще не все.

Вони притискались одне до одного, щоб зцілитись в одне — сильне й нерозлучне.

Чорними хоругвами відкочували хмари гірких димів і знов випливало на небо чисте, вмите, немов і не бачило диму, сонце, а здавалось, що воно заблудилось десь між плянет і вже ніколи не покажеться. Свіжо запахли трави і по-свіжому зазеленів ліс у пташинному щебетанні.

Дмитро з Надею збирали квіти на віночок, хотіли залишити його тут на безхрестному кладовищі.

— Дмитре, у мене таке враження що мене тільки половина, я одірвалася від своєї батьківщини — утратила її разом з утратою руки. Україна не прийме мене каліку, до кого ж тоді мені прихилитись? Навіщо тоді кому здалась ця війна, скитання? Кому наші пісні?

— А ти так не думай. Послухай мене, але сядьмо собі тут на цьому беріжку. Бачиш, і тут полин росте, тільки він тут не такий гіркий, як у нас, — обертав Дмитро в руках листочок полину, — ми й полин вплетемо у цей вінець...

Вони сіли у траву, під дерево, на якому гніздилося сонце. Тепер тут злетілись пташки і комашки — усе, що росло, щебетало й пахло, наповнювало клаптик цього лісу — красою і любов'ю.

— Дмитре, мені сниться дім — рідна хатина. Десь я підходжу до воріт, хочу відчинити їх і не можу — в мене

тільки одна рука. Гукаю, чи не вигляне мати з вікна. А вона десь дивиться на мене, а відчинити воріт не хоче. Я дивлюсь на хатину в яворах і думаю: покинула я тебе в час найтяжчої наруги, пішла світами, розтратила сили, а тепер калікою без руки повертаюся.

— Чого ти вічно про це думаєш? Оповідай краще про своїх господарів! Чи повернувся твій господар з війни?

— Повернувся, але без ніг. Синок ще його не бачив. Баворка ховає батька в клуні.

— От бачиш... А в нас ще ноги, ми дійдемо...

— Мене лякає чужина.

— Не бійся! Ти дивися на ці квіти! Вони з очками, серцями, віконцями, чашками й дверцятами... Усім вони відкривають свої віконця, серця і дверцятка, підносять чаші...

Дмитро зриває квіти. А Надя зірвала тільки одну-єдину і несе в руці, по другу не зігнеться, не зірве, щоб цієї не випустити. Вінка не сплели, залишили квіти пов'язані у букет на смутному кладовищі. Стояли обнявшись, а все навколо них, як і колись: щебетало, пахло і квітло.

У ГОСТИНІ В ДРУЗІВ

На самий Великдень прийшло Дмитрові звільнення з праці. Прокинувся вранці, виглянув у вікно. Сонце золоту крисою дзвону черкнуло об холодний бетон. Перший день Великодня пересидів з книжкою в ліску, а наступного вибрався до Вінніпегу.

У Вінніпегу Дмитро заїхав до свого земляка-колеги Степана. Він живе на передмісті, в затишній ділянці, у власному домику. Червоний дах у зелені дерев нагадує загублену хустку в кущах. Дмитро із станції обізвався телефоном, і Степан ждав його вже біля хвіртки. У хаті познайомив Дмитра з дружиною — низенькою чорнявкою з немовлям на руках.

— А це моя половина, імпортована югослав'яночка, — сказав.

Югослав'яночка, немов піймана на злочині, якимось розгублено опускає очі вниз, ховаючи обличчя за немовля.

— Роздягайся, Дмитре! Давай сюди свого плаща! Бачу, що ти ще не кидаєш унівки з пагонами.

— Ні, Степане, не спішуся виходити з окопів. Поки Україна не буде вільною, ходитиму у військовій шинелі... Ну, але розкажіть, як це Бог звів вас тут! Де Україна, Югославія, а де Канада?..

Степан дивиться на жінку, а жінка на Степана — обмінюються якимись винуватими поглядами.

— Ну, що ж було робити, — говорить Степан, — не одружився на скитальщині, де був нас більший гурт, а тут тяжче, розбрились ми тут, а я так — навгадь. Ніколи ми не бачились, не знали, зійшлись, ну і, най вона скаже, Богу дякувати, щоб і надалі так!... Знаєш, Дмитре, без своєї родини сумно тут. Що то говорити, чужина. Як колись писав з Канади мій небіжчик вуйко: „Чужино, чужино! Мені в тебе студено! Ані снігу, ні морозів — повні очі моїх сльозів”. Дивись ти на цих наших одинаків — старшу еміграцію! Люди загублені. Не мають вони, як той каже, свого пристановища. Для кого й для чого жити? А так, дивися, росте надія. Це наша Надійка, — перейняв Степан немовля з рук матері, — скажи ти нам щось, маленька! Скажи, поки ще в батька на руках, бо як зійдеш із рук, то вже тебе і не впіймати... Ну, але ти Дмитре сідай, почувайся як вдома! Розгошуйся! Ти зробив нам милу несподіванку. Добре зробив, що приїхав. Мотре, — звертається Степан до дружини, що застеляла стіл, — ти знаєш, жінко, це мій колега з дитинства. Разом до школи ходили, разом парубочили, разом і виїхали. — Садовить дитя у візочок, добуває пляшку.

— Сідай, Дмитре, вип'ємо! А де твоя Мотре? — звертається Степан до своєї дружини. — Приставай, небого, до нас, щоб гість наш почувався, немов дома! Ну, а як ти там? Як наші? Як Остап, Василь? Хто там ще? Ну, як же

цей, бачиш, вилітають з голови прізвиська, як його? Цей, що то так гарно на сопілці грав?

— Топірчук?

— Він же.

— Топірчук виїхав на схід, — сказав Дмитро, — виїхав разом з іншими. Там вони, голубчику, не якбудь — організують видавництво...

— От, бачиш, більшість наших потяглась на схід, до Торонта. Виїхали на підбій англо-саксонського світу. Що ж, хай попробують. А як Остап?

— Остап як Остап. Усім нам одна недуга грозить, — оце, що так скажу, вростання у чужий ґрунт...

— Ну, та це зовсім природно. А якжеж ти думав, Дмитре? Ниньки чи завтра, ми ж мусимо десь прирости.

— Соромся, Стефку! Що значить прирости? Ми маємо залишитись тими, ким нас мати породила. Людина тільки раз народжується — раз і приростає.

— Це так, але... Ну, то випиймо! Випиймо, щоб гладше нам розмова йшла!

Випивши, христосувались. Степан із Мотрею ходили біля гостя, щоб почувався, мов дома, але Дмитро був десь на іншому небі. Більш усього він сам із собою, подумки, розмовляв. Дивився на Степана, на Мотрю, на немовля і робилось йому жаль їх. Сидів, спершись ліктями на стіл, не хотів уже ні їсти, ні пити. Степан з Мотрею намагалися переконати Дмитра, що вони щасливі, тішаться дитинкою, ходять у церкву, належать до своєї громади... Мотря намагалась розмовляти українською мовою, мова в неї кострубатилась, ломилась, за кожне невлад вимовлене слово на лиці вирізнувались у неї соромці.

— Ти кажеш, Дмитре, не приростати. Пробуй не да- тись. Хіба будеш рости у стовбур. Але захочеш мати свою родину, діток, нащадків — не встоїшся. Бо ти, скажемо, хоч і залишишся порохнявим пеньком, то діти закоріняться. А як не діти, то внуки чи правнуки. А не допустиш до цього, відорвуться від тебе, будеш воювати з ними — скривдиш їх. Бо як їм держатись? Дивися, деревинка та й та приростає до ґрунту, пересаджують її, і вона або

приймається, або сохне і в'яне. Не так? То що ж тоді говорити про людину. Я не знаю, як ти собі це уявляєш? Але я...

— Як я собі уявляю? Хай я краще піду в стовбур, як маю наплодити перевертнів, душевних калік! Як ви собі, люди, життя це уявляєте? Прийде час, що ти, Степане, захочеш вернутися в Україну, жінка в Югославію, а дитина твоя приросте в Канаді. Порозриваєтесь, терпітимете біль розлуки або тугу — вічну тугу за своїм рідним ґрунтом.

— Дмитре, людина міняється, звикає, переростає, перероджується...

— Бог є всюди, — каже Мотря, склавши руки, як до молитви, — щоб тільки люди були людьми, щоб мали Бога в душі й нікому кривди не робили...

— Дмитре, послухав би ти старших від нас, — каже Степан — тих, що мають тут уже своїх дітей і внуків... Вони якось так, ніби тут і там: і свого не забули і тут принамурилися. Їм ніхто тут не перешкоджає жити по-своєму, щоб тільки сповняли свої обов'язки та другим не перешкоджали в їхніх віруваннях. Не так воно? Ану сам скажи?

— А ви, пані Мотре, — звернувся Дмитро до Степанової дружини, — хотіли б, щоб ваша дитина була українкою чи югославною?

— Як вам сказати? Хай вона буде потрохи всім: і югославною, і українкою, і канадійкою, щоб тільки Бога в душі мала — жила чесно, справедливо, по-божому та щоб не бідила. Хіба ви не бачили своїх людей, гірших від чужинців? Часом у чужого скоріше знайдете заґріток, як у свого. Я кажу — Бог один. Щоб тільки люди людьми були, плекали в себе милосердя, любов, то було б і щастя на землі.

Дмитро посміхнувшись у ніс, хитнув головою, бубонів пальцями по віку стола, задивлений на вишивану скатерть. Вишивка своїми кольорами і літерами хрестиків шила в його душі нові візерунки.

* * *

— Ну, а що ж тут Надя? Що діє моя Надя? — запи-

тав Дмитро. — Чи вона також уже тут приросла? — опустив очі на скатерть.

— А ти ще не забув її? — запитав Степан, глипнувши на свою жінку.

— А чого мені забувати?..

— Я тобі скажу, Дмитре, ти Надю знаєш. Знаєш її ще з дому. Ще з тих часів, як вона приїхала до нас молоденькою, казали, комсомолкою — учителювати. Ви двоє і на сцені, і в школі, пам'ятаю, як ти перехрещував її. Чи охрестив, бо вона здається була нехрещеною? Я її так не знав. Я вже більше з Остапом. Пам'ятаю його ще з Братислави. Ми працювали при будові, будували друкарню. Упав сніг, така грязь під ногами, а ми в ямі. Коли дивлюсь, заглядає якийсь з-за огорожі. Таке то, знаєш, нещасне, в якомусь лейбику, що плечей не держиться, ноги в онучах, тільки натягнута шия, хустинкою перев'язана. Підходжу. „За чим ти тут заглядаєш”, — питаю. „О, — каже, шукаю праці”. Кажу: — „А ти ж звідки?” А він тільки стенив плечима. А я, знаєш, уже по першій слові пізнав, що це наш брат — східнячок. Завели ми його в цю контору, прилип він до грубки, не вступається. Просимо наставника, щоб прийняв його. Наставник дивиться на нього, ну, і як то словаки — „пречо утікате?!” — каже, — „якжеж я можу приймати його босого, роздягненого, зима ж”. Подивилися ми один на одного, у кожного одного защеміло серце. Кажемо: „Приймай, ми його одягнемо!” Кинулись наші хлопці, роздобули десь якісь черевиченята, плащ, затягли йому на голову якусь панчошу, — зодягли від ніг до голови, — став, працює... А потім, дивимось, а це наш Остап. Він чудово співав. Погнали нас рови копати за місто. Каже: „Знаєте, хлопці, чутка така, що наш Тимошенко із своєю армією зрадив Сталіна й перейшов до наших. Скоро будемо вдома. Ага!..

— Чекай, Степане, я питаю тебе про Надю, а ти мені про Остапа, — каже Дмитро. Степан дивиться на Мотрю, а Мотря на Степана.

— Сказати тобі про Надю. Бачиш, воно таке, — м'явся Степан, — вона від нас чогось відчужилась. Проси-

ли ми її до нашого хору, знаєш, вона чудовий голос має — солістка... відмовилась. Не знати, в чому справа? — поглипав Степан на свою дружину, — кажуть, він не пускає... може, й таке. Різно буває, знаєш, як то... Вона має добре поведження, може, і боїться це втратити... Бідна без руки і мусить коритися. Що ж ти зробиш?...

— Вона була щось хвора, — додала Степанова дружина, — була в шпиталі. Ми хотіли її відвідати, квіти занести, навіть не хотів сказати, де вона, в котрому шпиталі лежить.

Дмитро сторожко прислухався, водив очима за чимось важким, недомовленим, що плелось у людей на устах, проскакувало в очах. Він блід. Здрігались м'язи на лиці.

— Хто він? Ну, хто це він, що їй не дозволяє? — з переляком у голосі запитав.

— Та він, цей, що вона в нього... — зневажливо вимовив Степан слово „він”.

— Він не наш, але, знаєте, багач, тож... — сказала Мотря.

— Та чого ж тоді вона там?

— А чого? Питаєш? Ти ж знаєш, бідна, без руки, жити треба, таку ніхто на працю не прийме, ну, а він...

— Ви мені відверто говоріть, хто він? Які в нього претенсії до неї?

— Та то, знаєш, таке... скажи ти, Мотре, — звернувся до дружини.

— Він бездітний, ну, а ще не старий... — сказала Мотря.

— Ну то що?

— Ну, але випиймо! А де твоя, Мотре, випий з нами! Угощай мені гостя. Ти не знаєш, а ми змалку з Дмитром — пам'ятаєш, Дмитре, як ми ходили вливати... Боже, як це давно, як далеко, а не забувається...

Дмитро сидів під стіною, сам мов стіна — блідий.

— Жінка в нього є? — запитав Дмитро.

— Жінка є і нема, — сказав Степан.

— Жінка його бідна у шпиталі параліч лікує. Роками так... — сказала Мотря.

Дмитро став викидати на стіл якісь записки, шукав за чимось. Не знайшовши, встав, якийсь час проходжувався, вижбурхуючи крізь затиснуті уста тяжкі віддихи. Добув хустину, оберп піт. Підійшов до столу, перехрестився:

— Ну дякую за гостину! Мені треба в дальшу дорогу...

— А ти куди? — схопився Степан, здержуючи його за рамя.

— Я ще сьогодні поїду, — сказав Дмитро якимсь не своїм голосом. Мотря підморгнула Степанові, щоб не пустив його.

— Ти забудь за це! Ми тебе не пустимо! — сказав Степан.

— Сядьте, прошу! Заспокойтеся! — сказала Мотря, підступивши до нього з дитятком на руках.

— Ні, я таки піду!

— Нікуди ти не підеш! Не випустимо ж тебе такого з хати! Будь козаком, Дмитре! — сказав Степан. — Ми страшніше перебули, й воно нас не заломило, наплюй!

— Залишіть мене в спокою! Я піду розглянусь, втягну свіжого повітря!

— Ні, ні! Ви нікуди не підете! Сідайте, пане Дмитре, — сказала Мотря. — Степане, подзвони до Семенюків, Степанюків, дай знати Юркові! Вони б гнівалися, коли б не дати їм знати, кажи, хай приїдять!

— Знаєш що, Дмитре? Ми запросимо Надю, — сказав Степан.

— Ой, справді! А я і не подумала. Може, справді її запросити, — сказала Мотря.

— Ні, не робіть цього! — промовив Дмитро.

— Мовчи! Зараз ми щось придумаємо. Сідай, Дмитре, — знаєш що, Мотре, скажемо, що брат приїхав...

— Справді! Сказати, що брат, бо інакше не пустить.

— Подзвони ти, тобі це скорше вдасться! А ти, Дмитре, не гарячись, послухай, що скажу! Але сядь, сядь про-

шу я тебе! — силою садовив Степан Дмитра, взявши його за плечі.

— Залиши мене, Степане, в спокою. Дозвольте мені самим зі собою! — Втирав піт з чола.

— Степане, відчини вікно! — сказала Мотря, — кивнувши значуче головою в сторону Дмитра.

Степан поквалпно відчинив вікно, і в хату вскочила весна, дихнувши своїми ароматними запахами. Дмитро підійшов до вікна, сперся на раму, перехилиючись у вікно. Степан з Мотрею перегукувались мімічними рухами, в хаті було свіжо і тихо. Мотря шукала телефонів.

Дмитро, спочивши очима на розквітлому фіялками травнику, ледве чутно затаг:

*Ой, волошки, волошки,
Червоні, сині та білі!
Ви у моєму житті
Спомин гудовий лишили.*

Степан підступив до Дмитра, поклав йому руку на плече, і вони тепер обидва мов близнюки вистромилися головами у городець, посріблений сонцем.

— То таке, Дмитре! Минуле не варт згадувати. Було загуло, як казали в нас. Треба жити кожним свіжим днем. Життя нам так поплуталось, що якби ти хотів в'язати кінці минулого із теперішнім, та ще з думкою про майбутнє, то в голові перевернулося б. Дивися на нас: ми одне одного не знали. Де Югославія, де наш Прут, а де Вінніпег. Зійшлися і живемо. Минулого не згадуємо, воно в нас різне. Вона не знала мене, я не знав її, та нам цього й не треба, це байдуже. Ми почали з нового. Так і треба...

Дмитро, немов і не чув цього. У його душі був наведений свій порядок, і він уперто пропихався з ним у життя.

— Ти, Дмитре, піди помийся і йди в ліжку. Відсвіжися і відпочинь з дороги!

— Справді, почувайтесь, як дома, — додала Мотря, — відпочинете, іншими пробудитесь: інший світ побачите. Воно буває... людина з дороги втомлена, і одне з другим... Я пущу воду у ванну, помийтесь, поки поз'їжджаються, проспитеся...

Дмитро відірвався од вікна і ходив, мов наелектризований. Внутрішнє збурення водило ним з кута в кут, місця собі не знаходив. Навівши порядок у своїй торбі, взяв якийсь лист, обертав ним на всі лади, вложив у внутрішню кишеню, а опісля, задивившись на картину на стіні, — вспокоївся, охолов. Свіжо посміхнувшись господарям, вийшов до вмивальні.

ПРИ СВЯЧЕНОМУ ЯЙЦІ

Степан з Мотрею якийсь час нараджувались, кого їм запросити, а потім Степан сів коло телефону й перше подзвонив Миколі. Миколу з Дмитром здружив концентрак, а опісля громадське таборове життя: тут вони разом заходились організувати молодь, виступали на різних сценах.

— Миколо, в мене гість — Дмитро Стрільчук... пригадуєш?

— Та невже ж? Приїжджайте!

— Ні, Миколо, сьогодні Дмитро мій гість. Приїжджайте до нас! Але подумайте з Оксаною, як заманити нам Надю. Оксана ближча з Надею, як моя Мотря. До того, ти взяв би її на свою тарадайку, й приїхали б разом.

Микола з Оксаною нараджувались, що і як робити. Як Надю заманити до Степана? Передумували на всі лади і таки вирішили перш усього подзвонити їй. Обійти здалека, відчутти її настрій, ставлення до Дмитра тощо. Оксана, поки сісти до телефону, проходжувалась, передумувала, яким словом вгадати. Згодом присіла біля телефону, підняла слухальце й набирала числа.

— Гало! Чи могу говорити з Надею?

— А хто говорить?

— Це я — Оксана, її колежанка. Ви знаєте нас, ми з чоловіком купували у вас меблі...

— Ага! Тільки Надя тепер зайнята.

— Можна подзвонити пізніше?

— Можна, але не скоріше, як десь коло одинадцяти...

Оксана спересердя поклала слухальце. Микола сидів близько коло неї, прикладався вухом, як Оксана вела розмову, і чув усе. Були огірчені. Подзвонив Микола Степанові.

— Не так воно легко, голубчику Степане! Цей добре її осідлав. Каже — зайнята, подзвони коло одинадцятої...

— Слухай, Миколо, бери ти жінку на свою тарадайку, заїдьте до нього, постукайте до дверей, може, так вдасться Надю вирвати.

— Попробую. Став Микола нараджуватись з Оксаною, коли раптом телефон. Оксана піднесла слухальце.

— Гало, гало! — закривши трубку, підшепнула Миколі, — Надя.

— Ти дзвонила до мене, Оксано?

— Так.

— Що сталось?

— Нічого, а так — хотіла з тобою поговорити. Давно тебе не бачила.

— А я думала, що щось трапилось, ніколи не дзвониш.

— Не дзвоню, бо тебе тяжко застати при телефоні.

— Ну, звичайно...

— То як коло тебе там, Надю! Ти не святкуєш сьогодні?

— А як мені святкувати — магазин же відкритий...

— Чи ти хотіла б з кимсь побачитися?

— З кимсь побачитися? Питання, з ким?

— Хтось хоче з тобою говорити.

— Скажи хто?

— Вгадай!

— Це хтось із тутешніх?

— Ні, із замісцевих.

— О, як так, то я вже знаю.

— Хто? Скажи!

— Брат, чи той інший?

— А котрого ти воліла б?

— Питання?

— Могла б ти з нами присісти і поїхати, щоб зустріти?..

— Скажи, кого це?

— Ну, брата ж...

— А де ж він?

— Він тут, в одних людей...

— Чого до мене не заїхав?

— Ну, то ти вже сама в нього попитаєш. Добре?

— Хвилинку! — Зникла Надя. В телефоні чувся гамір, дзенькіт посуду, прибивалась звідкись чужа мельодія. Оксана з Миколою, приклавшись вухами до слухальця, насторожено вичікували.

— Ти слухаєш мене, Оксано? — озвалась Надя.

— Слухаю, Надю!

— Приїжджайте, я ждатиму вас, або ви мене — у цьому ресторані, що на нашій вулиці, це треті двері від нашого магазину...

**

У Степана збирались гості!

Гості — це, здебільша, нові емігранти, але були й піонери та тут народжені. Степан заходився розсаджувати гостей так, щоб наблизити їх, не вирізнявати, поєднати всіх за одним великоднім родинним столом, як годиться при свяченому яйці.

— Ну, то де цей наш гість Дмитро?

— Він пішов спочити. Людина з дороги, знаєте, яке то, — сказав Степан.

— Він весь час працював у лісі, то, може, й зберіг чисту душу, бо ми тут занадто сканадизувались, — сказав Юрко.

— Правда, обростаємо салом, грубнемо, — сказав Тома.

— Забуваємо за своїх братів, занедбуємо дітей, — додав Юрко.

— Десь щезла з наших очей сльоза, пісня нас покинула, — мовила Марійка.

— Поки зберемось усі, випиймо по одній! — став Степан із пляшкою серед хати.

— Ти, Степане, сховай пляшку! Дай людям тверезо поговорити! — сказав Тома.

За вікном почувся гуркіт автомашини, заметушилися у хаті гості. Метнулись до вікна.

— Вже!!! Є! Привезли...

— Збудить Дмитра!

— Подождіть, хай Надя уже розгоститься, і аж тоді...

— Нічого не кажіть їй! Хай трохи вбудеться...

— Дивіть, дивіться, яка панося!

— Як видзиндзирилась...

— Добре відгодував її цей мадярон, — перешіптувалися жінки.

— Тихше! — хитнула котрась головою в сторону спальні, де лежав Дмитро.

Повиходили з авта — Микола, Оксана й Надя, розглядались... З вікна помахували їм руками. Вони весело посміхались.

Як тільки Надя з'явилась у дверях, гурт якимось спонтанно звівся на ноги і хатою сколихнуло врочисте і грімке „Христос Воскрес"! Надя зупинилась біля дверей, обкинула гурт поглядом — брата не було. На її обличчі появився рум'янець — ні то сорому, ні то збентеження. Приєднуючись до хору голосів, вона покірно опустила очі, стріпнувши повіками. Очі всіх звернені були на неї.

„Чи не заплаче?" — подумали жінки. Скоро й Дмитро з'явився. Став з-за одвірка і вступив у пісню. Дехто оглянувся. Дмитрів голос вирізнявся в гурті так силою звучання, як і своєю красою. Надя піднісши очі, зустрілась із Дмитровим поглядом. Погляд цей видався їй холодний і пронизливий.

Скінчилася пісня, і почались вітання і христосування. Мотря зі Степаном поширювали стіл, розкладали стільці, розсаджували гостей.

Дмитра посадили поруч з Надею. Довго вони не обзивались одне до одного. Дотикаючись ненароком до холодної Надиної протези — штучної руки, Дмитрові зда-

валось, що вона ціла була холодна і мертва до нього. Тільки тоді, коли сповзла з Надиних колін хусточка, а Дмитро нахилився підняти її, зустрілись вони ласкавими поглядами. Надя посміхнулась Дмитрові, і ця посмішка — привітна і тепла, що давно собі з'єднала Дмитра, взяла його за серце і нагадала щось давнє, незабутнє. Надя була елегантно одягнена. Мальовничість одягу, скатерті і писанок перекикувались з такою самою мальовничістю весни за вікном.

— Випиймо за те, що Господь допоміг нам перебути важке скитання, дрти й бомби та способив нам дістатись на вільну землю, в улюблену нашу Канаду! — започаткував Степан, а далі інші доповідали:

— Випиймо за щастя в новій, прибраній батьківщині!

— Випиймо, товариство, за дружбу!

— Ще за те, щоб жодна душечка не відкололась тут від нас, щоб були ми завжди, як одна родина!

— Щоб зустріти нам другий Великдень на рідних землях!

— Щоб наше „Христос Воскрес” почули там наші рідні в Україні, щоб об'єднались з нами у великій вірі і надії, що наступний Великдень святкуватимем разом! Щоб відгукнулись вони нам своїми воскресними дзвонами!

— Ще випиймо за одруження Наді з Дмитром, щоб ще цих м'ясиць затанцювати нам у них на весіллі! — навесело сказав хтось.

Надя, не випивши, поставила чарку на стіл і бовтнула якесь образливе слово, що, мов камінь, упало у чисту, як кристаль воду і скаламутило її. Дмитро голосно зареготався і не міг стриматися від настирливого сміху. Гості оглянулись, вони не чули, що саме Надя сказала.

— Надю, відкличте це, що ви сказали! — сказав Микола.

— Не печаль нам, Надю, нашого серця! Ти ж знаєш, що ми всі тут, як одна родина, одне тіло. Ади, вріжеш пальця, і біль цей відчувається в усьому організмі, — сказав Степан.

— Каже, пальця! Мені цілу руку одірвало, і ніхто болю цього не відчув.

— Не грішіть, Надю! Ми бачили, як Дмитро клопотався вами в Німеччині, скільки його коштувало тут, щоб стягнути вас у Канаду?! — сказав Микола.

— То тільки один Дмитро!

— Не кажи так Надю! — говорив Степан. — Я пам'ятаю, як ти приїхала до нас, ще дуже молоденькою тоді, вчителювати. Приїхала, можна сказати, гола й боса! Ми прийняли тебе, як рідну. Не дивились на те, що ти комсомолка. Приютили тебе в родинному домі, несли тобі варене й печене, щоб дати тобі відчути наше тепло...

— Не згадуйте, Степане, про це! Не треба! — обурено запротестували жінки.

— Ні, ні, хай говорить! — каже Надя, — але нехай уже все скаже. Хай також оповість про те, як опісля гнались за мною з колами, побили до крові і віддали в Німеччину.

— Що то говорити! Було таке, було й інше, — почав Дмитро, — усе, як на цьому світі — життєве і людське. Люди люблять і ненавидять, пригортають і зраджують. Тішаться і страждають, а часом незаслужено, несвідомо карають. Без цього не обходиться.

— Знайшли мене в каплиці на стришку, стягли, обдерли з мене одєжу, обертали мною, немов снопом, — заливаючись гірким сміхом, договорювала Надя — і так мені всипали, що я до смерти пам'ятатиму, що я комсомолка. Коли б не це, то я, може б, і не знала, що я ваша.

— Ну, та й не всі бігли, Надю, за тобою з колами, були й такі, що боронили тебе, а дехто захищав і переховував.

— Так, але тільки один Дмитро. Він ніколи мене не цурався, — сказала Надя, пригорнувшись до Дмитра, немов до батька дитина, шукаючи захисту або ждучи батьківських пестощів. — Ми завжди жили одне одним...

— Жили й пережили! — пхинькнула в ніс Марійка, — а чого не побрались? Тут люди й без кохання одружують-

ся; дітей родять, виховують і випроваджують їх у люди, а ви чванитесь ідеальним коханням, а глузду немає!

— Це грішне кохання, — додала Оксана. — Таке кохання і Бог не благословить, воно кінчається гіркою розлукою.

— Цвіт кохання вашого обпав, а овочів немає.

— Кохання ваше вже зчерствіло, зниділо, зів'яло...

— Треба було зв'язати його в гудз, коли ще живе було, — хихотався стіл, — кувати залізо, поки гаряче!

— А яке кому діло до нашого кохання? — пригорнула Надя до Дмитра.

— Я нічого не кажу, щоб не сказати щось заскоро, — промовив Дмитро.

— Ану, Надю, на злість тим, що насміхаються із вашого кохання, візьміть і поберіться! — сказав Микола.

— Справді, дивіться, який гарний день за вікном, весна. Ловіть цю весну!

— А що вам з цього буде? — засміялася Надя.

— Що нам буде? Дивне питання. Буде весілля, втіха, радість! — сказав Степан, — дивіться, ми тут, як одна родина. Всі разом тішимося одним, разом і смутимося.

— Питаєте, що нам з цього буде! Ади, в мене народився хлопець, з ким він одружиться, як у вас не буде дівчини? — сказав Микола.

— Правда, нам треба плекати свій рід! Для чого ж тоді жити? Яка ціль? Рости в стовбур? — заговорило кількоро зараз. Розкочились слова по хаті, пропахлі горілчанним сопухом, і втихли по кутах. Усі ждали, що Дмитро на це.

— Тут діти родяться не нашими, — усе, що на чужині, не наше! Усі ці надбання, якими ми так чванимося, не наші. І навіть ми і наші діти з нами не наші! — сказав Дмитро. Приростемо до чужого ґрунту на користь чужим, може, навіть і нашим ворогам!...

— Пусте говорите, Дмитре! — скипів Курилюк, — ми тут — наша Україна! Ми, немов ті крила, що приросли до України, і двигаємо її, зносимо у верхи! Розумієте це, чи ні? Ми поширили границі нашої України. Україна, хай

собі там над Дніпром, то серце наше, а ми тут її руки й ноги, а, може, й мозок. Розумієте мене? Ви запитайте, хто тут розклав атом? Хто робить оцю кабінку для польоту на місяць? Хто воює тут із раком? Оце запитайте!

— І що нам з того, що це наші діти і внуки? Здібність то в них є, але на чужих послугах вони, чужим вислугуються. Вони успадкували здібності нашого народу, але не повернули їх своєму народові. В них є таланти, та брак душі. Вони ховаються за чужі прізвища. Їм брак отого нашого козацького духа! Таких хлібоїдів немало є тепер і в Україні, — ворогові служать, — звівшись на ноги, говорив Дмитро. Хотів ще щось сказати, але, махнувши рукою, сів, спершись на лікоть.

— Питаєш, кому служать? Людству служать. Для добра усіх! А ми ж не користуємо із того?

— Нам хіба якісь відпадки, округи падають із стола. А чому нам не працювати для себе, як інші народи? — додав Микола.

— Нам брак самопошани. Ми звикли бути рабами, наймитами, — гарячкувався Дмитро.

— Чекай, Дмитре! — вмішався Степан, — добре кажеш: духа, а звідки нам того духа взяти?

— Стривайте! Не з цього ми почали, — обізвалась Курилючка. — Ми сказали, що вам треба подружитись, дітей мати, а тоді будете говорити про них, а поки ви їх не маєте — „шарап"! Поки ви не спробували вивести їх у люди — зась вам!

— Я уважаю, що приводити тут дітей на світ — гріх! Кривити дитячою душею, відщеплювати від свого роду — неспасенний гріх, — спокійнішим тоном продовжував Дмитро.

Дехто потакнув головою, дехто заперечив, опустивши очі під стіл.

— Подождіть! — втрутився Курилюк. — Ми вже чули вас! Хочемо послухати й молодших, тутешніх. Що ти на це, Майк! — звернувся до молодого студента, що привіз сюди батьків.

Молодик хитнув буйною шевелюрою, посміхнувшись.
— Ви, старокрайові, обговорюєте свої справи, а яке мені діло? Я канадець, Канада наша, нам тут добре... Україна там, а ми тут... — стенив плечима.

— Ви, чуєте? — звернувся Курилюк до Дмитра, перевівши свій погляд і на інших. — Росте і множитья новий народ. Його щораз то більше буде. Я не хотів би, щоб мій син був вічним емігрантом. Він мусить чути ґрунт під ногами і почуватися тут, як дома. Щоб ніхто йому тут не втирав носа...

Починались суперечки.

— Ану, давайте краще пісню! — озвалась Надя.

*Розвивайся, ой ти, старий дубе, завтра мороз буде,
Вибирайся, молодий козаге, завтра похід буде!*

зтяг соковитим баритоном Дмитро. Інші підхопили, і в гармонійну тканину зіллялись голоси. А пісня, бадьора і щира, стрепенулась у стінах, збившись крильми об шибу вікна, щоб випурхнути у простір весняний.

Пісня всіх приголубила, об'єднала.

— Ну, то знов повернемось до Наді й Дмитра і так довго скубтимемо їх, доки не поженяться, — сказала Оксана.

— Бо й справді! Навіщо було мені гнатись своєю тарайкою, спалювати бензину, щоб тільки Надю звести з Дмитром. Надя мусить мене обрати старостою на своєму весіллі, — сказав Микола.

— А я оце все слухаю й мовчу, не можу відкрити уст, бо я чомусь уважав, що вони вже давно одружені, — сказав Пилип. — Я пригадую собі їх, як вони на скитальщині водилися, немов ті сліпі старці, і ніяк не скажеш, що неодруженими ходять...

— Надю, приставайте до нас! Дивіться, ми мов одна родина. Ви хіба не знаєте, що чужина приносить самотній людині, на яку дорогу її веде. Дивіться, тут треба, немов тим сліпцям, узятися за руки і йти, тримаючись своєї громади, не попуститись, бо інакше загубитесь. Як каже

мій Пилип: „Пустисья свого воза та й тобі „бакса”, — сказала Параня.

— Надю, а я немов бачу розквітлий луг і вас з бандурою серед нашої молоді!

— Е, було! Коли це було?! — каже Надя, — не знаєте, мої любенькі, скільки мене відпало разом із цією рудою.

— Багато відпало, а децю й пристало. В нещасті воно завжди так буває, — додала Марійка.

— Що ж сказати вам, мої любенькі!? — мовила Надя. — Всі ви свої, дуже близькі собі. Та й я вже трохи посвоячилась із вами, але, ніде правди діти, я відчуваю, що я таки інша. Господь знає, хто нас так порізнив. І мені жаль. Хтось немилосердно, тупицею нас розкрояв на окремі частини, щоб ми ніколи не зцілились... Я інша. Моє дитинство було інше. Прийшла я до вас, пригадуєте, ще малолітньою. Але я вже бачила голод, смерть матері. Пам'ятаю, як гризла кору та виригувала зелену піну... Залишилась сиротою, а потім прийшла сталінська ласка. Я пам'ятаю школу, до якої бігла я, закриваючи голі груденята книжкою. У моєму серці не було того, що в книжці. У мене сором уже був, а в Сталіна дивитись на мої голі груденята сорому не було.

— Надю, було воно таке, було й інше. Погане забулось, залишилось у пам'яті тільки все гарне. Бо як той каже, тільки все гарне має місце в нашому умі та в душі. Хвалити Бога, що так. Я все згадую пісню „Волошки”, ви співали дуєтом з Дмитром у супроводі бандури.

Стіл розчленувався на окремі гуртки: чоловіки вийшли покурити, жінки телефонували до своїх домів, Микола виїхав, обіцяв ще когось привезти. Хтось почав уливання, веселий гамір стріпував крильми, заливаючи травники, влітаючись між дерева.

Дмитро з Надею сиділи в городці на лавочці. Сонце хмурилось, розпиналось біля огорож, підступало під кожен кущик, обціловуючи його теплою усмішкою; у вікнах міста розпадалось сонце на багато сонць.

— Надю, я заберу тебе ще сьогодні.

— Куди ти, Дмитре, мене забереш? На своє горище чи на своє горе?

— Неважно, куди. Ми вже бачили нестатки, і вони нас не заломили, ми пережили їх, пережили біду, переживемо і ці гаразди.

— Дмитре, як я носила ліву руку в кишені, то так і носитиму — будуть це нестатки чи добробут, руки мені вже ніщо не поверне.

— Руки тобі вже ніхто не поверне, але в тебе є ще душа і твоя честь, гідність; це щось більше від руки, тож бережи їх!

— Чи не забагато ми спираємось на слово „душа”? Я вже бачила різні світи, по-різному їх сприймала. Тут я вже дивлюсь на життя більш реально.

— Надю, ти починаєш хилитися...

— Так, мені треба на когось спертися, я знемоглась.

— Зіпрись на мене!

Надя схилила голову на Дмитрове рам'я і зажмурилась.

— Гарно так. Але як спиратись на тебе, як ти сам завис у повітрі? Коли б ти хоч працював. Візьмеш мене каліку, і що? Будемо одне на одного дивитися, чи як? — Мовила з заплющеними очима.

— Ти цим уже не турбуйся! Тут моя голова. Я піду в шахту, буду працювати день і ніч. Я добуду гроші, і ми влаштуємо собі життя. Утікай звідси якнайскоріше! Виривайся із кігтів цього яструба!

— Гиц, киц! Із кігтів яструба! — вдірила Надя очі. Яструб підписав за мене гарантію. Коли б не яструб, я б не бачила Канади. Коли ж я залишуся без засобів до життя, мене депортуватимуть. Розумієш це, чи ні?!

— Я одружуся з тобою.

— Тут одруження не допоможе, ти мусиш дати жінці забезпечення.

— Кажу тобі, стану працювати на дві зміни (шихти). Та й наші люди допоможуть нам.

— Хай уже вони самі собі помагають. Як то допоможуть?

Надя, недовірливо, глянула на Дмитра, а потім на свій годинник і стрепенулась, немов у серце поцілена:

— Ой, що я?! Мені ж треба було вже бути вдома! — Вихопилась з Дмитрових обіймів.

— Стривай! Куди ти? Та подожди ще, — пустився Дмитро, спиняти Надю.

— Ні, ні! Ані хвилини більше, — відштовхнула Дмитра.

— Та подожди, я ще, — не доповів Дмитро, як Надя вже була в хаті. Одяглась, сіла до телефону.

— Надю, не робіть нам цього! Ми ледве вас викопали, а ви... Нехай він там побіситься! Дивіться, Дмитро стільки зробив миль!..

Дмитро у спальні лежав, занурившись головою в подушку. Степан навпочепки підійшов до Дмитра, якийсь час прислухався до його віддиху.

— Дмитре, послухай мене! — почав Степан. — Наплюй! Краси на столі краяти не будеш. Вона не вартує цього. Бог її покарав, ще тяжче покарає за твоє добре серце. Вона ще навколішках лазитиме за тобою...

— Дмитре! — почувся голос Миколи, — не забувай де ти є? Цей світ почувань не знає, кпить собі з них. Тут висміють тебе за твоє серце... Будь козаком!

— Дмитре! — почувся голос Пилипа, — ми тяжче перебули, перебудемо й це. А вона облетиться...

— Дмитре! — почувся голос Томи. — Цього цвіту по всьому світу. Кажуть — світ не без людей, козак не без долі.

Підвели Дмитра, посадили за стіл. Частували горілкою. Дмитро ховав обличчя в долоні. На чолі червонівся шрам.

Перед хвіртку заточилась таксівка. Чоловіки заступили вікно плечима, щоб Дмитро не бачив, як Надя сідатиме в машину.

ШУКАЮЧИ МІСЦЯ ПІД СОНЦЕМ

Єлисавета, Одарчина мати, сиділа в освітленій хаті, задивлена у темну шибку. Шибка, змита дощем, різко розтинала світло із темінню на окремі два світи, нагадуючи казку про затоплену скляну хатинку з жінкою в каламутній безодні.

— „Чого цим Бондарям треба від нас? Чого вони чіпляються моєї хати? Тількищо від одного відпекалась, причепився був реп'яхом із сестрою калікою, а оце ще один знайшовся... А може, й той самий... Чого їм треба? Що вони хочуть від нас?” — занурювалась у каламуть ночі, шукаючи на її дні затоплених кінців, початку своїх днів.

На чорній стіні ночі віддзеркалювалось її обличчя, невпізнане, чуже. Згадувалась їй перша хатина батьків на фарміні близько залізничої зупинки. У цій хатині виварювалось її дитинство. Хатина потонула була по вікна в землю, земля і стріха заслоняли вікно рушником сірого смутку. У цю хатину перекочували десь із старого краю, притаївшись у торбах батьків, нестатки і злидні. Вони вічно тримались їхніх піл, плутаючись у кроках. Батько часто згадував якийсь цвинтар, з якого він тягнув ніччю полومانі хрести на опал в печі, про екекуторів, що стягали кожухи з жердок, про корчму і босоноге бродіння в болотяних пастівниках. Оце болото за ногами й перенеслось із старого краю у новий світ, у їхню хатину, і поселилось у душі Єлисавети. А тут „байшток”, що переварював сніг на воду, світив і грів. Біля порога хатини виводились різні плазуни. І тільки поїзд з далеких сторін своїми гудками й рокотанням коліс нагадував про веселий далекий світ. Якось раз мала Єлисавета вчепилась цього поїзду і заїхала в місто. Скоро й подруг тут знайшла. Вони жили кращим, більш впорядкованим життям — пристала з ними. Тільки батько з довгими полами, і мати окутана в хустці, в плащі з обірваними гудзиками, ішли за Єлисаветою невідступною тінню.

„Гей, а де ж це ти, Єлисавето? Де ти — вчувався голос батька. — Де ж вона поділась? Не тримається хати! Пожди, небого! Прив'яжу я тебе косами до клямки!”...

А потім училась та стала працювати в банку, поки нагодився оцей красень-легінь, з прихованою тугою в душі за рідним краєм — батько Одарки. Даремне було його старання—перещепити любов до України в душу Єлисавети. І тарілки різьбив, і на сопілці пригравав, і чудові карпатські картинки розвішував по стінах, і про Довбуша та героїчні подвиги гуцульського куреня оповідав — нічого їй не прищепилось. Зате, якимсь зеренцем, потрапило його завзяття в душу Одарки, корінилось і росло разом з нею.

— Не гарно, доню, що люди носять тебе в зубах із цим діпістом. Не треба тобі говорити, скривлені вони. Сталін скалічив їх і пустив каліками у світ, щоб отруювали його своїми недугами. Не бажала б я тобі такого життя, як мала я із твоїм батьком. Проколена була його душа отою Україною, мала я її тут повну хату, тої України. Ходив він з роздвоєною душею, ні в сих, ні в тих. Так і скінчився, не нажився і тільки мені моє життя зіпсув, — говорила мати Одарці. — Коротатимеш свій вік з душевно хворою людиною. А яке покоління буде?...

В Одарки відповіді на ці питання не було. В таких обставинах вона переходила на іншу тему або затягала пісню: „Згадай мене, як сумно тобі буде...” А опісля сідала на веранду, що світлом поливала квітник, змагаючись із сумнівами:

„Може, й справді! Не примириться з дійсністю і сохнутиме, мов та деревина. Куди його повезти, що йому ще показати? Чим захопити його? Хіба не знайдеться вже тут і клаптика землі, який не нагадував би Полтавщину? Що ж то таке дуже ота Полтавщина?

Батьки наші привозили в пазухах землю, і грудочка тої землі берегла їм тепло в душі. Невже ж не стало цього тепла облюбити цю землю, щоб вона була справді нашою?..”

З такими думками Одарка пішла спати, але сон не приходив. Занурювалась у його каламутні хвилі, думки, сплітаючись з почуваннями в один вузол, мов п'р'їнку, вносили її наверх. І так до перевтоми: „Україна і Канада... Полтавщина і Манітоба... Різні народи і різні світи... Свое і чуже... Добре і зле... Остапові мрії і дійсність... Обов'язки і потреби... Інтерес особистий і загальний, їх поєднання...”

Фрази натягались і обривались, випадали окремі слова, блідли букви, залишались крапки, а потім — перехід у сон.

„Остап десь з обірваним рукавом на руїнах... Він один і їх два — Остап і Бондаренко. Бондаренко десь потонув у густій мряці, виринає Остап. З-за угла кидає хтось в Остапа кусками цегли... Обвалюється стіна, й Остапа привалює. Він видобувається, плаче й сміється. Хтось направляє на нього вужа з водою і змочує його до нитки. А потім ярке сонце... з-за обрїю підводяться верхи нових будівель і дзвони... І знов плутався Остап з Бондаренком — еднались, зцілювались, сперечались і розходились. Один від одного щось переймає, один одного чимсь доповняє — один з двох і два з одного...”

**

Остап вертався з праці. Він був увесь заповишений цегляною пилюкою. По праці, звичайно, шукав найкоротшої стежки на своє горище, кожного дня ждали його там свіжі листи, а сьогодні, щоб поступити до крамниці по хліб, звернув у бічну вуличку. Бульдозери тут вже були втихли, вуличка оновлювалась стильовими фасадами. Білілись свіжі тротуари, блищав асфальт. Остап згадав, як недавно ще тут валились стіни, зачищувались звалища, гуділи бульдозери — тепер наповнялась вуличка свіжістю і спокоем. Приємно було спостерігати, як свіжі травники впливались росами фонтан, як кожен кущик ріс, здавалось, на очах. Тут і його цеглина праці, вона майже незамітна, але без неї тут не обійшлося. При цій праці родились в Остапа свіжі думки, почування, він відсвіжувався й молодшав новими надїями, освоювався.

Коли переходив вулицю, в колоні автомашин почувся привітальний сигнал, з відчинених дверцят третьої скраю машини виглянуло якесь знайомство.

— Чи це ви, чи не ви? — запитала.

Остап підбіг до авта, нахилився в дверцята.

— Так, це я, ще я, — сказав, посміхнувшись. Прозора усмішка на запиленому обличчі розтяглась веселкою, була принадна й переможна.

— Сідайте, підвезу вас! — сказала Одарка, підкинувши кокетливо повіками. Остап розкрилив руки, немов би хотів обняти Одарку разом з автом:

— Забруджу вам сидження, — сказав, глянувши на запорошений одяг і руки.

— Сідайте, коли прошу!

— Ну, коли вже так просите, то пробачте... Він роздягнув піджак, добув з кишені хусточку, простелив її на сидженні, вмостившись поруч Дарії. Рукави по лікті були в нього заковчені, русявий заріст на грудях і руках був притрушений жовтим пилом. Usta видавались випуклішими, очі прозорішими.

Поки рушити, Одарка схрестила руки в білих рукавичках на керівниці.

— Куди ж тепер? — запитала.

— Куди захочете, туди й везіть. „Лайсенс“, мабуть, маєте, щоб тільки не висідати мені з авта, бо ніяково так, — сказав, глипнувши на свої руки.

— Кажуть, праця рук не брудить...

— Залезить, яка праця! — сказав Остап, підкинувши шевелюрою, і вона вклалась йому на голові природними кучерами.

— Аби чесна! — сказала Одарка, повівши поглядом по його губі.

Мчали асфальтом серед алеї мовчазних ясенів. Дарія включила радіо, і в кабіну вскочила пісня:

*Ой, у полі вітер віє, а жито половіє,
А козак дівчину так вірненько любить,
Що й сказать не посміє...*

Дарія з Остапом вступили в пісню, і голоси їхні гармонійно зливались у хорі на хвилях етеру. А далі пісня за піснею линули десь з далеких просторів, невтомні і щирі, стугоніли у шибки, стелились за автом, бігли навздогін за деревами, що втікали з міста в зелені простори піль.

— Сумовиті оці наші пісні. У нас у Канаді співаємо їх у більш прискішеному темпі, щоб якось обтрусити їх із того смутку. Але це небагато помагає. Там вони десь чимчикували за волами, а тут треба їм переганятись з машинами.

— Пісні наші давні. Творились вони в різних обставинах. Не тільки за волами, але і в боях. У них почуєте і брязкіт зброї, і шелестіння колосків, і сирітську сльозу, і плач чайки-небоги. Творились вони там під нашим небом, і куди їх не повезеш, походження свого не міняють, — мовив Остап. — До речі, про плач чайки-небоги. Співаючи цю пісню, наш гетьман Мазепа бачив у ній матір-Україну — цю чайку небогу, що вивела чаєняток при битій дорозі. Повз її гніздечко топтали дорогу азійські орди, і не один раз попеліли наші гніздечка — села й міста. Не раз народові доводилось покидати свої оселі і з голою душею втікати в дикі ліси. А опісля повертатись і на попелищах, із свіжою піснею, відбудовувати свої гнізда, — говорив Остап, задивлений у щось далеке.

— Ця пісня однаково звучить і тут на канадських преріях. При цій битій дорозі нашій чайці небозі із своїми чаєнятами — своє горе. Забирають у неї діток малих, і вчувається голосіння: „верніть моїх чаєняток, вони ще маленькі!” І це голосіння — протест матері, сильніше за все. Треба вам знати, голубко, що там десь Сталін полює на дітей, переварює їх на кашу, а тут сильніший слабшого бере. Варять і переварюють діток наших у своїх кітлах, але колись вариво це стане комусь у горлі, подавляться цією кашою. Бо це переварювання протиприродне і протизаконне. Переварювання людей на кашу зродить нові пісні і ніхто проти них не встоїть, — запалювався Остап, посилюючи голос.

Одарка закрутила автом навколо бензинової станції, підточивши авто під сам ресторан. І саме тоді, коли вона простягнула руку вилучити радіо, почувся сольоспів: „На чужині марно погибаю...”

— Пождіть! — здержав Остап Одарку за руку, — це співає моя сестра.

— Та невже ж?

— Вона ж. — Заслухані вичікували, аж закінчить.

— Прекрасно співає, але чому такої жалобної? —

— Тужить бідна... А ви, Остапе, й нічого не сказали, що тут ваша сестра.

— Буде ще нагода...

Зайшли в кав'ярню. Біля дверей Дарія зустріла знайомих людей, вони вийшли з ресторану, Дарія познайомила з ними Остапа, розмовляла з ними по-англійському, між собою вони розмовляли по-російськи, скосо поглипаючи на Остапа. Остап, вибачаючись, метнувся в бічні двері. По якомусь часі вийшов свіжий, помитий, причесаний.

— Що це за люди? — запитав Остап Дарії уже при столику, накритім вишиваним обрусом.

— Вони тутешні, тут народжені. Їхні батьки — старі емігранти. Чого ви, Остапе, так насупились?

— Старі вони, а кривда, яку заподіяли нам, ніколи не старіє, — сказав Остап, піднісши очі в мутну стелю.

— Це було там, а ви тепер тут, забудьмо!

— Це було там, а рана від цього жива і тут, — приклав Остап руку до грудей, немов у молитві, перевівши очі на Дарію.

— Усе те, що старе, негідне і віджиле, нехай залишиться там, у старому краю. Не треба його переносити сюди. Тут ми хотіли б по-новому.

— Та чи вдасться вам ізолювати Канаду від решти світу. Світ безмежний, а крапелька добра чи зла однаково розпливається в ньому, немов у криниці, з якої всі беруть воду, і дістається кожній людині однаковою дозою, сьогодні чи завтра.

— Дивіться на цього чоловіка, що саме тепер сперся на прилавок, — сказала Дарія, щоб якось почати розмову на іншу тему, успокоїти Остапа. — Це власник цього ресторану — наш мільйонер. Він живе у Вінніпегу. Там у нього свої меблеві магазини, а тут готель і ресторани.

— Цей горбатенький, у рожевому каптані?

— Він же. У тому горбі і його щастя. Ну, от ми дивимось на цю людину, яка з нікого стала кимсь. Але це нічого. Ви тільки запам'ятайте його, а про нього ще поговоримо..

Одарка зосередила свій погляд на Остаповому перстені з тризубом, а Остап, впившись очима в її обличчя, хотів збагнути, скільки в цій істоті органічного, успадкованого по батьках, а скільки тутешнього, набутого. Що в ній сильніше, що переважає? Що дає сполука двох таких різних світів,

Деся з-під стелі, із тьмяних сутінків, просочувалось мелодійне піаніссімо. Легенька і запашна мелодія, мов світанок ранньої весни, сідала на розмальовані на стінах гірські перевали, вкриті стадом білих овець, і, здавалось, доносився сюди голос трембіт, спрямованих у небо в руках вівчарів.

Остап, заслуханий у мелодійні звуки, спершись на лікоть, дивився на Дарію. Дарія чула його погляд на собі — ніяковіла. Опустила очі на скатерть.

Остап, вдивляючись у вираз обличчя, важив її віддихи, силкувався збагнути таємниці її душі.

Одарка, добувши з торбинки якусь записочку, вибачаючись, відійшла до телефонного апарату.

— Чи це ви всі там такі на тій нашій Україні? — запитала при каві. Остап стенов плечима, не знав, про що Одарці ідеться.

Повз них проходили люди, проскакували мелодії і світла.

— Мені зараз треба оглянути одну хату, може, поїдемо. подивимось, — запропонувала Одарка Остапові.

— З великою приємністю! — сказав Остап, — це цілком господарське діло.

Одарка змахнула рукою горбатенькому чоловічкові за прилавком, він посміхнувся ротом, повним золотих зубів, кивнувши їй крилатою долонею з двома пальцями.

— Цей чоловічок — це наш Джов. Треба вам, Остапе, знати, з чого він почав. Хирлячкові ніде не щастило. На жадній роботі влаштуватись не міг, то він узявся варити каву, пекти якісь доморобні млинці, зупинявся з візочком біля фабрик, робітники в обідню пору кидались на ці млинці, розсмакували їх. З цього й почалось. Гроші, голубчику, валяються всюди, тільки треба вміти підняти їх, — мовила Одарка в дорозі до хати, яку збиралась оглянути.

ХАТА НА ГОРБКУ

Надвечір'я за містом розпустило свої золоті коси на скошені травники, фонтан виприскував рожеві косиці, перешіптуючись із самотньою тут плакучою вербою, що росла між мурами. Під вербою лавочка, тут і зупинилась Одарка з Остапом. На протилежному пагорбку червонівся будиночок, який вони приїхали оглянути. Попливла розмова про речі людські і свої, близькі, інтимні.

Говорили про визрівання людини на самоті, про її занурювання у гурті, про індивідуальне і загальне, про фізичне і духове існування.

Одарка почала про свої домашні обставини: про те, що мати рішилась переселитись до свого сина, Одарчиного брата Юрка, в Бритійську Колюмбію; про те, що хату будуть продавати, щоб поділитись спадком по-батькові; що хотілося б їй купити хату меншу й подальше від міського шуму.

Вони сиділи на лавочці, а потім проходжувались асфальтовою вуличкою, — хідників тут не було, авта дуже рідко проїжджали, тишину порушував тільки спів пташок.

Одарка запропонувала Остапові піти з нею оглянути хату, але Остап гаявся. Він сказав, що буде дожидати її тут на лавочці. Одарці це не подобалось, і вона висловила про це відверто, ніби жаліючись.

Пішли плитяними східцями, вмурованими в узбіччя, між кущів розквітлих бузків. Біля огорожі на тичці виднілась розмальована дощинка, що сповіщала прохожих про продаж хати. Назустріч їм вийшов старшого віку, низький ростом чоловіка. Він відкашельнувшись, протер рідкі вуса.

— Чи потрапила я? Перед хвилиною я телефонувала вам.

— Просимо, просимо! Заходьте! Маріє, де ти? Прийшли люди хату оглянути! — гукнув десь за огорожу.

— О, це відразу пізнати, що свої люди, — сказала з-за угла огрядна жінка, піднісши кінчик фартуха до уст. — Просимо, просимо, панство, тільки вибачайте, що застанете в нас непорядки. Весна, і ми все більше на городі порядкуємо.

— Діти, панство, у вас є? — запитав господар, проводячи вузьким коридорчиком.

— Нема, — сказала Дарія, здушуючи в собі сміх.

— То зле. Чому ж панство не стараються? — сказав старичок.

— Нема, але дасть Бог, то й будуть, ви ще молоді люди, — сказала господиня.

— Це тут спальня одна, а там друга... Дивіться лише. який гарний розподіл, — сказав господар.

— А там внизу то окрема кімнатка для дітей, — сказала господиня, — будуть у вас, панство, діти, то це велика вигода.

Вони ходили з кімнати в кімнату, господар відчиняв шафи, включав світла, в ногах плелась їм собачка, скавувала, помахуючи хвостом, ніби з жалю, що прийдеться їй покидати місце, на якому зростала. Останньою за ними йшла господиня, вона теж щиро, але з жалем розводила руками, похитувала головою.

— Усе, що в хаті, залишиться з хатою, з собою в Америку не заберемо, — казала.

Пішли в підвал, а тут простора світлиця, в наймодернішому обладнанні, „бара” із стільчиками, прилавком і полицями. За стіною огрівальна піч і окремі полиці на

різні господарські потреби: заварені овочі, різне господарське приладдя, а далі й холодильник. Вийшли на простору веранду, а потім у городець, садок. Тут своя краса: водограй, запахи трав, спів пташок. Сиділи на лавочці. Одарка раювала — розпромінена щастям, на згадку, що все це буде її. Тільки Остап мов не свій. Він дивився на ці люксові забаганки, розкіш і вигоду, згадав своє дитинство в приваленій журбою хатині, голодну смерть матері — заціпив уста й ходив мов без душі, без захоплення і будь-якого вдоволення.

„Який гарний світ, а мати моя померла й не бачивши його. А батько вийшов з торбою і не знайшов добра. А нам малятам впоювали в душі, що кращого життя, як у „країні рад“, у цілому світі нема...” — розмовляв подумки Остап.

Вітрець метав запахами трав. Пташки завели співучі свої розмови, квіти покичували голівками на сонці.

— Ми такий народ, що любимо мати все своє: хатину, городець... Без цього ми самі не свої. Прошу, пересядьте на цю лавку й дивіться! Маєте, травник, грядки й садок. Що то значить у своїй загороді, у своїй власній хаті?! Ніхто вам не постукає в стіну, й не застукують у ваші стіни чужі клопоти, — мовив господар.

— Ми жили в сусідстві, під одним дахом, знаємо, що воно значить, — сказала господиня. — Тепер як у Бога за дверми. Нізащо в світі не продали б, якби не те, що переселяємося до дітей в Америку. Там наші внуки, й туди старих тягне. Внуків треба доглядати, як хочемо, щоб вони були нашими, бо ж то чужина!

— Я, мої панство, набідився тут. Перша моя хата була на колесах, працював на „екстра-генку”. А потім, по тих горищах, в найгірших закутках міста. Наслухався я тут цих жалів, плачів та співів п'яниць. Що то говорити...

— До школи, прошу панства, — усього два бльоки. Не треба буде дітей вам підвозити. Тут, зараз на перехресті вулиць — автобусні зупинки, дорога вам відкрита на всі чотири сторони світа.

— Ми хотіли б, дай то Господи, щоб і вам, панство, так щастило в цій хаті, як і нам! — сказала господиня, заломивши руки.

— Хто ваші сусіди? — запитала Дарія.

— Сусіди гарні: від правої межі свої люди, від лівої — чехи, теж дуже гарні. А ті, що мешкають напроти нас — ніколи їх не бачимо.

— А скільки ви з'їхали б з ціни, якби давати вам готівку? — запитала Дарія. Господарі перекинулись поглядами.

— Робіть, панство, оферту! Давайте таку, яка вам вигідна, а там поговоримо. Поки не маємо чорного на білім, нема що говорити.

Дарія глипнула на Остапа, чи немає в нього ще яких питань, але він тільки здвигнув плечима.

— Ну, то ми вам подзвонимо. Порадимося і подзвонимо, — сказала Дарія.

— Річ ясна, що так. Панство мусять порадитись...

— Кажуть, найкраща спілка — чоловік і жінка! Порадьтеся, моє панство! Можете ще раз оглянути, щоб, як той каже, не купувати kota в мішку, — сказала господиня, проводячи Дарію і Остапа до хвіртки.

Дарку душив сміх. Зійшли зі східців до авта, і вона вибухнула нестримним сміхом. Остап, збентежений, мовчав.

„Навіщо це? — думав Остап. — Люди повірили, що ми подружжя, сприйняли серйозно, ставились з повагою, Одарка, здавалось, теж сприйняла розмову серйозно: погодилась з тим, що будуть у них діти, будуть мати тут усі свої вигоди, зійшли на вулицю, і насміялася. Виходить, що в неї і думки такої не може бути. Що воно нікуди не годиться і тільки на сміх здалось”...

Одарка, заточуючись від сміху, підійшла до автомобіля, сперлась на нього і, заховавши обличчя в долоні, реготалася до сліз.

Остап, відвернений спивою, мовчав, потонувши у важкій хвилі збентеження. Цим сміхом Дарія немов перекреслила усі його надії на їх одруження. У хаті, в обличчі лю-

дей, здавалось, погодилась, а тут усе взяла на клини — висміяла. Він ще якусь мить вистояв ні в сих, ні в тих, а коли Дарія втихомирила свій сміх і втирала очі, Остап рішуче підійшов до автомашини, відчинив дверцята, добув з гачка свій піджак, кудись направившись.

— Гей, а це що знов? Куди це ви, Остапе Івановичу!? — Ніколи Дарія „по-батькові” до Остапа не зверталась, а тепер наголосила це.

— Пересяду тут на автобус, щоб не треба було гнатись вам автом аж до мосту, — сказав холодно й спокійно.

— Не робіть цього! — підійшла до нього ближче, заглянувши йому в очі. Не тяжко було пізнати, що Остап ображений.

— Пробачте мені! Мене якийсь дурний сміх напав. Я ледве в хаті здержалась від нього.

— З чого ж тут сміятися? Виходить, ми обманули людей і висміяли їх.

— Так, склалось воно досить неfortunно.. Люди подумали, що ми одружені, я цього не спростувала, і воно прийнялось.. Якби ви, голубчику, бачили себе в той час збоку, не здержалися б і ви від сміху. Ви стояли сконфужений, мов сирітка. Здавалось ось-ось і розплачетесь, а я не могла здержати сміху, бо люди вчепились і заєдно про одно й те ж саме...

— А що, коли вони довідаються, що ми обдурили їх, поважно це? Подумають, що зібрались якісь гультіпаки і вдавали з себе подружжя. А може, подумають, що от-так зійшлись і без шлюбу живуть... як тепер бути нам?

— Я б сказала, та не за мною слово, — розсміялась.

Остап задумався над цією фразою, Одарка споважніла. Крізь її очі просочувались думки — солодкі, здається, обличчя погідніло, прояснювалось.

Остап спостерігав тепер, як яскраво Одарчині думки й почування грали на виразі її обличчя. Підійшов до авта й покірно сів на своє місце. Сиділи поруч. Перекинулись винуватими поглядами, із співчуттям одне до одного, і вибачливо посміхнулись. Одарка встромила ключик у мотор, покрутила ним, і мотор загуркотів. Натис-

нула на газ, і рушили. Автомашина зашуміла асфальтом в алеях дерев, сонце розпеченим кружком, немов збите із своєї осі, котилось землею навздогін за автомобілем, ховаючись і вибігаючи з-за дахів і углів цегляних домиків.

— Ну, як вам ця хата, Остапе?

— Що ж сказати? Хатина прекрасна, вимріяне місце! Та мені про таку хату й не мріяти...

— А я собі її куплю. Вона мені подобалась. Романтичне положення, будиночок — казка. Я давно про таку хатину мріяла. Треба буде подати оферту.

Іхали мовчки, кожне із своїми думками. І тільки час від часу вступали в розмову, повертаючись думками до цього будиночка на узбіччі, що звідусіль так далеко навкруги було його видно. Здавалось, що він разом із цим горбком мчав навздогін за ними, поринаючи у червоні хвили заходячого сонця.

— Я дала б там свіжу огорожу...

— Огорожу не тяжко дати, особливо біля самого городця.

— Я вже й не доглянула, які там деревця в садку...

— Там є яблуні, груші і сливи. Треба було б тільки попідчищувати їх. Та й багато там ще пустує землі, що можна її садом засадити...

— Ой, яка я щаслива, що трапила на таку хатину!

— Так, хата, свій дім — це батьківщина.

Остап радів, що Одарка захопилась хатою.

— Я хотіла б там якнайбільше доложити праці, щоб вона була дійсно моєю. Тільки заплатити і жити — це ще не все.

— Правда! Праця освоює, єднає, прикріплює... — сказав Остап.

Сонце набрякло, розплилось, автомашина котилась і котилась, вони вже давно поминули міст, де їм треба було повернути — кружляли навколо міста, разом з думками про родинний дім, діток... Вулички переймали їхні думки, перейнявшись ними, вели на стежки, до їхнього причалу, щоб зв'язати їх в одно.

Остап з Одаркою сиділи поруч, прошивали їх одні й ті ж самі думки:

„Хатина в сонячному сяйві на горбку, городець, садок — до них ведуть плитяні східці, окутані живим зіллям. Розмальовані кімнати, а кімнатка внизу для дітей. Будуть діти: хлопчики й дівчатка — кімнати будуть повні радості, щастя і втіхи. Остап і Одарка — окремі два світи, і ці два світи, багаті і повні, поєднуються в один цікавий і новий. Вони себе доповнять своєю красою, своїми вміннями, і в цьому світі народиться нове покоління. Прийдуть нові покоління в Канаді й Україні, які відчують свою близькість і простягнуть собі руки, як рідні”...

Тимчасом авто повернуло в Остапову вуличку, заточилось під саму хвіртку, Остап глипнув на віконце горіща, заслонене сірою фіраночкою, і думки обірвались. Одарка вилучила мотор. Скінчилася дорога, обірвались розмови — стукотіли серця. З боку здавалося б людям, що заїхали в сліпий кут і ані з місця. Щось відобрало в них мову і зв'язало їх, кріпко поплутало, що й не рушитись.

Остап сказав, що там ще доволі пустіє місця, на якому можна садити молодий сад. „Місця доволі, та чи стане сили насаджувати його? Чи прийметься в землі садовинка, посаджена без любови, чи закоріниться без тепла душі садівника, — думала Одарка. — Як насадити в Остапові груди любов? Без цієї любови й діти не народяться. Або народяться, та не будуть рости, в'янутьимуть без батьківської теплоти. А звідки ж візьметься в Остапа любов, коли ж він виростав без неї? Обривалась ця любов страхіттями голоду. Обкрадалась ненавистю, і ненавистю запліднювалась душа. Може, це й пхнуло його із рідного ґрунту, та чи стане снаги прийнятись на чужому ґрунті? Без любови немає життя ані людині, ані деревині. Без любови і квіти в'януть”.

*Згадай мене, як сумно буде
Тобі у люту ніг зимою,
Як всі від тебе підуть люди,
Як лишишся сама ти із собою!*

Почала Одарка пісню, а Остап розсміявся:

— Та хіба так вона співається?

— Не знаю, я це так по-своєму. В жодних співанниках цієї пісні не нахожжу. А як по-вашому, Остапе?

— Як по-моєму? Не цікава вона вже мені тепер, — розсміявся.

— Он бач, який він! Не цікава вона вже йому тепер! — вдарила Одарка кулаком Остапа по коліні. Вони тепер зайшлись у нестримному сміху, а як сміх відійшов, Остап пестливим поглядом обкинув Одарку й затяг:

*Тоді до тебе я прилину
Хож скраю світа, з-за могил,
І заколишу, як дитину,
В обіймах щирих моїх крил!*

Одарка пригорнулася до Остапа й розплакалась.

— Бачиш, який ти не совісний, так вимучив мене! Чому було зразу не признатись... Гріх будеш мати за мене.

Остап пригорнув Одарку, заспокоюючи її палкими поцілунками.

У дротяну сітку впав місяць і срібним павуком обсо-тував довкілля: стріху, вікно на горищі і Одарку з Остапом в авті.

НА ПЕРЕХРЕСТІ

Остапа відвідала сестра Надя. Стукіт до дверей, усміхнене обличчя з-за одвірка, немов у сні.

Остап обняв сестру, а вона розплакалась.

— Чого ти? Так гарно виглядаєш, — сказав випустивши її з рук.

— Невесело, Остапе.

— А чому? Що сталося?

— Нічого, а так..., — здвигнула плечима, посміхнувшись, втираючи сльози.

Перекинулись словами про все найближче.

— Нічого, сідай, Надю! Чого ти сперлася на одвірок, немов чужа? Роздягайся! Дай мені сюди своє пальто! Почувайся як дома!

Нагадали дім — хатину над кручею в акаціях; згадали про рідних, знайомих, про все те, що в пам'яті збереглося і ні з ким було тут поділити.

Десь плив повз хатину, мов сон, ручай, підслухував молитви, плач дітей і пісню солов'я в акаціях, сплітав із них дивні сни. Із цими снами випроваджував сім'ю з воріт у далекі світи, в незнане. Батько, з торбою по хліб, голод з опухлої матері на воротях вишептав душу, дітей водив на Попову долину шукати хліба, а тепер вони тут і нікого там, може, й акацій не стало, соловейко замовк, і ручай висох — діти забрали з собою тільки спомин-пісню в чужий світ.

— Я приїхала забрати тебе, Остапе...

— Куди ти мене забереш, Надю? Мені ніде краще не буде, як тут. Я звідси хіба вже додому поїду.

— О, додому кажеш... до котрого дому? Скільки це вже цих домів було в нас? — сказала, розглянувшись по кімнаті:

— То вже гіршої діри для тебе тут не було?

— А чому діра? Мені і тут добре. Хіба була коли в мене краща хата. Підійшов до віконця, розсунув фіранку. У віконці озирнулись сині плеса озер.

— Я б не проміняв це місце за ваш Вінніпег. Тут повітря, вода, люди. Бог зна звідки приїздять сюди, дорого за них платять, а мені все дістається без труднощів і безплатно. Сам Сталін позавидував би мені.

— Потішся!

— Повір!

— Одягайся, Остапе, підемо.

— То навіть сісти не хочеш? От згорділа сестричка! А я ж хочу тебе чимсь угостити, Надю! — кинувся Остап до шафки, відчинив — шафка порожня.

— Ні, ні, Остапе, не заходься, ходім! Я замовила обід в ресторані.

— Та як це Надю!? Скажеш, була в брата і навіть...

— Не церемонься, Остапе, такий гарний день!.. Я при-

їхала подихати твоїм повітрям, посидіти на озері з тобою, а не тут...

— Ну, коли вже так, то вибач мені, я зараз...

Остап метнувся за параван і за якусь хвилину вернувся одягнений. Підійшов до дзеркала, витяг гребінець, поправляв волосся.

— Ти, Надю, дечим нагадуєш мені небіжку маму. Скільки тобі? Мама в твої роки вже була сива... — говорив у дзеркалі.

— Остапе, мені робиться лячно, коли згадаю, що мама в мої роки померла, бо я тількищо збираюся жити. Я ще не жила, Остапе. Оповідай мені, братіку, про наших батьків! Батька то я й не пам'ятаю, а матір згадую тільки, як повзла по долівці, звиваючись у важких болях.

— Мама дуже любила тебе, Надю. Була небіжка доброго серця... Побожна, багато молилась...

— А батько?

— Батько? Батько як подався з торбою десь у Воропніж по хліб, то там так і пристав. Може, і в дорозі погіб. Хто його знає, люди валялись по ровах зів'ялим листям. Ніхто їх не числив, нікому було й ховати їх, закопували без хреста...

Надя витягнула з торбини хрестик, що зберігала, як пам'ятку по матері, розп'яття на хресту було вже цілком стерте, тримала його на долоні, мов щось живе. Остап побожно нахилився і аж поблід, прилипши очима й серцем. Таке давнє і близьке!

— Це все, небого, що ми винесли із своєї хати. Бережи цю пам'ятку! О, скільки матерніх щирих молитов прилипло до цього хрестика! Він аж почорнів від них. Натерпілась небіжка мати, перейнявши всі Христові страждання на свої утлі плеченята. Ти дивись, який гарний світ, а вона вмерла й не бачивши його. Не своєю смертю вмерла, голодом заморили. Чи ти пригадуєш, як ми в Поповій долині ящірки смажили, березу ссали?... Ні? Забула? Кажеш, наче крізь сон, ні, ні, сестро — це не сон...

Вони зійшли східцями вниз, вийшли на вулицю, де збіглося багато собак і котів; жінки з дітьми на руках

розмовляли одні з одними через вулицю. В одному кінці вуличка западалася похилими стінами, купами румовищ, в другому — знімалась; оновлюючися новими кварталами, пахла свіжою стружкою. Надя нагадала Остапові, що Дмитро просив забрати залишені ще деякі його речі. Вони підійшли до будинку, з вікнами дошками забитими. Стукали, обходили навколо, але, мабуть, тут уже ніхто не жив. Причільні двері були навстіж відкриті. Остап зайшов, вигукував, але відповіді не було. Поруччя звисало обірване.

Наді конче хотілось побачити кімнату, в якій жив Дмитро. Вони підвелись східцями, східці скрипіли, стогнали, жаліючись на тягар. Вийшли на останній поверх, зупинившись біля дверей до кімнати, де жив Дмитро. Остап постукав, двері були відчинені, Надя заглянула, придержуючись рукою клямки, дверцята одірвались, зависши на одній завісі. Чорніла грубка в куті, на стінах мовчазні наліпки, на долівці газети, краватки, розбита валізка, унрівське лахміття.

— Оце Дмитрів сальон та всі його достатки, — прошепотів Остап. Надя тільки головою хитнула.

Вони без слова зійшли на вулицю і аж тут заговорили.

— Що ж Дмитро там?

— Дмитро дивачіє. Я боюсь за нього. Передучора зустріла його в місті, бачу, без праці ходить. Купила йому якісь черевичата, дала на харчі. Змарнів, видно журиться... Ну, що ж? Старалась улаштувати його на працю в нашому магазині, не повезло.

— Чому саме? Нема місця?

— Місця там доволі, тільки от що, багато говорити... А друге — мова. Гризить, хлопці, мову! Без мови тут людина — півлюдина. Німецьку мову вивчили! Так же?! Розкусить ще й цю англійщину. Покажім їм, що ми можемо! Без мови світ цей нам не відкриється, відстанемо, знідемо! Людей треба розуміти, до людей треба вміти заговорити, інакше не зрозуміємо ми їх, ані вони нас.

— Він пише мені, в нього справді якийсь дивний настрій... Але й ти, голубко, дивись там!.. — значуче хитнув Остап головою.

— Він страшить мене, що все кине і вернеться в Україну, — сказала Надя.

— Трапляється й таке. Звідти утікали, пройшли крізь дрти й бомби, а звідси добровільно вертаються...

— Дивний світ!

— Світ як світ, але люди...

Ішли вулицею. Остап з фотоапаратом в руках, Надя з книжкою і торбою в одній руці, за чимсь оглядалась, немов щось забула, загубила чи чула чиїсь кроки за собою. Вийшли на міст і зупинились. Наді хотілось із цього місця розглянути околицю. Горби підносили хрести, вежі; узбіччя обмінювались дзеркалами вікон, береги красувались зеленню, збігаючи до озера, еднаючи його із небом. В переспіві пташок за обрієм тануло тихе гудіння моторів. Цей спів десь з неба линув, бо навколо ані дзьобика...

Надя з Остапом, спершись на залізне поруччя, якусь мить стояли непорушно, заслухані у цю дивну симфонію, немов відпливали разом з мостом у далекі сонячні простори.

— Це казка! — з захопленням сказала Надя. — На другий рік приїду сюди на вакації.

— Приїжджайте з Дмитром, ми щось тут разом придумаємо. Важко тут, як кажуть наші галичани, непотрібами валятися. Ступаєш по цій вільній землі, розглядаєш людський труд і думаєш: А що ти? Що ти даси із себе? Де той ґрунт, що ти вклав у нього свою працю? Десь він висмикнувся нам з-під ніг і що, потопати нам? Як довго валяться нам тут галапасами? Надіятись на чужу ласку? Ні, хочеться жити, творити, радіти успіхами своєї праці. Розбіжишся і станеш: а для кого це все? Не собі ж воно?...

І став Остап оповідати, як ходив він тут, мов не свій, довго ходив з недовір'ям до чужого світу і чужих людей. Здавалось йому, що все це добро награвоване там... Що

там десь народ трудився, залишилися йому там важкий труд і терпіння, а тут — розкіш і добробут дістались народові незаслужено.

— Мені ще й тепер робиться досадно на згадку, що в одному кінці світу людина може пухнути з голоду, а в другому, в той же самий час, кальорії на смітниках валяються і ніхто не поцікавиться ними?

— Чим, скажеш, гірші ми від інших? Чи наші батьки не працювали? Не любили своєї землі? Не молились? Чи не багата наша земля?...

— Остапе, за те вони й потерпіли: за свою працю, за любов до землі, за своє моління Богові. Не так? Дивись, як тут! Ніхто до землі не прив'язується... хати своєї не має, батьківщина його — це воля, хата на колесах: сьогодні тут, завтра там, де краще. А як прекрасно живе цей народ! Без віри в Бога живе... Не так? — оглянулась, чи хто не підслухує. Вона відчувала тут чийось присутність.

— Наш Бог, Надю, залишився там, залишився старцем-прошаком. А тут кожен багатий сам собі богом... Тут хто сильніший, тому й Бог служить...

— Кажеш, Остапе, що мама була побожна, молилась. Молилась та й домолилась до того, що з голоду померла. Вимолила мені долю! Калікою по чужому світі тиняюсь.

— Не гріши, Надю! Потерпіла не тільки ти одна...

Надя схилилась на залізне поруччя мосту, а сльози з очей скапували на схрещені рейки вниз. Прозорі краплини сліз ловили на лету срібні промінчики сонця й розбивали їх об сталеві шини.

Вона тримала в руці торбу й книжку і ніяк було їй втерти сліз. Остап дивився на заплакану сестру й посміхався, радів, що в неї ще є сльози...

— Ходім, Надю, хай люди з нас не сміються!

Вони переходили залізний міст, високий і чужий, що знімався над схрещеними рейками, переводячи їх у чужий світ — приманливий і холодний, повний розкошів і людської байдужости. Переступивши голод, дроти й бомби, прямували у новий — маловідомий їм світ.

Ступали по залізних східцях — твердих і дзвінких, виминаючи людей і дітей. Надя йшла й нарікала:

— ...Немає в мене батьківщини. Були батьки, була батьківщина, а я вийшла на чужину із пустою в душі. Хто це зруйнував мені душу мою? Хто скалічив її? Понівечив моє дитинство, мою юність? — Викрикувала в небо, а східці подзвонювали.

Остап дивився на сестру, згадував, як вони копирсались ножиками в Поповій долині, „добували хліб”, смажили ящірок, ссали кору. Як мати стратила була свою подобу — ввижалась їм людоїдкою. А потім, Надя бігла в школу з голими груденятами, заслоняючи їх книжкою. Згадав Остап, як проводив її в Західну Україну на працю. Наказував, щоб відшукала там родичів — тіток своїх та щоб перед ними нічого не таїла, а щоб розказала їм усе достоменно, як було та як тепер є. Тоді вона була мізерна, мов павутиннячко — тепер віджила, та без руки. Вона жаліється, що немає в неї батьківщини, а звідки сльози?

— Надю, Дмитро мені пише, він трохи нарікає на тебе...

— Я це знаю, але він не має чого, — оглянулась Надя.

— Я тобі, Надю, нічого не скажу, бо ти вже, рахувати, повнолітня, але я не хотів би, щоб ти пустилась на дно, одірвавшись від того, що було... Щоб ти не сказала: „Все я вже втратила, мені однаково: чужі люди, чужий світ, ніхто мене тут не знає, житиму, як легше”. Ні, голубко! Ти ще не все згубила... Пам'ятай, що на кожен наш крок дивляться люди. По нас, наших вчинках, судитимуть не тільки нас і наш рід, але й увесь наш народ. Тут дивляться на нас, як на сталінські жертви. Як на духово скалічених! Як на тих що виростили без людської моралі... Я сказав тобі — бережи пам'ятку по матері несплямлену. Сталін моралі нам не дав і в нас її не відібрав.

— Будь спокійний, Остапе! Залиши це мені, моїм почуванням!.. До речі, чи ти слухаєш нашу радіопрограму?

— Один раз якось випадково почув тебе...

— Я залишу тобі свій апарат — він буде твій, слухай нас!

Тепер Надя стала оповідати про своє листування з Одаркою і сказала, що хотіла б її сьогодні зустріти; оповідала про свого „боса” та свою працю. Про те, що вона приїхала із звукозаписувачем, щоб записати щось на програму радіовисильні.

— Не знаєш, братіку, скільки мене відпало разом із цією рукою. Як тяжко одною рукою триматись життя. Цього ніколи не знати людині, якій руку не однято. Це не тільки фізично, але і психічно гнобить мене. Береже мене тільки моя перша любов — Дмитро. Та немає в нього чим потішити мене. Обставини. Якби нам змінити ці обставини?!

Вони зійшли в долину; зелену, запашну, барвисту, Надя наспівувала улюблену пісню: „Де ти бродиш, моя доле? Остап приєднався своїм голосом, і пісня давня, здалека занесена сюди, якось особливо звучала в чудовому дуєті. Долина, без стелі і вікон, в природному резонансі витворювала подивугідне акустичне звучання.

— Все те, що Шевченко сказав, і все те, що народ співав, — стало дійсністю. Воно йде з нами.

Зійшли на площу, встелену автомобілями, біля готелю, в якому Надя зупинилась із своїм „босом”. Тут було глітно. Авта заїжджали і виїжджали — усе посувалось своїм порядком, точно, як у годиннику. Надя підійшла до люксового автомобіля, добула ключики, розімкнула дверцята і впустила Остапа; сіла за керівницю і запустила мотор. Остап подивляв справність її руки. В жодної дворукої людини рука так не справлялася б.

Вони приїхали над озеро, запаркували авто і пройшлись квітучим берегом.

Надин „бос” Джов сидів на березі, на пеньку, спустивши вудку в плесо. Остап у ньому пізнав того горбатенького Джова, якого показувала йому вже раз Одарка в ресторані, що показався був за прилавком. Тільки тепер він був у капелюсі і синій сорочці. Надя зненацька зайшла, зняла з нього капелюха, поклавши собі на голо-

ву. Джов оглянувся, і кирпатеньке обличчя розтяглось у-мішкою.

— Знайомтеся! Це мій наречений, — показала Надя на Остапа.

— Вона нареченого представляла мені братом, а брата нареченим, — розсміявся Джов.

І став оповідати, як Надя привела була Дмитра, представила його своїм братом, щоб тільки якось улаштувати його на праці в магазині. Розповідь свою переплітав анекдотами і комічно посміхався. Надя поглипала на Остапа і теж сміялась. Вони тепер обоє сміялись не так з анекдотів, як із Джова. Анекдоти були вже заяложені — всім відомі і нецікаві, смішно було тільки з комічної усмішки...

— Ну, піймав — не піймав, а їсти треба. Підемо на обід! — сказала Надя.

Джов нахилився біля берега помити руки, а Надя підійшла і по-своєму встромила на його голову капелюха. Джов посміхнувся, перекинувшись поглядом з Остапом. Чув, що капелюх на голові лежить не по його, але не поправляв.

— Зі мною якось усі за пан-брат, як велике, так і мале. Ну, що ж? З людьми треба жити. Я приїхав сюди маленьким з батьками, — продовжував Джов з перехиленим набакир капелюхом на голові — я й тепер невеликий. Невеликий і каліка. Ми обоє з Надею каліки. Кажуть, яке їхало, таке й здибало! — Сміявся. — Мені не дав вирости оцей горб, що ношу його для паради. У ньому й моє щастя. Зайдете до мене в магазин і насміємось доволі. Мої покупці звикли, що як тільки через поріг, то й зразу: „Джов, скажіть „джовка”!” З цього в нас і починається „бізнес”. Розважаємо людей жартами, піснями. У нас на це своя радіопрограма. А там анекдоти, жарти, наша троїста музика. Там і почуєте нашого соловейка. — Хитнув головою в сторону Наді. — Вона в мене керівник радіопрограми. Та й не тільки програми, вона в мене „бос”...

Ішли стежкою між кущами, під ногами шарудів пісок, з кущів випурхували пташки, схрещуючи їм стежки — перелітали з кущика на кущик.

Заїхали в ресторан. Гостилися біля столика під крилатим дубом. Джов був власником цього ресторану й розпоряджався як дома. В'яла зелень заносила пахощами липня. Сонце вже більш оперувало кольорами, як спекою, не гріло, тільки посміхалось.

— Надю, чи не затісно затискаєш ти капелюха на голові свого „боса”? — запитав Остап у відсутності Джова.

— Він хоче цього, — сказала Надя. — Чим більш м'яти капелюх на його голові, тим він краще почувається. Перестань, то він зараз питає: що сталося?

— То як це розуміти? — запитав Остап.

— Я не застановлялася. Думаю, що це отак собі, воно зовсім людське.

— Людське то людське, все воно людське як добре, так і зле, але чи людяне?

— Нічого злого в цьому не бачу.

— А чи не порушує воно меж людської пристойності? — запитав Остап.

— А що мені люди?! Люди багато в мене одняли, а нічого мені в житті не дали.

— Надю, одружися з Дмитром! Ми вже в літах. Роки втікають. На все є свій час і пора...

— Я знаю, Остапе. Але інакше воно в тебе, інакше в нас. Прямо не вмію цього пояснити. Отак, немовби хтось перекравав мене на дві рівні половини, разом із серцем і душею. І одна половина десь там у затисненому кулаці моєї лівої руки, що залишилась під руїнами Регенсбургу, а одна тут, у новому світі. Там десь біля тої руки залишився і Дмитро. Я його там бачу. Я ніяк не можу собі усвідомити, що він тут, біля мене. Тут інший світ, інші люди, і світ цей відриває мене від нього — бере мене на свої крила й несе у щось незвідане, нове. Я хочу забути за ту, уламками привалену половину. Хочу жити новим життям. Зрозумій мене! Дивімся на життя реально. Ми не можемо жити вічно споминами. Ну от, одружимося з Дмитром. Одружитись з ним, значить одружитись із його слабощами — нездійсненими мріями, валяться нам на чужих смітниках? Чи як?

— Що ти наговорила? Куди це? Одружися, він стане іншим. У вас ще можуть бути діти...

— Діти потребуватимуть батька, матері, виховання... А яке з нас подружжя? Я з одною рукою, а він з половиною душі — обидвоє каліки.

— Ми всі тут з половиною душі. Друга половина наша там, і ми не сміємо одірватись. Це вже така наша доля. Цього не змінимо й інакше не може бути, це від Бога... — мовив Остап.

Надя піднесла серветку до уст і замислилась.

— Остапе, якби в нього хоч праця. Я не можу покинути праці задля Дмитра.

— Праці сьогодні нема, завтра буде. Та й ти не мушиш покидати своєї праці...

Надя повела очима, щоб на чомусь їх зупинити, схилила голову в задумі, а опісля, не підводячи очей, сказала:

— Боюсь, що коли одружусь, то Джов мене відправить — другого дня відправить, — якимсь іншим тоном сказала Надя, опустивши очі на квітучу скатерть.

Остап стривожено стріпав повіками, вп'ялившись очима в Надю. Але Надя очей не підводила. Обидвоє мовчали, загнані в якийсь кут. Остап дивився на сестру, скривлену, зажурену — приковану до стола протезою. На ній уже нічого не було з дому, крім хрестика в торбі і тих очей, що крізь них, немов з-за могили, дивилась матір.

Джов довго не вертався, і вони обидвоє хотіли, щоб він якнайдовше не показувався.

— Що ж він собі думає? В нього ж дружина. — сказав Остап, затягшись гіркою усмішкою.

— Нічого він не думає. Не може думати, — сказала Надя, не підводячи очей із скатерті. — Він може бути мені батьком. І це зовсім людське. У нього не було дітей, а в мене батька. Оця недостача, мабуть, переслідуватиме нас ціле життя. Нас скривджено, ми не цілі і це, мабуть, нас зв'язує. Я не зазнала батьківських пестошів у дитинстві...

З'явився Джов з пляшкою в руках. Остап встав, виба-чаючись, що йому треба до телефону — відійшов. Джов зразу відчув натягнуту атмосферу.

— Що сталося? — запитав.

— Нічого особливого.

— Чого ж Надя сконфужена? Чого Остап, мов ужа-лений, покинув нас?

— Мій брат живе в такій дірі, що мече сумління за-гризло б, коли б я виїхала звідси, не знайшовши йому кращого помешкання, — сказала Надя, щоб якось ви-правдати свій настрій.

— О, та це не біда, — сказав Джов, змахнув рукою і долоня з двома пальцями затріпотала в повітрі дикою птахою, — це зробиться...

Він зразу і звеселів. Надя з Джовом стали нараджу-ватись, як найти Остапові відповідне помешкання, запла-тити за нього бодай на кілька місяців наперед, щоб він краще почувався і відчув їхню близькість. Після цього до-мовлення Наді стало відрадніше на душі. „Зроблю брато-ві милу несподіванку, хай згадує мою візиту”, — подума-ла Надя.

Остап довго не повертався, Надя задумалась, а на-стрій Джова знову понизився. Він розкоркував пляшку, налив чарки і метнувся, щоб покликати Остапа. Повер-нулися, з веселим гамором, трійкою: Остап, Одарка і Джов. Надя з Одаркою листувалися, а оце вперше зустрі-лися і розцілувались, мов рідні після довгих років розлу-ки. Одарка була у вишиваній блюзці з червоною пов'яз-кою у волоссі. Джов підніс чарку й запропонував перейти за огорожу під рожеві парасолі. Одарка з Надею смикну-ли помитися, звідти вийшли розсміяні з перечесаним во-лоссям, секретно про щось розмовляючи одна з одною. При столику попливла весела гутірка, після чого вони всі четверо звихрились на озеро. Надя сіла в автомашину з Одаркою, а Остап з Джовом. Їхали різними дорогами. Дів-чата приїхали на цілу годину пізніше, зустрілись на озері. Одарка зарядила переправу човном на протилежний бік озера. Винайняли човен, занурили весельця у золотаве пле-

со і попливли з піснею. На тому березі купалися. І тут усім стало якось ніяково, що Надя залишилась самотньою на березі, не роздягаючись. Вони тільки замочились і повернулись висихати на березі біля Наді. Надя з Остапом про щось своє нараджувались, бо Одарка з Джовом перейшли на англійську мову.

— Слухайте, Джов! Не складайте грошей у Неронську калитку! Часи Нерона минули. За гроші людини не купите. Поможіть людині підвестись, а не власти.

— Що це, куди це ви ведете, міс Доріс?

— Поможіть Наді!..

— Я їй помагаю...

— Ви собі помагаєте, а не їй...

— Як це собі? — вп'ялився поглядом в Одарку.

— Джов, не бавтеся Надею, вона вам не для забавки. Поможіть їй звестись на власні ноги, одружитись з Дмитром...

— О, о! Куди це ви! Хай їй Бог помагає! Я багато їй поміг і помагатиму так довго, доки вона в мене, а знайде собі когось, з Богом! Хай їй Бог помагає... Кривди я їй не зробив. Дай то, Боже, в мої груди, скільки я їй...

— Так, але від цього вона ще не буде щасливою. Зрозумійте її, як людину, Джов!

— Я розумію, але мене ніхто не хоче розуміти.

— Ми розуміємо вас, Джов...

— Як розумієте, то навіть і не питайте!

Він тепер досягнув гіллячку, зломив її і вишпортував попіл із люльки. Дув у ніс, спльовуючи перед себе. Надя, одним вухом підслухуючи, підморгувала Одарці, щоб продовжувала, та Джов, набивши люльку, взяв вудку й торбу з черв'ячками і зійшов в долину, на плесо.

Уже під вечір, коли з долин знімались тіні, а сонце гніздилося на вершках, Одарка запросила всіх до своєї новонабутої хати. Остап згадав, як минулої весни вони оглядали її. У хаті ще ніхто не жив. Одарка мешкала з мамою у старій хаті, у місті. Тепер вона тільки й ждала, що брат з родиною повернеться з Європи і забере маму у Бритійську Колумбію, бо й хата вже продана.

Одарка, припнявши якусь фартушину, мов господиня, поралась біля кухні. Остап водив гостей по кімнатах, в городець, в садок — пояснював, інформував. Душа його оновлювалась, багатіла і квітла згадкою, що десь в недалекому майбутньому він відчинятиме ці двері, проходжуватисьме городцем, як власник-господар.

Джов ступав за Надею, підшіптуючи:

— Чому Остапові від сьогодні вже тут не замешкати? — Надя тільки перечила головою.

Одарка насмажила свіжої риби й запросила всіх до вечері. Вечеряли біля столика в альтанці, де між листочки дикого винограду вплітались зорі. Усім було б радісно, коли б не затьмарювало настрою нез'ясоване ставлення Джова до Наді, коли б Надю не переслідував погляд Дмитра. Вона чула близько його кроки, обличчя його бачила в кожній темній шибці.

Призозулилась ніч між лісами, кукаючи світлами в плеса озер. Дороги вривувались у береги, обв'язували ніч білими стяжками. Надя з Джовом верталися до Вінніпегу з почуттям великого вдоволення після проведення корисної родинної місії. Остапа влаштували на нову працю, завідуючим ресторану, і перевезли на нове помешкання. Надя записала собі на магнетній плівці дует з Остапом — „Де ти бродиш, моя доле?!“ Акомпаньювала на фортепіяні Одарка. Буде свіжий номер у програмі. Одарка дуже подобалась Наді. Надя переконана, що Остап напевно одружиться з Одаркою і що це подружжя посвоячить їх, Надю й Остапа з Канадою. Надя вже погодилась з Остаповим твердженням, що „де будемо ми, там буде й Україна!“

„Хоч і інша, та не гірша, — думала Надя, — набідившись там, вирощуватимем тут нову Україну. Щоб нащадкам нашим ніколи не довелось жалітись на своє безбаченство. Канада допоможе нам вирости й закріпить наше місце серед інших вільних народів...“

Авто прошивало темну плахту ночі, переморгуючись з вершками лісу, плигаючи по горбах і долинах, мов риба у воді. Джов за керівницею, а Надя із своїми думками.

Вона ніколи ними не звірялась Джову, знаючи, що ці думки чужі йому. Він зник до жартів, життя брав навесело й не любив не то що серйозних розмов, але й настрою... Але, після погідного дня, дорогу їм збивала буря з дощем. Мармурові хмари вбрали небо в гранатові рамці і виправляли свої герці: вихлюпували воду з озер, корчували ліс і хрестами розвішували блискавки й громи на вершках.

— Коби до найближчого готелю доїхати, — сказав Джов.

Біля семафорів, на перехресній дорозі, з випрямленою рукою стояв у довгому плащі заблуканий чоловік. Поли знімались парасолею, волосся липло до обличчя, очі полоскала злива.

— Дурний хлоп! — сказав Джов, як тільки поминув його. — Хто тебе в таку пору підійме серед лісу.

В'їхали яку мило, як Надя раптом поклала руку на керівницю і закричала:

— Джов, стань! Стань, Джов! Зупинися! Вернемось, підіймемо цю людину!

— Що тобі таке впало в голову?! — закричав Джов, не зупиняючи авта.

— Я тебе прошу, Джов! Я тебе дуже прошу, зроби мені це!

— Ти божевільна, Надю! Я не можу тепер ані задкувати, ані обернути тут авта. Це страшно! Це може скінчитись катастрофою! Я цього тобі не зроблю, — сказав не сповільнюючи бігу.

— Надя в цій людині пізнала Дмитра. Вона бачила його цілий день. Він невідступною тінню ступав у кожен її крок. А може, це тільки уява. Вона мучилась.

— „Так, це він. В довгій унівській шинелі з пагонами, — тут в таких не ходять. Від самого раня він тут... Засівся в лісі, шукає мене в блискавках ночі. Чи підійме хто його на цьому роздоріжжі? Де заночує?” — Билась Надя думками.

Авто заскакувало ледве дотикаючись землі. Ніч свистіла, розколювалась, стогнала, заливаючись сльозами. Ніч змагалась із бурею в Надиному серці.

„Дмитре, держися! Не дайся! Добудь сили перемогти цю ніч! Ми з тобою ще будемо щасливі. У нас буде своя хата, діти — хлопчики й дівчата. Хреститимемо в церкві... Спросимо кумів. Я забуду, що в мене тільки одна рука, а в тебе зцілиться душа, зазоріє свіжими почуваннями...”

Тепер Наді хотілось вискочити з авта і піти в ніч на зустріч Дмитрові. Іти з ним нога в ногу проти ночі, підставляти чоло блискавкам і громам, погасити бурю ночей свіжими світанками своїх почувань.

Авто сповільняло біг, відкочувались громи гранатовими брилами, а блискавки срібними герданами-стяжками сповзали в скали.

СТАЄМО ІНШИМИ

До Остапа завітали гості з Торонта. Несподівано хтось постукав у двері. Остап не встиг і помитись, стояв з наміленим обличчям, коли раптом цей стукіт став — нагальний, нервовий. Остап звільна відхилив двері, в отворі розтяглась знайома усмішка.

— Галлов Іване! Ти, чи не ти? Звідки ти тут? — потермосив Остап Топірчуком. — Заходь!

— Стривай, Остапе, бо я не самий, — оглянувся Топірчук на поруччя над східцями, споміж яких прошивалось багато очей, — дозволиш нам?

— Заходьте!

Увійшов Топірчук, а за ним второчився шнурок хлопців: хто з тобою, хто з наплечником, а хто отак собі вільно. Розсілись на канапі, стільцях і на долівці. Наповнили стіни веселим гамором — переливались усмішки, дотепи — усе це так несподівано й загадково, немов у сні.

— Де ти, Іване, назбирав їх цілу ланку?

— По дорозі, Остапе. Отак немов у тій казці, один до одного ліпив. Ходи і ти з нами, буде нас більше!

Ти, Остапе, тут законспірувався, думав, не знайдемо Тебе? — обізвався з-за шафи Дзюбенко.

— О, і ти тут, Дзюбенку? Чого ти заховався за шафу? Сядь тут, хай подивимось на тебе!

Дзюбенко демонстративно звівся на ноги, вийшов з-за шафи і вмотився на долівці серед хати, по-турецьки заплівши ноги.

— Від нас, голубчичку, не заховаєшся. Не допоможе тобі і слимакова шкаралупа! — Хата вибухла реготом.

— А як твої гуси з далекого краю?—Намагався Остап вдержати настрій і пригадував улюблену Дзюбенкову пісню „Налетіли гуси з далекого краю, збили сколотили воду на Дунаю... Мусить війна бути, бо вже йдуть рекрути”. — Підхопив гурт.

Пісня, що колись співалась з таким піднесенням, тепер прозвучала пародійно, комічно.

— Гуси його відлетіли у вирій, а він загубився, — сказав котрийсь, — гуси його й далі колотять воду на Дунаю, рекрути йдуть, а війни немає. Скоро вже він заспить: „Гуси-гусенята, візьміть мене на крилята”...

— Хай підожде, аж опіряться! — посипалися репліки.

— Ти дивись на Остапа. Він уже й опірився, а відлітати так і не збирається, — відбивався Дзюбенко, спрямовуючи постріл в Остапа.

— А що ти йому? Це ж „фрі кантрі”, кожен собі тут свій демократ... Не так? Про Україну і не згадуй йому. Україна вже йому і не сниться.

— Що йому тепер Україна? Хай вона собі там, за морем! Йому аби тут...

— Тут узяла його чорноброва Україна.

Очі всіх підвелись на Остапа, що він на це?

— Молодці! Єй-Богу, молодці! — посміхався Остап. — тільки давайте побільше дотепу і гумору!

Перекинувшись словами, гурт і замовк. Усмішки танули, остигали, обличчя поважніли. Оглядались за кимсь, хто б щось серйозніше почав.

— Ну, то оповідайте! Скажіть щось доброго! — настоював Остап, частуючи гурт солодкавим напоєм.

Усі сподівались, що тема якось сама по собі вив'яжеться, поглипали на Топірчука, але відчувалось, що треба було зачекати на поважніший настрій. Топірчук, поклавши берет на рам'я, запропонував піти в парк.

— Чому в парк? Говорить тут! Підслухових апаратів у моїх стінах немає, — настоював Остап.

— Підслухових апаратів ми не боїмось, врешті, час уже нам заговорити на всі розголосні, а то розбрелась наша братва, що й голосу свого не почуємо, — продовжував Топірчук.

Проте слова його прозвучали не в тоні настрою. Вичувалось, що десь, у якомусь кутку, причаїлася веселість, яка чатує, щоб усіх розсмішити.

— Ти, бачу, — продовжував Топірчук — нічого не знаєш, а ми тут зарядили зустріч.

— З якою метою? — сміхотливо запитав Остап.

— З метою, перечистити зерно від куколю. Забрати звідси людей, що марнуються, на Схід.

— Хто це по-вашому тут зерно, а хто кукіль? — запитав чоловічок у краватці з червоною пташкою. Він, незнайомий тут, приєднався десь у дорозі, щоб тільки показати їм вулицю, на якій живе Остап.

— Ну, вибачте, я не хотів нікого цим образити — похопився Топірчук — здоровим зерном уважаю кожного, хто ще залишився самий собою... Кукілем можуть статися і найбільш талановиті, коли замість удосконалювати свій талант, стануть кости обгризати по реставраціях.

— А що ви там у Торонті? Життя наше почалось тут із Заходу. Ми тут уже загосподарились, ждали що приїдете і підсилите це життя, а ви втікаєте на Схід. Схід не наш, він чужий нам. Там індустрія, а ми — хлібороби. — мовив чоловічок із пташкою на грудях.

— Оце ж і є! Нам треба йти також і в індустрію, здобути собі свіжий простір, — сказав Топірчук.

— Нас усюди треба, бо інакше й тут життя занепаде — сказав Остап.

Позапалювали цигарки .Згадали про минуле. Над дечим посміялись. Пішли розмови про залишенців у Німеччині, про дискримінаційні події на праці; про добробут, наживу і збайдужіння; про дітей, церкву і школу, про діалоги з тими, що відбилися і відщепилися — усе це живе

і яскраве заглядало кожному в душу, шукало там загіртку і світла.

За вікном квітло сонце в колосках, засідалось біля квартирки, заманювало в простір.

Як вийшли з хати, то Іван сказав:

— Стаємо іншими! — Зупинились біля хвіртки. Дивились один на одного, немов би вперше зустрілись.

— Що значить, стаємо іншими? — запитав Степанчук?

— Іншими, аби не гіршими...

— Звісно, на новому ґрунті...

— Їмо інший хліб, то й робимося іншими...

— Не будемо ж тими, що вчора були...

— Інший світ то й інші люди в ньому... Світ поступає, то й люди міняються.

— Один Дзюбенко залишився тим самим, що й був. Ніяк не прилипає цей світ до його душі, — сказав Остап, і всі заллялись щирим сміхом.

— Коли про мене мова, — говорив Дзюбенко — то я затвердий горіх цьому світові для розкушення... Поломить він зуби на мені. Мене він не впіймає.

— Маєш мені! Другий Сковорода! Світ його ловив, але не впіймав, — сказав Остап, і знов дзвінко покотився сміх.

— Топірчук не дав мені відповіді на моє питання, що значить робимось іншими? — проказав Степанчук.

— Поживеш, то й сам побачиш. Пройде кілька років, то й самі себе не пізнаємо.

— Звісно, світ поступає, міняється, то й люди міняються. Ми були б дуже відсталі, коли б залишились раз на завжди тими, що й були — вів Степанчук. — Одначе є речі, що залишаються незмінними, — сказав Остап — при всіх обставинах людина повинна залишитись сама собою.

— Ти це серйозно, чи жартуєш?..

— Серйозно!

— Отож пережили ми голод, війну — не здались. Переживемо й добробут, — сказав Топірчук.

— Найтяжче ми вже перебули. На „родіну” нас уже хіба не поженуть.

— А може, й не пошкодило б, а то ледачіємо. Забули вже, як копали рови, як стояли в черзі за юшкою, як нігті обгризали, — мовив Топірчук.

— Досить, досить! Буде цього! За яку кару, думаєш, вічно в черзі за юшкою стояти? Нігті гризти, вічно рови копати?... Уже ж по війні, війну ж ми виграли, — сказав Василь.

— Ти виграв?

— Справедливість виграла. За що ж ми змагались? Кінець насильству!

— Наша війна ще не покінчена. З окопів своїх ми ще не вийшли.

— То вже й не вийдете.

— Вийдемо!

Остап зачинив хвіртку. Розмова урвалась.

Ішли хідником вояцьким кроком, без слова. В ранній тиші у ритм ходи подзвонювало сонце між дахами. Була субота, і ранок був вимучений, лінєвий. З-за озера вставав лісок, який тільки що починав оформлятися у парк. Озеро обтичене вудками весельцями було веселе-принадне. Хлопці зійшли на травник. Розійшлися у хвилясту вервицю, сповільнили крок. Під ногами шаруділа трава. Від цього шарудіння в декого поболювала душа, на згадку:

„Станемо іншими, підемо іншими шляхами і ніколи вже не повернемось туди, звідки прийшли. І все те, що за нами, відірветься від нас, відкотиться — буде вже не наше. Відчепленою колісницею покотимось у пропасть. Всохне наше коріння, пуп'янки зів'януть. Приростемо до чужих і нас уже не буде”.

Почали пісню, але вона їм не йшла. Не попали в тон, помішали слова.

— Десь ця пісня обірвалась на якомусь слові ще на пароплаві. І тепер у нас уже інші пісні.

— Інше повітря, інакше віддихаємо, то й звісно — інші пісні співаємо.

— Куди йдемо? Хто веде нас? Остап чи Топірчук?

— Обидва ведуть, тільки чи знають куди?

Пагорбик сорокати́в людьми. Здалека він нагадував квіту́чий ку́щ. Коли хлопці перейшли перший перевал, знялось їм на привітання багато рук. У гурті хтось удало наслідував звук трембіти. Хтось уже і встиг скласти пісню про це побачення. Зустрілись з радісними вигуками. На сосні сиділо сонце і бенгальськими свічечками сипало іскрами навкруги. Десь з недалекого звіринця розтинався на вершках різкий крик пави. Чоловіки з'єднували столи, жінки готували перекуску, куці спалахували наглими вигуками дітей, що ганялись за м'ячем.

Тоді несподівано з-за кущів вийшов Дмитро. В тому ж самому унівському плащі, зарошений, з бородою. Ні з ким не вітаючись, сів оподаль на пеньку.

Дмитро почув був про якусь торонтонську бригаду, що роз'їжджала по Канаді, вербуючи різних акторів, театралів, співаків, мистців, учителів, друкарів, музикантів, а то й науковців, які марнувались десь, здебільша, по реставраціях, миючи посуд, щоб забрати їх до Торонта і тут уможливити їм працювати за своїм фахом для свого громадянства. Дмитро цим захопився. Для нього це було відкриття нової плянети, на якій він сподівався зажити з Надею хай і бідно, але серед рідного підсоння. З того часу він став був засідатись, щоб якось викрасти Надю. На його слід попала поліція і стала слідкувати за ним, як підозрілим типом. Дмитро валявся без праці, йому грозила депортація. Колеги земляки переховували його у своїх підвалах, втовкмачуючи йому в голову потребу пристосування. Але він і чути не хотів. Тут, на цю зустріч, він з'явився з надією зустріти Надю і перепачкуватись з нею до Торонта. Наді не було. Дмитро був огірчений, без неї він, що птах без крил.

— Підійди ближче, Дмитре! Привітайся, що не пінаеш нас? — звернувся до нього Топірчук.

— Робиться іншим, — посміхнувся хтось під стіл.

Дмитро, потупивши очі у відкриту книжку, тільки час від часу підводив очі, над чимсь глибоко задумуючись.

Почались гутірки. Першим почав Топірчук. Почав з того, що люди робляться іншими, ділився із своїми пля-

нами зорганізувати в Торонті хор, театр, стягнути туди всі найкращі сили — змонтувати там, як він казав, акумулятор-турбіну, яка порушувала б сателітні коліщатка цілої діяспори. Закінчив своє слово конкретним запитанням: хто з вас готовий зараз переїхати з нами до Торонта?

На якусь мить гурт зтих, вижидав, хто перший зголоситься.

На горбах розлягався вереск дітей і пронизливий крик пави.

— Ну, як уже ніхто нічого не каже, то, дозвольте, мені! — Озався лисавий чолов'яга з наплечником на колінах.

— Мені що, я хоч і зараз. Рюкзак зі мною, оце і все — що на мені і в мені. Тяжко було переступати рідний поріг, раз переступивши його — як той циган, хоч куди, щоб тільки не застоюватися довго на одному місці та щоб між своїми. Це я можу сказати про себе. А як інші, то хай самі за себе говорять.

Підступив Петро з дитинчам на руках. Воно бавилося його обличчям: смикало його за волосся, крутило ніс, затуляло очі, рот.

— Кажеш, Іване, хор, театр — це гарно! Але кому хор, театр, а в кого свій театр. Он як у мене, — у мене свій театр. То як ти думаєш, залишу жінку, дітей та й піду тобі співати? Якої ж тоді вони мені заспівають? Га?

— Тобі, Петре, більш, як кому треба до Торонта. У тебе діти, дітям потрібне підсоння...

— Не лише підсоння, але і їсти. Їжа перше.

— В Канаді з голоду ще ніхто не вмер...

— Добре тобі, Іване, казати, не маючи своїх дітей, — втрутилась Петрова жінка. — Діти батьків ведуть, а не батьки дітей. Я знаю, як це в місті. Находились ми з дітьми, поки знайшли якийсь хлівець за містом. Нашукались ми того мешкання. Настоялись ми біля чужих порогів. Ніхто не хотів з дітьми на мешкання прийняли. З собакою приймуть, а з дітьми ні.

То так було, — продовжував Петро, — що ми доки ходили з дітьми, а потім порадилися захвати їх, не при-

знатись що в нас діти. Прийняли нас на мешкання, перепачкували ми дітей вночі, ховали їх під ліжками, ротикі їм зав'язували, щоб мовчали. Ага! Витримали так тижнів два, а потім господарі викрили нашу криївку з дітьми і на вулицю нас...

— Чому Остап нічого не говорить, Дмитро? У них дітей немає. Так багато говорили в таборах на скитальщині, а тут замовкли. Чого вони мовчать? Чому не скажуть, що і як нам далі? — мовила Тетяна.

Дмитро підвів голову і витримав її якусь мить над відкритою книжкою, задивлений у щось далеке. Десь там увидалась йому Надя. На обличчі в нього змішались турбота, жаль і гнів.

Остап вийняв з торби жмут листів — поклав на столі. Вітер розхоплював листи; пурхнув ними в кущі. Жінки вилловлювали листи й несли їх на стіл перед Остапа, а він, сортуючи їх, прикладав каменем. Листи тріпотали на вітрі білими крильми, щоб вихопитись з-під каменя і полетіти в світі.

— Читайте бо, Насте, цього листа! Хай послухають торонтонці, щоб не думали, що ми тут от так — живемо і даром хліб жуємо, — сказав Остап, подавши Насті листа. — Або й ще не так. Дайте його сюди, прочитайте перше, що писала англомова преса про нас. Так, а потім листа від сенатора. Але читайте, будь ласка, вголос!

Настя обертала вирізком з газети, хитнула головою, розглянулася навкруги.

— З цим краще справиться Одарка, це ж англійщина! — сказала Настя. Остап оглянувся, бо не бачив, коли з'явилась тут Одарка. Вона стояла за його плечима з торбинкою і ключиками в руці. Остап привітався усмішкою. Він немов ожив, обличчя прояснилось, очі жвавіше заскакали.

— Стривайте! Тоді, Насте, читатимете українські відозви, а Дарія — англомовні листи. Йтимемо за чергою, тільки читайте вголос! — сказав Остап.

Одарка поклала на стіл перед Остапа торбу з ключами і, з невинною усмішкою, стала поруч Насті. Перешелнулась з Настею якимсь дотепом, і обидві разом весело

посміхнулись. Поки почати читати, вона, спочила очима на чорних рядках, обличчя її стягнулось, споважніло. Читала з відчуттям і розумінням, наголошуючи найважливіше. Милій тембр голосу природно зливався з виразом обличчя. Стрункість її постави надавала поваги і значення прочитаному. Було це листування з послами, сенаторами. Після прочитання кожного листа Одарка давала свої пояснення. Відчувалось, що в цьому була її рука і вміння. Усі з великою увагою прислухались до кожного її слова. Слова звучали сердечністю й переконливістю. Своїм виступом вона внесла тут особливий настрій.

— Хто це?... Що це за дівчина?... — почувлось у гурті.

Одарка всіх чарувала своєю інтелігенцією, сердечністю і знанням справи. Перечитуючи свідчення про чорні діла Сталіна, вона з таким відчуттям читала, немов би бачила все, переживала й винесла живі рани на своєму власному тілі й душі.

Після прочитання, вона сказала:

— Дехто вважає це нового калібру бомбою на Кремль і Сталіна. Але, на мою думку, це ще цього світу не переконає. Він сліпий і глухий до чужого горя. Добратись до його кам'яної душі — це довгий і складний шлях. Тут треба праці цілих поколінь...

— Ну, а що нам далі?... Як нам далі бути?... Чому Остап з Дмитром мовчать?... Чому не говорять?! — посипались запитання.

Остап мовчав, і всі відчули, що це продемонстровано тільки для Остапового виправдання перед колегами з Торонта і громадою. А що далі? Заключається воно хіба в останніх словах цієї чорнявої стрункої дівчини: „Тут треба праці цілих поколінь”. Але як? Якої саме праці?... З чого почати?

Дмитра боліла душа. Ні з ким було йому поділитись станом своєї душі. Він пересідав з каменя на пеньок, з пенька на колоду. Він знав цих людей, але тепер їх не пізнавав. Гіперболічний жаль і ненависть охопили його душу і м'яли її, мов губку. Йому ані наблизитись, ані втекти від них.

„Люди ці, — думав він, — поприїжджали власними автами; повивозили холодильники, лежаки, пообкладались радіоапаратами... Загорілі, мов ковбаски, набряклі обличчя... Жінки з обтяженими косами, нафарбованими устами... М'ясива, солодоші, кольорові води... Жаль дивитись, як пажерливо смокчуть сандвічі, облизують пальці від солодошів... Вони присмоктались до цього ґрунту, немов трутні до меду. Занадто розсмакували його. Їм уже нікуди звідси. Вони вже не рушать з місця; поприлипали своїми крильцями, як муха до меду. Що робить між ними Остап, Топірчук? Також присмокчуються? А шкода їх! Вони ще говорять про ідеї, про завдання, але тільки говорять, наговоренні тут усе й скінчиться... В який це чудернацький одяг вони зодяглись, повипускали пуза!.. Хоч би молитву проказали перед тим, як нажертись... Кинулись на вигоду, на життя, мов круки на стерво... Ні, тут уже їм амінь! Пропавші вони! Піддалися ласощам... Говорять про хлівець за містом, а скільки в них тепер хат? Чи приймають вони до своїх апартаментів комірників — родин з діточками? Аж жаль, як перемінілись ці люди! На очах міняються, робляться іншими... Гублять свою подобу. Якого калібру бомбу кинути між них, щоб вони отямилась? Чому не прорветься тут хмара над ними і не обкине їх льодом, не оздоровить людей! Жінки накрутили модні зачіски, стегана блимають... А діти в куцах по-чужому ляпочуть...”

Усе це його мучило, але він не йшов геть. Йому нікуди було. Він часточка цього народу. Сидів, прислухався. Виглядав Наді.

До Дмитра підійшли жінки, просили його до столу. Він відмовлявся. Вони смішками-жартами домоглись були роздягти його з унівського плаща. Мотались, але він не здавався. Залишили його з пообриваними гудзиками, з надірваним рукавом. А опісля принесли перед нього сандвічі, воду, солодоші, — усе зложили перед ним на колоді. Дмитро відвернувся спиною. А опісля встав і пустився йти в напрямі містка над яром. Дійшов до самого містка, стояв спертий на поруччя. А потім повернувся на свою колоду. Дискусії продовжувались. Топірчук таки надобре розго-

ворився про свої пляни-монтажування акумулятора-турбіни для порушування сателітних колішат діяспори.

— Послухайте мене, — втрутився в дискусію чоловічок, який нагадував Дмитрові якогось давнього знайомого. — Я прислухаюся до всього, що ви говорили. Воно ні приший, ні прилатай, писане вилами по воді. Вибачте, але мені жаль вас. У мене є ідея, з якою я вже давно ношуся. Послухайте бо лише! Це зовсім, що так скажу, реальна справа. Може й наше спасення. Є добрий тут інтерес, а саме: квашення огірків. Чого ви смієтесь? Це не смішки. Поляки на цьому зробили гроші. Ми звикли починати завжди з якоїсь мрії-ідеї. Це добре, але мусить бути жива. А щоб вона могла жити, їй треба годувати, доливати оливи. Без цього не поїдемо.

Одні підтакували, а інші хитали головами, сміялись.

— Не смійтесь! Мрія завжди поступається реальній дійсності. Воно гарно поспівати, але поки поспівати, то таки треба наїстись. Не так?

Остап вийшов з-за столу й присів на колоді біля Дмитра. Дмитро не підводив обличчя, втупленого в книжку. Його душа захмарена була гнівом до Остапа. Остап заходився його розважати. Почав з гумору, але роз'яснити Дмитрової душі йому не вдалось. Остап помовчав, а потім почав серйозно:

— Дмитре за тобою шукає Надя, подала в пресу. Де ж ти тепер перебуваєш?

— У нас з Надею покінчено, — сказав Дмитро не то з жалем, не то з обуренням, а далі сипнув Остапові декілька фраз докору, що він не допоміг сестрі стати на власні ноги.

Дмитро — Остапове сумління. Він пам'ятав свої зобов'язання Дмитрові й тепер заходився якимось прояснити його душу, привернути Дмитра до людей. Але було пізно.

Остап бігав від Дмитра до Топірчука, щоб якимось рятувати ситуацію, допомогти Дмитрові.

— Рятуймо людину! Дмитро психічно заломаний. Даймо людині висловитись, може, це... Дмитро над про-

валлям. Ради Бога! Ви не знаєте, в якому він стані, — а тоді побіг до Дмитра.

— Слухай, Дмитре! Не роби з себе жертви! Хай люди з нас не сміються! Повір, що все буде гаразд. Не такий вже цей світ чорний, як ти собі уявляєш. Ми ж тяжче перебували й не заломились. Залишися в мене! Я повідомлю сестру...

Топірчук вийшов з-за столу, підійшов до Дмитра, простяг йому руку, схилився над ним, приклякши на одне коліно.

**
*

Люди хвилювались:

— Що це ви якісь таємниці ховаєте?!...

— Чого мовчите? Заговоріть, щоб і ми почули! Ми ждемо на вас!

— Так там багато говорили, а тут замовкли. Що вже виговорились? Не стало вам слів?...

— Бо й справді. Хіба ви вже все сказали? Ми ж звикли були слухатись ваших порад. Завжди прислухались до вас. В найтяжчому положенні знаходили ви вихід, а тут...

Топірчук довго мотався з Дмитром, тримаючи руку на його плечі, поки він погодився виступити.

Дмитро встав, і всі замовкли. А потім посипались рясні оплески. Дмитро в довгій шинелі, з бородою — стояв у позі пророка Мойсея серед пустелі. Якусь мить дивився в землю, а опісля підвів чупрату голову, спрямувавши свій зір на вершок сосни.

— Вибачте, але я зачитався в книжці і не чув, про що була мова. Аж почув своє ім'я. Скажіть, на чому ми зупинилися!... На мене не покладайтесь, бо я не з вами. Я собі отак — перелетна птаха...

Навкруги посіяв хтось врочисту тишу. У верхів'ття сосон зеленим чупром вплітався вітер і скидав шишки на трави.

— Ви до мене з претенсіями начебто я щось у собі заховав, якісь дорогоцінні думки, і не хочу ними поділитися. А тимчасом воно не так. Я такий, якого мене бачите,

пошарпаний, вивітрілий, порожній... Що ж вам порадити, коли й сам собі поради не знайду, — переступив з ноги на ногу.

— Не стало нам палива в дорозі. А дорога не близька. Ми пустились у світ по золоте руно, дійшли аж до цього місця й зупинились. А що далі? Показалось, що світові цьому непотрібні ми. Потрібні йому хіба наші м'язи й мозолі. Але самими мозолями, самим потом на чужій ниві, душі від гріха не очистимо. Всім вам відомо — несемо п'ятно зради нашої батьківщини. Гріх цей палитиме нашу душу, викривлюватиме її нам, нашим дітям і цілим поколінням. В нашого покоління обізветься українська душа, і воно прокляне нас. Засудить! Покоління проснуться і наплюють на нас!

На крик цей позбігались діти. Вони поприходили з червоними шнурочками цукерків на шиях. Матері ставили їх в ряди, висаджували на столи. Гримали на них, щоб співали.

— Поскидайте ті зашнурки із своїх ший... Ставайте тут в ряди! Скажіть, якими будете?!...

Зелень хмарою знялась у небо, залляла долини, горби й озера. Сонце розпадалось на багато сонць, на кожній сосні сиділо сонце, розсвіваючись срібними росами на кожну стебелінку, в кожну хвилинку, в неосяжні простори ока й душі. Ніхто вже це сонце не зашиє в дротяну сітку, не зажене його в бункри!... Сосни по-тихеньку росли, на вершках все ще носився крик пави.

**
*

Чорною стяжкою вперезали вагони пагорбок між хрестами. На пагорбку люди. Вони теж погорбилися, стояли в розбитому журавлиному ключі. Вийшли з церкви, проводжати в дорогу на схід. Росив дощ, і люди збіглись під крилату грушу, немов під парасолю. Люди на дощі поло-скали свої жалі:

Прощавайте! Не забувайте за нас!...

У ЖОВТИХ ОДВІРКАХ

Одарка складала пляни, зводила кінці до купи, але вони їй ірвались. У цих дерзаннях вона пересвідчилась, що є речі, яких невидних рукою не повести, які пливуть своїм природнім потоком, у берегах законів. І їх ані зупинити, ані підігнати. Дуже часто починаються вони одним, акінчаються іншим. Є причиново функціональні зв'язки, яких людському розумові не збагнути.

Остапові щось плюнуло в душу, і він покинув працю завідувача ресторану. Вернувся на своє горище — носити цеглу. Дмитро пропав десь без вісти. Надя замовкла. Мама збиралася виїжджати до Ванкуверу і забрати з собою Одарку. І Одарка покинула працю, бо в бюрі нав'язувався їй якийсь пайовик-француз, за яким і мати стояла, повернулася на свою попередню працю вчительки.

Мати дорікала їй:

— Загріла вже ти там місце, треба було триматись його, а то покинула легшу працю, а вернулася на багато тяжчу та ще й менше платну... Папір німий — очей тобі не виколе, а діти душу висотують...

— Хтось мусить і душу смоктати, краще, коли діти, як має пліснявити! — сказала Одарка.

Тепер вона кожного ранку спішила із свіжими плянами і думками до своїх дітей. Вони вибігали їй назустріч, проводили, тримаючись за руки. У праці з дітьми забувалася. А як тільки відірветься, поверталася думками до Остапа — тужила. Несе додому учнівські зошити, сідає за них і бачить кожну дитину живою. Вони обсїдають її, мов бджілки квітку, і висмоктують з неї все, що найсолідше і найцінніше.

Одарка бачить їх здалека, вони ростуть, а біля кожної дитини росте дрібка її праці — росте й вона думками й почуваннями. „Ні, нема більше вдячної праці, ніж праця біля дітей „навчати та виховувати їх”, — думала Одарка.

Неділя. Одарка зустріла Остапа в церкві. Прислухалась, як він читав апостола. Кожним словом і тембром голосу наповнював її душу свіжими почуваннями й лю-

бов'ю. Урочисто й настроєво, з глибини душі та в душу.

Довго вистоювала біля залізного поруччя, поки вийде Остап, щоб запросити його на обід, познайомити з мамою. Тяжко було Остапа вмовити. Не знати було, чого він так опирався. Жодних мотивів на це в нього не було. А так якось мружив очі, посміхався і ані з місця. Одарка просила, вмовляла — приваблювала обідом в городці серед запашних квітів. А коли й це не помагало, сказала:

— Як прийдеш, Остапе, то покажу тобі щось таке, чого ти ще не бачив — не пожалієш... Остап завагався, знизав плечима, підніс руки.

Мама про цю візиту не була попереджена. Зустріла Остапа холодно, з повною байдужністю. Одарка розпиналась між мамою і Остапом. Шукала, як наблизити одне до одного, але не вдавалось. Заходила біля Остапа у вітальні. мати відзивалась із-за стіни — голос її бубонів у віконці кухні. Одарка по-українському, а мати — по-англійськи. Вона розмовляла з Одаркою так, немов Остапа й у хаті не було. Питала про всячину: як Одарка почувається в новій сукенці, чи були в церкві Лизанські, чи не чула вона оповідей Олі. А далі переповіла Одарці розмову з „місис” Джеймс!

Одарка слухала й недослухувала.

— Мамо, в нас гість, зайдіть, познайомлю вас!

А мама, якби це не до неї...

Остап сидів, понуривши очі в розгорнений журнал. Прислухаючись до перегуків матері з дочкою, почував себе ніяково і навіть ображено. Одарка запобігала, намагалась рятувати ситуацію. Врешті перейшла з Остапом на мову мимічну. Була дуже дотепна, аж смішна. Остап любувався її рухами, достосовувався своїми винаходами ручної мови; одне одним милувалися й приємно розважалися. А опісля Одарка взяла Остапа за руку і, мов учня, водила по своїх закамарках; з кімнати в кімнату, відкриваючи свої таємниці. Зійшли в підвал. Одарка з одної шухляди витягнула своє листування з Бондаренком.

Дві пари очей прилипло до пожовклих листів. Вилиняли букви були якісь засмучені, нагадували Остапові й

Одарці далекі дні такі різні і такі далекі — вже віддалені. Одарка з відчуттям перекладала ці пожовклі листи і коперти з німецькими марками й печатками, прочитувала ці окремі підкреслені рядки, позираючи на Остапа. Перечитуючи ці листи, вони поринали в минуле і забували, що це мова про них та що вони вже тут разом.

— Яким ти, Одарко, уявляла собі мене, коли не знала?
— запитав Остап.

— Я і зараз ще не знаю, яким ти насправді є. Тебе тяжко збагнути. За кожним разом ти якийсь інший... не знаю, скільки ще там тебе невиявленого... Ти бездонна криниця, Остапе!

— Це я при тобі виростаю і роблюся завжди іншим, — відповів Остап, пригортаючи Одарку.

— А яким ти собі мене уявляв, Остапе? Що тобі підказала моя світлина?

— Світлина не все мені сказала: ця світлина ожила, підморгнула очима, показала свій профіль, уста відкрились милим звучанням, на обличчі в очах застрибали найніжніші порухи твоєї душі аж тоді, коли тебе зустрів, — говорив Остап, немов із книжки.

— Мені цікаво, що було б, коли б я була не зайнялась продажем льотерійних квитків, не була б на світлині? Коли б газета не була попала тобі до рук, Остапе... Чи й тоді була б якимось нас доля звела?

— Тяжко вгадати, якими стежками доля веде. Все ж таки, здається мені, що без дії доля не зводить. Тільки в постійному русі людина людину знаходить.

— Я все це зберігаю, як великі цінності, — сказала Одарка, перекладаючи листи. — Це не тільки спогад, не тільки минуле, але й сучасне та майбутнє. Так воно було, а як воно є та як воно ще буде? — Одарка якусь мить уп'ялась очима в Остапа, а потім міцно обняла.

— Тепер воно так є! — процідила крізь поцілунок.

— А буде ще й так! — сказав Остап, уп'явшись устами в розхилені Одарчині уста.

Мама й не помітила, як Одарка з Остапом вийшли з вітальні, вона й далі вела свою розмову по-англійському.

Одарка чула голос матері, але одірватись від Остапа не могла.

Як вони вийшли, то в городці між квітами був уже накритий стіл, але тільки для двох осіб. Одарка припняла фартушину й подала обід. Мати не показувалась. Остап боляче відчув її нехтування. Одарка розважала Остапа, ви-несла батькову бандуру.

— Може, ти, Остапе, граєш часом і на бандурі, а не признаєшся? Ану забринькай щось мені! — Остап отягався. — Що б ти не забринькав, воно завжди буде мені добре й хороше. Бо все, що з твоїх рук, те гарне! Що з твоїх уст, те солодке!

— Я не граю, Одарко.

— Я не повірю тобі, Остапе. Мені здається, що нема нічого на світі, чого б ти не міг, або не вмів...

— Ти, Одарко, завеликої думки про мене, щоб не прийшло опісля розчарування!

— Забринькай, забринькай! Воно буде любе мені, бо це з-під твоїх пальців... Але сядь, будь ласка, тут під цим горіхом на лавочці, нагадаєш мені мого батька. Я запам'ятала його тут з бандурою на колінах.

Остап крутнув головою і сів на лавці. Взяв бандуру до рук, зразу якомсь незграбно обертав нею, немов оце вперше в житті мав її в руках, а потім приклався, пальці якимось ладом збіглись на струнах, застрибали по них, і ніжне звучання гармонійно вплелось у соняшне проміння, що вигравало на запашних квітах. Обличчя в Одарки розпромінилось, очі зарясніли сльозами. Може, від захоплення чудовою грою, а може, згадався їй батько. Вона оглянулась навкруги і кинулась цілувати Остапа.

— Я ж казала, що в тебе золоті пальчики і квітуча душа!... Так чудово граєш, а ніколи мені про це й не згадав!

— Це, Одарко, ніщо. Як грала моя сестра Надя! Це я тільки дещо так, від неї... Вона була справжній віртуоз гри на бандурі. Тому, мабуть, так важо переживає втрату руки. Усе те, що найдорожче було в неї, зрабувала війна.

Вони тепер зайшли у вітальню, підписати Наді карточку. Обдумували, яку їй вислати. Вибрали кошечку із

квітами з волошками червоними, синіми та білими. У дверях показала мати.

— О, познайомтесь! Це моя мама. А це гість з України — Остап Бондар-Бондаренко! — схвильовано проказала Одарка. Мати гротесково затріпала руками, вдекорувавшись штучною усмішкою.

— То це ви один з тих діпістів?

— Був, а тепер хочу бути канадцем, — сказав Остап.

— Ага! Пробуйте, та чи вдасться це вам. Поприїжджали ви сюди якісь викривлені і ходите, мов тіло без душі.

Мати за чимось у хаті шукала, а може, це тільки так, щоб приховати своє зацікавлення Остапом.

— ...Не дивуйтесь, мамо! вони стільки пережили, страхиття, голод, хіба не чули?

— Але ж голоду, доню, уже нема. Уже понаїдалися тут, а ходять скривлені й навурсені та холодні — ніяк не відморозжуються...

— Це вже, мабуть, така порода людей, — сказав Остап, іронічно посміхнувшись.

— Ото ж то і я кажу, — підхопила мама, зупинившись серед кімнати. — Це вже в корені зіпсутий народ, ці окраїнці. До того цей Сталін... Сталін скалічив вас і пустив у світ каліками, щоб калічити інших. Каліками будуть ваші діти й цілі покоління. Я боюсь вашого насліддя.

— О, що ви таке, мамо! Люди відживуть, забудуть... Діти кращими народяться...

— Гай, гай! Думай так. Так говориш, бо так тобі хочеться!...

Мама усе ще за чимсь шукала в хаті, виприскуючи свою лють по кутах, а не знайшовши того, за чим шукала, побачила бандуру:

— Ти вже роздобула її? Я б отак узяла і до одвірка на трісочки рознесла б оцю дуру, — підкреслила імпровізацією пісні — „полюбив я з дуру, через цю бандуру, сам дураком став”.

— Це найдорожча пам'ятка по-моєму батькові, — посміхнувшись, сказала Одарка.

— Це справді пам'ятка. Пам'ятка його слабости. Як тільки побачу її, — стає мені нудно.

— Мама любить джаз, — сказала Одарка до Остапа.

Мама ще була не виговорилась, ще за чимось шукала:

— Слабість наших людей у тому, що вони занадто з усім своїм зживаються і всюди носяться з ним, як бідний з торбою. Мої батьки приїхали в кожухах, тяжко було позбутись тут їм овечої шкіри, деякі то й землю в пазухах привезли, до церкви носили... А цей привіз бандуру і вмер з дуру... Попривозили сюди усяку слабість... Мама таки не знала, за чим шукала й повернулась до Остапа:

— Ви, видно, хочете одружитися з Одаркою?

Одарка глянула на Остапа й пирснула вихопливим сміхом. Остап і собі розсміявся.

— Ви, мамо, як на суді! Хіба про такі речі так говориться?

— Ні, станемо зараз ніжитись. Тобі двадцятка минула давно, а йому вже, може, й два рази по двадцять, тож станемо обходити, одягнемо рукавички... Бачу, водитесь, люди в зубах носять вас, а я нічого не знаю.

— Ми про це з Одаркою ще не говорили, повірте нам! — сказав Остап.

— А про що ж ви говорите? Про зорі?

— Мамо, це речі ще недоговорені. Вони мають свій час і ступені визрівання, — поглипала Одарка на Остапа.

— Ото ж то й біда, що не зговоритесь. А по шлюбі вже й запізно. Перше треба зговоритись. Піти до адвоката й списати все достеменно, як належить. Щоб було чорне на білім, — перераховувала на пальцях: — де хрестити, в яку церкву ходити, в кого вірити, якою мовою розмовляти? Що моє, а що твоє? Хто перший, а хто другий? Коли все буде зареєстровано і будете придержуватись цього, буде йти все по закону. А як інакше? Усюди мусить бути свій закон. Без цього не буде порядку. Я працювала в банку — поважаю цифру... (Мама говорила по-англійському і тільки при лайці переключалась на українську мову. Українська мова була в неї грубувата, вульгарна).

— Я так не думаю, мамо! Відносини в подружжі установлює не сухий закон, а самопочуття, довір'я і пошана одне до одного.

— То шкода, що ти вчителька, а приписів не знаєш. Ні їхало, ні здибало, а зараз одружуватись. Чи ти знаєш його? Його батьків? Знаєш, яка в нього освіта? На якій він роботі? Скільки він заробляє? Чи вмітиме він знаходитися в твоєму товаристві? Чи є в нього своя хата? Чи забезпечить він тобі життя?

— Знаю, мамо...

— А як ви, молодичу, думаєте? Га? Ви так собі, як той півень! Нагодувати вас, то й будете заспівувати ранки. Не так? Що ви собі думаєте? Одружитесь, підете жити до жінчиної хати — жінка буде працювати, а ви будете на бандурі пригравати, чи як?

— Ми ще, паніматко, до цього не дійшли, — сказав Остап, позираючи на бандуру в руках.

— Усе це, що ви сказали, мамо, воно зовсім реальне, але воно не перше. Є щось важливіше, що не завжди від нас залежить. І те найважливіше повинно передувати в подружньому житті.

— Жінці передує фартух, а чоловікові штани! — вибухла мати.

Остап звівся на ноги, підійшов до клинка і з якоюсь повагою повісив бандуру. Словажнів. Збирався відходити. Одарка стала перед ним на дорозі. Мати поспішила якомсь трохи відпружити ситуацію. Але Остап не дочікував вияснення справ, які були в нього ще не зовсім впорядковані і не з'ясовані. Попрощавшись, вийшов.

Одарка вихопила торбу й ключики, хотіла підвезти Остапа, але він випрошувався, що недалеко має десь повернути до знайомих.

МІЖ РЯДКАМИ

Повз горби й озера проскакували дні за днями, пристебнуюючи життя грубим швом — товстими нитками. Треба було попрощатися з деякими мріями, звичками, пристосуватись до життя. Хто протривав чи опирався, з того життя кпило. Потермосить, підкине, перемне його своїм трибом і поверне до себе чолом. Смішними виглядали ті, що супротивлялись усьому, що тутешне, і не піддавались. До них належав і Дмитро. Довго блукав партизаном, поки пропав, щез десь безслідно. Не любив пристосовування і Остап. Пристосуватись, на його думку, означало: піддатись, зрезигнувати з себе, своїх аспірацій, бажань і почувань, підкоритись законам життя цієї країни, пливати потоком життя за інерцією, без власних весел. Йому хотілось бути підметом, а не предметом. Унапрямувати, бути рушієм, а не гвинтиком. Заповнити це життя свіжим змістом, бути живою часткою його — відчутти свій власний ґрунт під ногами.

Для цього треба було вчитись і змагатись. Остап, може б і пішов за Дмитром, коли б не Одарка. Одарка в нього була тим рівноважником, що підштовхував його вперед.

Остап постановив учитись. Пізнати мову, що була тут ключем до пізнання і проникнення в життя, оформити свою освіту для здобуття власного шматка хліба. Він покинув працю при трощенні старих будинків, вибрав гроші з банку і поїхав до Торонта. Ходив університетськими вуличками, поглядав на свіжі вершки міста, підслухував студентів, як виходили з аудиторій — шукав знайомств, щоб наблизитись якимось до цих мурів і освоїтись з ними. Довго нікому не писав. Оселився врешті на якомусь горищі поблизу університету, обклався книжками, закладав навушники і гриз книжку за книжкою — готувався до вступного іспиту. Написав сестрі, а опісля Одарці.

Сестра Надя писала:

„Рятуй мене, Остапе! Я над проваллям! Дмитро пропав і нікому мене підтримати на дусі. Похитнись і

полезу в прірву коміть головою. Джов щораз тісніше стискає мою руку. Хоже її зовсім убезвладнити. Дарма, що вона в мене одна. Не хозу бути ані панею, ані рабинею — хозу жити без гріха. Він переконув мене, що в цьому нізого злого. Хто його знає, де позаток цього гріха? Нехай я нізого з ним не маю, але те, що люди носять у зубах, Дмитро пропав, а Джовова дружина страждає — здається мені страшним гріхом. Саме це палить мою душу і зроджує в мене ненависть до людини, зерез яку інші страждають. Помози мені, братику Остапе, вирватись звідси! Рятуй мене перед гріхом — карою Господньою. Мене вже й так Бог тяжко покарав. Куди мені тепер подітись? Я вернула б в Україну. Впала б на коліна і просила б прощення. А мені сказали тут, що батьківщиною в мене є тепер Німегжина, а не Україна. На кожному кроці переслідує якийсь нелюбство. У мене застигла душа, відпала друга рука і в очах помутніло, коли я позула, що Україна уже мені не батьківщина. А що на це Шевченко, без якого я жити не можу? Тоді, виходить, і ти вже мені не брат. Чужі мені Дніпро і Київ? Хто це так одним помахом пера перекреслює мене? Помози мені, братику, не дай пропасти на гужині!”

Остап зараз написав листа Одарці, а далі писав: ...,Кріпись, сестро, не заломись! Одарка тобі поможе. Ми говорили про тебе. Прийми працю, яку вона тобі запропонує... Потерпім, поки станемо на власні ноги!”...

Остап затискав навушники на голову, але дарма. Не було таких навушників, крізь які не просмикалися б голоси Наді, Одарки, Топірчука, а врешті й Дмитра, який озвався десь із холодної Аляски. Усі вони з усім, мов одна родина, завжди до Остапа. Остап страждав, бо справи всіх — близькі його душі.

Одарка жила вже у своїй хаті, мати випровадилась до Ванкуверу. Одержавши Остапового листа, вона поспішила написати Наді, щоб покинула все й приїжджала до

неї. Надя не відписувала, і Одарка збиралась поїхати до Вінніпегу, забрати Надю до себе. Того ж самого дня вона одержала листа від Наді:

„Одарко! Я у вінку. У вінку з волошок гервоних, синіх та білих. Відкрився мені новий світ, і я така весела, якою в житті ще не була. Перш усього скажу тобі, що я тепер вільна пташка, випущена з клітки. Літаю в просторі неосяжному. Це Бог нагородив мене за мою руку. Він одірвав мені руку, та замість неї взяв крила. О, як жаль мені, що ви всі залишилися тільки звичайними людьми на землі. Що ви ніколи навіть думкою не полинете до тих висот, до яких я злітаю на своїх крилах. Ну, що кому судилось. Кому по землі ходити, а кому в небесах літати! Пишеш приїжджати. Приїду, обов'язково приїду. Не приїду, а прилезу власними крильми на ваше весілля з Остапом. Я вірю, що й Дмитро тоді з'явиться. Він не втримається, щоб не вийти з своєї кривки. Кривка його без стін, тільки не всім дано базити крізь ці стіни. Одна я базу його. Він ходить за мною, немов тінь моя, підслухує мої пісні. Він живе ними. Перестану я співати, — він умре, його не буде. Він також святий. Ми обоє святі. Бо ми прийняли на себе найтяжчі муки — Христові страждання, а таких небагато. Це все через війну. Війна одних убиває, а інших каліжить. Дає їм всякі страждання і робить святими.

Ще скажу тобі одно, зого ніхто ніколи не запримітив, а я побазила власними озима. У Джова ростуть роги. Він з хвостом. Це ще одна таємниця, яку не всі базать. Це його мільйони. Мільйони ростуть у роги і хвіст... А це, що він використав записи виступів моїх на платинку і продукує на власну руку? Я тут плазу, а в нього співаю, скільки він захоже”.

Одарка, прочитавши листа, німотно сиділа, прикута до стільця. А потім щераз прочитала і заплакала. Вона збиралась написати Остапові, але стрималась. Передумала: „Це пошкодить йому в його праці, а справи він не напра-

вить. Попробую сама врятувати її". І вона вибралась до Вінніпегу, щоб відшукати Надю. Надя адреси не подала.

Тимчасом Дмитро обізвався з Аляски. Він написав Наді, але лист повернувся. Другого листа Дмитро вислав на адресу Остапа. Довго лист блукав, доки дійшов до Остапа. В листі Дмитро писав:

...„Пахузгий мій Квіте! Моя Волошко — зервона, синя і біла! Далеко я від тебе, та ти тут у серці моєму. Навколо морози, візна ніз, а ти ростеш, квітнеш і сяєш у моїй душі. Наповняєш її своїми запашними ароматами краси і любови. Я з тобою, а ти зі мною! Ніщо нас не розлужить ніколи. Який я щасливий з тобою! Без тебе я б тут замерз, отемнів. Куди не йду, мені приємно, що зі мною моя Надя, моя Надійка, моя надія.

У мене є свої гроші. Я їх збирав у морозні ногі, щоб заяснів нам вільний день. Незабаром повернуся до тебе. Купимо собі хатинку з городцем, одружимося, заживемо щасливо. Напиши мені, Надю! Твій листок буде росою на мої волошки в душі”...

Остап прочитав листа з захопленням. Він радий був, що Дмитро, Надина турбота, живий і живе гадає. Підняв важкий труд, щоб стати на власні ноги і щасливо зажити з Надею в родинному колі. Листа післав Наді через адресу Одарки. Ще раз пригадав Одарці, щоб допомогла Наді влаштуватись на будь-якій праці. Остап написав теж листа Дмитрові. Писав:

„Дорогий Друзяко! Привіт тобі у холодну півніз з теплого і ясного Торонта. Хотів би я тобі цими кількома словами перекинути жмут теплих промінчиків нашого погідного літа. Нашому рідному теплу немає меж. Воно нас однаково загріває по всіх планетах, де б ми не були, бо воно у наших серцях, у нашому слові. Тож держись, голубчику, ми ждемо тебе, що повернешся з холодної півнозі, і заживемо щасливо, як Бог велів!”...

У МРЯЧНОМУ ПРОСТОРІ

Одарка вибралась до Вінніпегу відшукати Надю. По-телефонувала Джову. В його голосі відчула не то тривогу, не то співчуття. Наговорив багато незрозумілого: швець... погребник...

— Їдь на цвинтар. Там у кущах побачиш хатину. Там швець... він більше тобі скаже...

„При чому тут цвинтар, — погребник?“ — думала Одарка, їдучи на цвинтар.

Цвинтар вибіг назустріч Одарці з хрестами, свіжими могилками й вінками. Біля свіжого гробу порався якийсь дідок. Підійшла, розговорились. Зразу він дивився на Одарку з якимось недовір'ям, щось підозріваючи. А опісля, встроївши ризикаль у землю, якусь мить надумувався, показав на повітку в кущах, сказав, щоб там підодждати його.

Одарка підійшла до хатини між хрестами, недовго ждала. Старець, мабуть, тільки для того спрямував її саму, щоб не йти разом.

— Ходіть сюди! Дивіться! Уважайте, не впадьте! — відхилив дверцята, тримаючись клямки, — це такі мої сальони.

При вході простір замикався трьома параванами.

— У мене так — по правій стороні за параваном шевський варстат, по лівій — голярня, а так — бочка з вином. Тепер вона порожня. Ніякого капіталу я тут не вклав.

По цій промові він справно потягнув за один шнурочок, другий, третій, і все відкрилось немов на фільмовій стрічці. В голярні біля стільця був простелений плащ, а на ньому чорним клубочком лежало скулене цуценя.

— Усе це причандалля, як бачите, на смітниках прибирав. Вичистив, змонтував, і воно мені грає, — говорив старий, тримаючись клямки.

— Все це гарно, але вибачте, не на оглядини я приїхала до вас. Мене турбує Надя. Кажіть мені, що з нею? Де вона? Шукаю її...

— Почекайте, ми до неї прийдемо, — швець підсунув Одарці стілець. — Сядьте на хвилю! Усе це я почав з ні-

чого. Якось знайшов я на смітнику ще зовсім добру машинку до стриження, а потім шило з дратвою. Почав стригти голови і латати черевики. Трохи воно йшло і трохи не йшло, і те — трохи йшло, трохи не йшло. А потім уже обидвоє пішли. І я так: на обидві руки. Тоді люди більше, як сьогодні, пішки ходили, робота була. Полатаю, пострижу, поголю та ще й вином пригощу. Тут колись на цвинтарі росли дикі сливи, було з чого вино витискати.

Одарка нетерпеливилася. Устала. Заглянула ще в якийсь кут, чи не захована тут Надя.

— Скажіть, будь ласка, коли це останній раз бачили Надю? Чи була вона у вас? — запитала.

— Подождіть! Ми йдемо до цього. На чому я став? Ага, цвинтар. Цвинтар ріс, розростався, поширювався. Могилки стали наступати мені на п'яти. Підсувались під саму стріху. Люди стали менше пішки ходити й обминали мене. Залишився я сам тут між мерцями. Став помагати погребникові ями копати.

Швець далі вів, так начебто все це мало зв'язок із положенням, в якому опинилась Надя.

— Кожен день з мерцями. Не було дня, щоб когось не винесли на цвинтар. Плаче вдова за мужем, мати за сином, голосять діти за матір'ю, тяжко стриматись, щоб не зронити сльозу. Люди заберуться з цвинтаря, залишать мене біля свіжої персти з квітами, з своїми плачами, самого між горбами. Прийде ніч, заглядають мені мерці у вікна, грасують по подушках. Не страшні вони мені, я вже звик з ними. Мені однаково: місто чи цвинтар, живі чи мерці. Дивлячись, куди мені ближче.

— Навіщо мені цього всього? Що це має спільного з тим, за чим я приїхала? Ви скажіть мені, що знаєте про Надю!

— Ще хвилинка, і ми зараз прийдемо до неї. Чого ви нетерпеливитесь? Вам, дорогенька, треба знати, як життя складається... Це вам не грамафон, що лиш накрутити та й уже грає.

— Мені треба бачитися з Надею, от що!..

— Уже приходимо й до неї, — набивав люльку. Яюсь устав я рано, коли дивлюсь, а на веранді лежить чоловік. Мене переляк зморозив. Думаю, мертвий. Коли я ближче — відтуляє очі. Так один раз, другий. А потім ніяково мені стало. Молода, гарна людина й так нівечиться. Що мені робити? Приспособив я йому тут ліжечко. Приходив, нічого я в нього за це не хотів, мені було відрадніше, що я з живою людиною. А потім стала заходити до нього оця безрука дівчина. Прийде, принесе йому щось під полою, попряче, почистить, попере. Веселіше на світі жити, коли бачите оцю людяність, любов. Кажу: — „Слухайте, діти! Я посунаю із своїм причандаллям в один кут, а ви займайте хату, жийте по-людськи! Нічого я з вас не хочу, щоб тільки чути людську мову. Щоб навколо мене не тільки гроби, а й життя...” Щось ніби воно й заводилося на таке, коли це він прибігає одної ночі — збирається. На вулиці ждала його машина. Питаю — куди? Не сказав. А другого дня приходять оця безрука Надя, перепитує, чекає. А мені вже й невесело, переживаю розлуку. Вдома там пережив я свою розлуку, а тут переживаю чужі розлуки...

— Ну і що далі? — настоює Одарка.

— Нічого більше не скажу... не можу, — прикусив посинілі губи від болю. Повернувся до стіни і ковтає щось гірке.

— Бачив я її після цього всього один раз. Пізнала мене, але таке наговорила, наплутала, що йому ні ладу, ні змислу. Ходила вулицями в чорному халаті, з порожнім рукавом, з віночком на голові. То тут, то там зупиниться — співає. Чудово співала. Перехожі кидали їй мідяки в черепок. А потім — чую — кажуть: поліція за нею шукає. Я був свідком, як одного дня під'їхало авто, з авта вискочило двоє і насилу її занесли в авто.

Замовк дідок — мову обірвав йому настирливий кашель.

Одарка роз'їжджала по місті, в різних місцях зупинялась, шукала сліду Наді. Про безруку дівчину у вінку, що так чудово співала, тут сливе ціле місто знало. Гово-

рили, що її взяли з вулиці свої люди, переховували у підвалах, щоб сховати від поліції, але поліція впала на слід і її забрала. На поліційній станиці Одарка довідалась, що Надя психічно хвора, перебуває в переходовому таборі депортованих у Німеччину.

Одарку Надина доля боляче діткнула. Вона була вкрай обурена: „Великі вимоги в нас до людини? Війна намножила багато вдів ,сиріток, калік. Кожному хотілося б їх позбутись — позбутись як непотрібного тягару. Використовується тільки молоду силу, а де подітись непрацевдатним? Хто заопікується ними? Чи поцікавиться хто ними?” Чи Надя приїхала сюди психічно хворою?

Напучнявілий мрякою ранок, сірими платками обтулює заулки. Потоком пливають ліхтарі в похоронній параді. На кожному розі ввижається Одарці Надя. В чорному халаті з віночком на голові. Хтось кличе її здалека, але вона не чує. Згадалась Одарці розповідь Остапа про Надине дитинство: голодні дні, а потім встелена гіркими димами чужина, каліцтво і тут... „Людина ця народилась на світ хіба тільки для того, щоб збирати поневіряння”, — думала Одарка. Увімкнула радіо і тут на всі розголосні загорлала Джовова фірма „Будучність”: „Купуйте, купуйте; Солідна, усім відома фірма „Будучність” поручає меблі доброї якості, дешеві! Догідні сплати! Заходьте, як додому!” І після цього спів Наді:

*Чи ти, милий, тилом припав,
Чи метелицею?
Чом не ходиш ти до мене
Цєю вулицею?*

*Чом не ходиш ти до мене
Кругими горами, —
Покидаєш сиротину
Поміж ворогами!*

*Чом ти милий не послужав,
Як тобі казала:
„Ходім, серце, повінгаймось,
Щоб мати не знала”?*

Одарка зупинила авто. Поклала руки на керівницю. Була схвильована. У мрячній далині губились пожовклі пелюстки ліхтарів.

„Джов використав Надю, скільки хотів, і копнув її. Вона поневіряється за ґратами: там плаче, а тут співає — співає, щоб Джову „бизнес” процвітав. Джову Надя тепер непотрібна. Він зробив запис її оголошень. пісень і користується ними без неї. Він не тільки користується ними для реклями свого бизнесу — наспівані пісні випродукував окремими платівками і робить ще один „бизнес”. Тепер він тільки й думає про те, щоб якнайшвидше десь запроторили її, бо тоді й платівки її подорожчають і не буде кому вимагати грошей за них... Він мільйонер — можновладець, йому всі служать; усіх він має у своїй кишені”... „Як довго служитиме людина монеті? Коли вже буде кінець цьому визискові?! Шукатиму правди. Або знайду її, або впаду. Я не хочу зватися громадянкою країни, в якій людина „підлягатиме” монеті, в якій людина не буде вільна і належно трактована...”

Одарка в розшуках Наді пробивалася незвіданими досі шляхами. На цих шляхах зазнавала вона багато труду, невдач, докорів і кпин, але з дороги своєї не звертала. Куди б вона не приїхала, завжди чула:

— Яке ваше відношення до цієї справи? Хто вона, що хочете їй допомогти? Вона ж вам не мати, ані сестра. Яке ваше діло? Ви навіть не спонзор її?

— Я більше, як мати, сестра, більше як спонзор: я людина! А вона — подруга моя.

— Закон такого не знає. Конкретно скажіть, яке ваше діло?

— Діло моє таке, як і кожного громадянина — канадця, що хоче бачити цю країну такою, в якій людина почувалася б вільною і щасливою.

— Безрука дівчина, яку хочете визволити, не є нашою громадянкою.

— Про неї може це саме кожна країна сказати. Вона ж — людина і хоче жити... Вона не є громадянкою, але я є

громадянкою і я хочу користуватись правом свого громадянства, хочу рятувати людину.

Одарка просила побачення з Надею, але й цього їй не дозволено. Вона роз'їжджала, телефонувала, писала, стукала до дверей, де лише сподівалась допомоги.

Ані Остапові, ані Дмитрові Одарка про Надю не писала. Не хотіла турбувати їх. Вона вірила в свої власні сили й можливості. Ждала кінця справи, щоб написати їм, було, та все вже в найкращому порядку.

Листи надпливали, схрещувались — одні одних доповнювали, обізвалась уже й Надя — усе оберталось навколо Одарки. Вона була душею і рушієм кращих днів.

Надя написала двома словами, сама не знала, де знаходиться та яка її адреса.

НЕВИННІ ГРІХИ

Остап повернувся з Торонта, заручився з Одаркою, працює над докторською тезою „Голод на Україні”. Тема свіжа, близька йому, заторкає багато нез'ясованих ще питань. Він заглиблюється в минуле України, її політику, економіку, студіює соціальне питання — переживає слово „голод” — голод в Україні та всі голоди, яких будь-коли зазнавали народи у світі. Йому хочеться доказати світові злочин одної людини, яка голодом хотіла знищити цілий народ.

Одарка напіткнулась у його торбі на лектуру — свіжу й мало їй приступну: німецьку, російську, англійську. Вона бачить, як Остап за цих два роки виріс — переріс її. Це спостерігається в бистроті його погляду, у зрівноваженні думок та у логічних висновках. Усе це позначилось на його рухах, виразі обличчя, на глибині очей. Остап повернувся іншим. Одарка з подивом дивилась на людину, якій нещодавно цей світ був чужий і неприступний, — тепер він у ньому мов дома.

Одарка ще не налюбувалась, не намиливалась Остапом, як узяла його турбота — важка турбота над долею

Наді. Тепер кожен день роз'їжджають, добиваються побачення з нею.

У шибках автомашини кружляють кочільця озер, веретенцями прядуть зелений кужіль лісу, а дорога білим сувоєм полотна викочується з-під коліс із гуком, як підхоплена вітром паперова стяжка, в'ється десь аж під небом. Шлях перекреслює простір у його незайманості і зеленій тиші.

Остап за керівницею, Одарка побіч нього із своїми думками. Згадався їй перший її Свят-вечір з Остапом у баби Андріїхи. Мама тоді вибралась була на свята до Ванкуверу, а Одарка домовилась з Остапом провести Різдво на фермі. Кольоритними залишились у пам'яті ці святкування. Упав був сніг і зарівняв ущерть дороги, так, що автотом ніяк було пробитись. Найняли коней, вирушили саночками, довго наблукались білими просторами, поки потрапили на ферму. Баба жила сама. Діти, як казала вона, опірились і розлетілись на всі сторони світу, приїжджали інколи на вакації — завжди із свіжим приплодом. Баба Андріїха нерідна Одарці — поріднило їх щось зовсім людське: Одарку цікавило минуле, а бабу сучасне й майбутнє. Одарка з Остапом вибралась були на цей Свят-Вечір, щоб традиційно провести його та дещо записати із розповідей баби на магнетофонну плівку. Особливо цікавив Одарку — підмуток з хрестом на горбку бабиного хутора. Не зразу відкрилась їм Андріїха. Десь там у далекому минулому тяжів у неї на душі грішок, і вона не радо поверталась до нього.

— Це минуло, — казала баба, — краще й не згадувати. Початок його ще у старому краю. Хай усе старе відійде з нами старими. Ви, молоді, по-іншому сприймаєте життя. Вам цього не треба. Нас старих розкололи два світи, на дві половини, ми відчуваємо цей біль в одній і другій половині — усе, що там покільчилось у нас, тут виживало й мучило, бо це вже не на своєму ґрунті. Зачеплять нас там — болить нас тут, — почала, мов казку.

— Це трапилось тоді, коли я ще мала була й не розуміла, що ми собі не рівня. У нього стороночка, мов стя-

жечка в межу з нашим полем, а на межі грушка. Він на своїм, а я на своїм — пастушили. Струсить вітер грушку — поділимося. Він знав казку про багача й наймита, а я про золотий човник та срібні веселця. Казочки нас зводили, розважали. Тут ми і здружились. До того здружились, що як він виріс, то прийшов мене сватати. Батько висміяв його. „Тобі, сину, казав, — хіба наймитом у мене бути!..” Вийшов з хати мій Петро з проколеною душею і, мов той лицар у казці, пустився у світ шукати щастя-долі, щоб стати багатцем, повернутись і засватати мене. Виїхав у Канаду, писав, що хотів мене стягнути, батьки й чути про це не хотіли. Аж я діждалась свого повноліття, покинула батьків і поїхала до свого Петра. І це був мій перший гріх.

— Хто знає, може, були б ми і щасливі, коли б не гріх. А то вийшов Петро зустріти мене на станції, з радости розплакався, обнялись ми, а він якось захлипав і захлиснувся, та так захлиснувся, що відібрало в нього мову. Один рік деревом пролежав у шпиталі, а на другий рік деревом привезли мені його в хату, цілий рік ходила я коло нього, мов коло немовляти, а на третій — узяв та й помер. І це був другий важкий гріх — нешлюбними ми жили. Нам ніколи було під вінець стати. Щоб якось спастись від гріха, то я візьми й поофіруй одну фармину під будову церкви. Зійшлась громада, почала підмурок, а люди спротивились: „Не підемо до церкви, збудованої на грішному місці”, — відвернулись і підмурок наш заснітився. Залишився покутувати гріх... У межу жив небіжчик Андрій — другий мій чоловік. Померла йому жінка, залишивши троє маленьких, мов кукіль, дітей. Андрій не любив мене, але діти... Андрій вічно на полі, а діти як діти, заглядають до мене за огорожу, шукають мами. І де ж ви встоїтесь, щоб сиріток не пригорнути. Зжились зі мною діти, а я з ними. Побачив Андрій, що не відіб'є дітей і, проти своєї волі, узяв шлюб зі мною. І це був третій непростений гріх, я ж мала з ним діти! А він і далі мене не любив...

Тепер Андрієсі пішов вісімдесятий. Щоб якось очиститись від гріхів, залишила собі на одному горбку хатину, а обидві фарми поофірувала під будову нової оселі. Місто

розросталось, наближалось, земля дорожчала. Приходили купці, давали солену ціну, хотіли закупити площу під цвинтар, але Андрііха про це й чути не хотіла: „Не потрібні мені ваші гроші — не цвинтар хочу я бачити на своїйому ґрунті, а життя! — казала.

Подія ця сколихнула думками трьох поколінь. Сходились, нараджувались, очікували приїзду Остапа. Інженери опрацьовували пляни. Оселя мала бути серцем українського життя у Канаді. Запляновано просторий будинок культури: школу, церкву, музей, бібліотеку, ресторан, а далі— мешканеві палати, басейни, спортову площу, парк.

— Тут відбуватимуться, — казали, — українські фестивалі, пописи, концерти.

Подія ця котилася з краю в край, будила, об'єднувала, нанизувала найщиріші думки й почування кріпила, спалахувала й світила.

Одарка оповіла про все Остапові, а Остап і без цього вже знав — писали йому про це. Вони ще сьогодні вернуться на оселю.

Тепер Остап із своїми думками, а Одарка з своїми. Вони їм, немов ті дороги — збігались, схрещувались і розходились.

— Остапе, говори щось! Мовчиш, ніби тебе й нема. Мені чогось марудно. Нудно й страшно — задумаєшся і в'їдемо у якусь безодню... Оповідай, як там наші в Торонті! Чи ти хоч бачив їх? Ніколи мені про це не писав.

— Я чув їх, Одарко, за стіною, але не показувався, хоч і як дуже мені хотілось. Бо ні з чим було мені між них... Співають вони й без мене. Я здалека приєднуюся своїм голосом до їхнього хору, але не в самому співі справа. Хочеться вірити, що услід за цим застукотять машини, підійметься слово... Нам треба пробиватись у життя, заходитись брати його з усіх сторін. Відвідуючи бібліотеки, я побачив, як мало нас усюди. У нас так багато ще неказаного, невисловленого перед цим світом. Ми мусимо тут більш проявити себе. Перед нами гори праці. Щоб тільки не зледачіти нам. Яюсь дуже легко присвоюються нам тут слова: „Тейк ит ізі! Донт воррі, Ай

донт кер”. Дехто обрав собі Канаду для наживи, інші, як новітню Січ, для самозбереження, а тут треба йти в наступ. Саме воно нам не дасться... Щоб тільки мені Надя... Улаштувати її десь, упевнитись, що вона вже на своєму місці. Незабаром і Дмитро повернеться, і тоді — тоді справимо весілля!...

— Подождемо до других м'ясиць, а там уже можна буде й на оселі, разом, — сказала Одарка. Вона не розповіла всього Остапові про Надю. Не хотіла його журити — бачила, що він усе це важко переживає. Сказала тільки, що поручилась за Надю і запевнили її, що депортувати Надю в Німеччину не будуть.

— Остапе, говори щось! Коли мовчиш, занурюєшся у якусь важку задуму, робишся якимсь іншим — страшним, неприступним. Мені робиться нудно, я почувуюся самотньою, бо ти тоді чужий мені, далекий, нетутешній. Я почну пісню...

— Ні, ради Бога, Одарко, не співай! Краще я ввімкну радіо, послухаємо новин. Ми ж уже на території Манітоби.

— Так, ми вже недалеко. Може, врешті побачимось сьогодні з Надею.

— Напевно побачимось.

— Щоб їй таке купити?

— Купимо їй золотий наручник.

— Ні, ні! Нічого на руку. Краще щось на груди... Золотий хрестик з ланцюжком...

— Я передам їй Дмитрові листи.

— Так, але перше поговоримо, побачимо, в якому настрою вона буде.

— Знаєш, Остапе — я згадала про наш перший Святвечір у баби Андріїхи. Згадала її розповідь про те нещасне кохання... Якесь воно несучасне і нетутешне із трагічними наслідками для цілих поколінь. Тут люди інакше сприймають життя, інакше його розцінюють...

— Наприклад?

— Наприклад, візьмемо бабине кохання. Чому батьки мали забороняти їй одружуватись з бідним Петром, перше

питання. Чому Петро, виїхавши в Канаду, мусів обов'язково спроваджувати свою дівчину? Не міг він тут іншу покохати, — це друге питання, а третє: захворів він, то й кінець їхньому коханню, чому було їй не подумати про одруження з іншим? Чому здоровій людині посвячуватися хворій? На це ж є шпиталь і різні забезпечення. Це ж саме, можна сказати, стосується Дмитра й Наді. Що було між ними, те й було, але коли зустрів він її без руки, то вже й по коханню. Як можна кохати людину без руки? А далі — коли знайшлась тут людина, хоч і стара, що заопікувалася Надею, чому їй не користати з цього. Навіщо цих усіх переживань і трагічних перипетій?...

— Це ти так думаєш, Одарко?

— Ні, я тільки кажу, як тут ці справи трактують...

— Звичайно, коли б людині прищепити серце, замість людського свиняче, залишити із самим шлунком, то, очевидно, відпадуть потреби духові. Не буде кохання, ані страждання — буде людина, як машина, тільки оливи доливати, — сказав огірчено.

— Ти вже сердишся, Остапе?

— Зовсім ні, але як інакше розуміти? Людина замість удосконалюватись — тупіє.

Одарка пригорнулася до Остапа, кокетливо заглянула йому в очі і легенько по коліні вдарила кулачком.

Ліс розступався, простір яснів, кружляв, на обрію зарисовувалася силуета недалекого міста.

Роз'їжджали. Від установи до установи повертали. Вичікували на коридорах, Наді так і не побачили. Виснажені і втомлені, кружляли навколо засекреченої події. Коли б коловорот цих доріг простягнути в одному напрямі... Що далі, шлях ставав тяжчий і складніший. Потихеньку вкрадалися в серця сумнів, зневіра... „А може, Наді вже й нема... Може, тут цей Джов своїми мільйонами щось наплутав..." — поглипали одне на одного перелякано.

Не було санаторії в Канаді, біля якої не зупинилися б. Шукали Наді за дротяними огорожами; на грядках, у вікнах. Їм уже вчувався її голос, увижалося обличчя. Начебто вихопилась із стін і вже ніщо її не стримувало: засіда-

лась у лісі за кущем, перебігала дорогу, вдома виглядала із кожного темного кутика.

— Ти чув, Остапе, що сказав наш радник?

— Відносно чого?

— Та ж нашої оселі.

— Оповідай!

— Слухайте! — каже, — що робиться? Хто почав цю оселю? Кому вона потрібна? Це ж уперек плянів нашого міста. Ми ж плянуємо будову центру етнічних груп, з приміщеннями для кожної етнічної групи, із залами спільних виступів під одним дахом, що й символізуватиме багатокультурну Канаду.

— Знаємо ці заходи — спільний „котьолок”...

Оце тобі, Одарко, й Канада! А ти кажеш — пристосуйся! — З огірченням мовив Остап, витираючи захляпану шибку, коли зупинились були біля якогось костела.

— То куди тепер? — запитала Одарка.

— Повернемо на нашу оселю.

Їхали кожне із своїми думками. Тільки час до часу підносили їх уголос:

— Наш народ чесний, працюючий, а тут наїхало усяких мошонників, безхребетних кар’єристів і пристосовується... Ні, треба нам, Одарко, будувати своє життя! Продовжувати свою гарну традицію, щоб не розмулитись у чужому бруді...

СВІЖА СКИБА

Повернули на ферму, повискакували з авта — кинулись у вир праці. Ферма диміла, кучерявилась вогнями, метушились люди, гуділи, знімаючись у небо, бульдозери. Сонце затьмилось пилом.

Трактори перекроювали старі стежки, а в Андріїхи краялось серце. Стежки ці трикутниками, квадратами й колами позначились у її душі. Стежки ці вели її і не зводили, привели до щасливої старости. На ці стежки вона виводила діток своїх — стежки ці вивели їх у люди. Стежки

розбігались на луг, у яр до потоку, в садок.. . Тепер ці стежки хрупотіли, баба перескакувала з одної на другу, приговорюючи: „Господи, які вигоди приготівляєте дітям, а мої вирости в негоду, не знали вигод, а про те не піддались нікому, залишилися нашими! Дай, Господи, щоб і ваші на цьому ґрунті такими вирости!... Заберіть собі все, залишіть мені лише оту хатину на горбку у пахучій м'яті! Приїжджатимуть внуки, нехай бачать, з якої хати вийшли їхні батьки!

Хустка з голови зсунулась на шию, Андрііха заскакувала, мов підліток, наспівуючи якусь пісню.

— Як пориєтесь глибше, то ви ще тут і золото знайдете, — казала, посміхаючись.

З'їжджались люди з далеких околиць цілими родинами, обцілювали бабу Андрііху, брались за працю. Праця єднала, кріпила, радувала.

— Тут буде дім культури, а там каплиця, спортова площа, басейн, парк, а все це разом — наша Україна! Якщо зуміємо вселити в неї свою душу...

Дні за днями, мов білі лебеді, відлітали на зелену леваду, за темну гору ночі. Дні білі, до себе подібні, та не кожен один для людини однаково щасливий.

...Ранок був сухий і вітряний, сонце довго не показувалось, дерева гнулились, кушлатились на дощ. Біля ринви, що звисала обірвана, вітер висвистував щось тривожне. Раптом гудки. Схилились голови в мовчанці. Втихли мотори. Надю привезли в запечатаній металевій домовині. Ніхто її не бачив. Казали, згинула трагічно: обіллялась бензиною, запалила себе, вискакуючи з вікна п'ятого поверху. Людям випала робота з рук, лишили працю біля оселі і колоною приєднались до похоронної процесії. Коли процесія досягала цвинтаря, з'явився Дмитро. Біля самої брами сформували шістку, між ними і Дмитро. Вона підняла домовину на плечі і рівним кроком посувалася до свіжо висипаного горбка. Дмитро ні з ким не вітався, немов і не бачив нікого. Він приклав обличчя до металеві труни, немов до живого тіла. Так дуже хотілось йому на своєму плечу відчуття тягар Надиного тіла, але домовина була

легка, немов порожня. Із кожним кроком наближаючись до ями, в Дмитра холола душа. Йому згадалось перше знайомство з Надею, її чудова гра на бандурі, почута ще там, у рідному селі, згадалися синяки на її тілі, коли переховував її на стришку, а потім коли зустрів її уже без руки, згадалися її слова: „Разом з рукою я втратила свою батьківщину... Чужина! Не знайти мені притулку, ніхто не прийме мене за рідну... Переслідуватиме гріх — кара за зраду батьківщини... Я покинула її в найтяжчих її хвилинах”... І саме тоді, коли спускали домовину у яму і почали закидати її грудками землі, десь з даліни прибився до нього Надин спів: про волошки.

На похорон з'їхались усі земляки, друзі і знайомі, усі, мов одна родина, зібрались на тризні, при праці біля нової оселі — не було тільки Дмитра. Остап з Одаркою повернулись на цвинтар, шукали його, але тут уже не було нікого. Хтось сказав, що бачив його, як він ішов дорогою між рейок у напрямі залізничної станції. Остап зіскочив з авто, вигукував, піднісши руку — далеко бачив тільки силуетку Дмитра, що хутко розплилася в антраментових хмарах далекого обрію.

На пагорбках озирнулось соромливе надвечір'я. Воно показалось з-за горба, коли погасли на площі вогні. Пройшлося пахучим городцем і зупинилось над яром, біля хатини в огірках, а потім над потоком у ярі полоскало сонячні коралі.

Відгуділи гудки, чоловіки знесли столи, склали їх у п'ять підків над яром. Жінки вивезли підвечірок. Челядь мила руки, громадилась біля столів. За одним столом зібрались колишні лісовики. Вони оглядались за Остапом. Остап гасав десь трактором по горбі — розорював горбики, рівняв площу, обсотуючи її своїми думками. А трактор таракотів, перетратував ці думки, накриваючи їх пахучою скибою.

Поки Остапа тут не було, за одним столом жінки завели розмову. Вони говорили про небіжку Надю, згадували її дитинство, поневіряння, її красу і талант, про Дмитра

та їх долю, яку Надя часто оспівувала піснею: „Було мені моя мати цих брів не давати, було мені, матусенько, щастя-долю дати!” Одарка відбилась від гурту, пішла назустріч Остапові. Він зупинився біля п'янтформи на горбі, за яром. П'янтформу цю збудувала собі молодь. Увесь час праці на оселі вона тут таборувала: хлопці на пагорбку в ясенях, а дівчата на протилежному горбі у смереках розтаборились. Перегукувались піснями. По праці на п'янтформі влаштовували забави. П'янтформа, немов квітучим вінком, була вдекорована кольоровими лямпочками. Вечорами оселя веселою світилась на всю околицю.

Одарка підійшла до Остапа, хотіла зайти зненацька, затулити йому очі, але він завчасу оглянувся. Був блідий, із затиснутими устами. Вона підійшла до нього і, без слова, на його чоло поклала свою теплу долоню. Похмуре Остапове обличчя прояснилось. Він відчув її близькість. Вона тепер залишилась йому єдиною найближчою. Він це відчував у її дотиках, бачив у її очах.

— Остапе, я тобі щось скажу, тільки ти не погнівайся. Тут, бачу, з'їхалась і наша молода інтелігенція. Поприїжджали з жінками і дітьми. Коли б якось так, щоб знайти нам спільну мову...

— Спільною мовою нам буде тут спільна праця в любові й пошані до себе самих, — сказав Остап.

Струнки й високі, ще довгими тінями видовжились впоперек стежок. Ішли за сонцем, що зачепилось було тепер рожевим краєчком за поруччя мосту. На мості зупинились. Спершись на поруччя, стояли заслухані у кокетливе дзюрчання потічка. Потічок ловив останні промінчики сонця, видзвонюючи ними свіжі пісні. Остап сказав:

— Запускаємо коріння в чужий ґрунт. Коринимось, розгалужуємось, пнемось пагонками у височінь, а відживляться нам — соками рідного ґрунту. Хтось проходитьиме цим мостом, зіпреться на поруччя, заслуханий у пісні потічка, згадає: колись була тут пуща, хтось почав був ко-

пати землянку, натрапив на камінь і залишив її. Аж з'явилися люди в кожухах, що прочистили ліс і загосподарили землю. Тепер тут оселя...

— Новітня Україна, — додала Одарка, пригорнувшись до Остапа.

— Збудувати ми збудуємо, коли б тільки зуміти нам вселити в ці стіни свою душу.

І знов прокинулись гудки, знялись у небо бульдозери, закучерявилась оселя свіжими вогнями. У ритмі праці, сплїтались пісні, єднались покоління.

К і н е ц ь.

ДРУКОВАНІ ТВОРИ ЦЬОГО Ж АВТОРА:

„НА ПЕРЕХРЕСНИХ ШЛЯХАХ” (збірка оповідань),
1954 рік.

„КЛАДКА” (дитячі новелі), 1957 рік.

„ЗНАЙОМІ ОБЛИЧЧЯ” (збірка оповідань), 1961 рік.

„ДРУЗИ МОЇХ ДНІВ” (збірка новель), 1967 рік.

„ДАЛЕКІ ОБРІЇ” (збірка оповідань), 1968 рік.

